

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دلیل راه

کتابشناسی گزیده‌ی آثار دانشمندان اهل سنت

در باره امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف

تألیف: سید عبدالعزیز طباطبائی یزدی

ترجمه و تحقیق: حمید سلیم‌گندمی

کار از تو می‌رود مددی ای دلیل راه
کانصاف می‌دهیم ز پای او فتاده‌ایم
(حافظ)

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
شابک
وضعیت فهرست‌نویسی
یادداشت
موضوع
موضوع
موضوع
شناسه افزوده
رده‌بندی کنگره
رده‌بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی

: طباطبائی، عبدالعزیز، ۱۳۰۸-۱۳۷۴.
: دلیل راه: کتابشناسی گزیده‌ی آثار دانشمندان اهل سنت درباره امام مهدی
عجل الله تعالی فرجه الشریف / تألیف سیدعبدالعزیز طباطبائی یزدی،
ترجمه و تحقیق حمید سلیم‌گندمی.
: تهران: ابصار، ۱۳۹۱.
: ۱۴۴ ص.
: 978-600-6178-11-0
: فیبا
: نمایه.
: محمد بن حسن (عج)، امام دوازدهم، ۲۵۵ ق. -- کتابشناسی
: مهدویت -- کتاب‌شناسی
: اهل سنت -- نظریه درباره امام زمان -- کتابشناسی
: سلیم‌گندمی، حمید، ۱۳۴۳ - ، مترجم
: ۱۳۹۱ / ۵۸ / Z۸۷۸۲
: ۱۶/۲۹۷۹۵۹
: ۲۹۵۱۵۷۶

انتشارات ابصار

دلیل راه

کتابشناسی گزیده‌ی آثار دانشمندان اهل سنت

درباره امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف

تألیف: سید عبدالعزیز طباطبائی یزدی

ترجمه و تحقیق: حمید سلیم‌گندمی

ویرایش: محمد مهدی عقابی

نوبت چاپ: یکم - ۱۳۹۱

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

قطع: رقعی / ۱۴۴ صفحه

شابک: ۰ - ۱۱ - ۶۱۷۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

قیمت: ۳۵۰۰ تومان

نشانی: تهران - صندوق پستی ۵۹۹۶ - ۱۴۱۵۵

رایانامه: ABSAR.PUB@Gmail.com

تلفکس: ۸۸۰۱۰۵۰۱

فهرست

- ۷ مقدمه
- ۷ ۱. کتابشناسی
- ۸ ۲. ضرورت تدوین کتابشناسی امام مهدی علیه السلام
- ۱۱ ۳. ساختار این کتابشناسی
- ۱۳ ۴. در باره نویسنده
- ۱۴ ۵. آثار و تألیفات
- ۱۷ ۶. در باره کتاب «اهل بیت علیهم السلام فی المكتبة العربية»
- ۱۸ ۷. وجه تسمیه عنوان کتاب
- ۲۱ فصل یکم: آثار شناخته شده و موجود
- ۶۷ فصل دوم: آثار غیرمشهور یا غیرموجود
- ۸۵ فصل سوم: تکمله براساس کتاب دکتر حمش
- ۸۵ بخش یکم: تعلیقات
- ۹۰ بخش دوم: استدراکات

بخش سوم: اضافات	۹۷
بخش چهارم: منقولات	۱۰۰
بخش پنجم: منابع مرتبط	۱۰۵
نمایه پدیدآور	۱۳۳
نمایه عنوان	۱۳۷

مقدمه

۱. کتابشناسی

تدوین کتابشناسی با هدف، دسترسی سریع تر به اطلاعات، در عصر حاضر ضرورتی است اجتناب ناپذیر. رشد روزافزون اطلاعات در حوزه های مختلف دانش از یک سو و بالا بردن ضریب سرعت و دقت در بازیابی اطلاعات از دیگر سو، از عوامل مؤثر در تدوین کتابشناسی است.

کتابشناسی به سان نقشه ای دریایی است که جویندگان مسیر تحقیق و پژوهش را در دریای پرتلاطم اطلاعات، هدایت و راهنمایی می کند. بدیهی است برای ترسیم هر نقشه باید راه ها و مسیرهای موضوع تحقیق شناسایی، بررسی و مطالعه شوند تا محققان و پژوهشگران با صرف وقت و هزینه کمتری به منابع و اطلاعات مورد نیاز خود دسترسی پیدا کنند. بنابراین گروهی با صرف وقت، منابع اطلاعاتی موضوعی خاص را شناسایی، معرفی و یا بررسی تحلیلی انتقادی می کنند تا از میان این بررسی ها، کتابشناسی توصیفی، کتابشناسی تحلیلی و یا کتابشناسی

توصیفی - تحلیلی تهیه و تدوین نمایند، به گونه‌ای که پژوهشگران و محققان با رجوع به کتابشناسی با صرف وقت کمتری به منابع اطلاعات خود آگاهی یابند.

۲. ضرورت تدوین کتابشناسی امام مهدی علیه السلام

۲-۱. معمولاً کتابشناسی در موضوعاتی تدوین می‌شود که:

الف. به دلیل اهمیت موضوع و اصالت آن، توجه اندیشمندان و محققان بیشتری به آن معطوف شده و به همین دلیل، تولید اطلاعات در قالب کتاب، مقاله و پایان‌نامه در آن موضوع خاص، روزافزون شده است.

ب. با هدف بررسی خلاءهای پژوهشی موجود - "بایسته‌های پژوهشی" - توجه خاصی به آن موضوع شده است.

۲-۲. موضوع مهدویت از مباحث بسیار مهم، اصیل و با اهمیت فراوان است که از صدر اسلام تا کنون توجه اندیشمندان و دانشمندان بسیاری را به خود جلب کرده است.

گروهی به جهت بررسی‌های تاریخی، گروهی از دریچه اعتقادی، و عده‌ای به لحاظ آینده‌پژوهی و نگرش به آینده جهان و بشریت، موضوع مهدویت را مورد کنکاو و ارزیابی قرار داده‌اند.

۲-۳. تدوین و تألیف و انتشار آثار فراوان در موضوع مهدویت، و گسترش و پراکندگی آثار در موضوعات مرتبط با مهدویت، از جمله عواملی است که ضرورت تدوین کتابشناسی را بیش از پیش ایجاب می‌نماید. و بر همین اساس تا کنون فهرس و کتابشناسی‌هایی در موضوع مهدویت تهیه و منتشر شده است.

برخی از این فهرس و کتابشناسی‌ها به قرار زیر می‌باشند:

الف - فهرستواره کتب مهدویت / به کوشش علی اکبر تلافی، تهران: دیار، ۱۳۸۱. مشتمل بر معرفی ۱۱۸ اثر همراه با نمایه موضوعی، پدیدآور و ناشر در ۷۲ صفحه.

ب - کتابنامه امام مهدی علیه السلام / به کوشش هیأت تحریریه، ویرایش دوم ۱۳۹۸ ق. مشتمل بر معرفی ۳۵۵ کتاب و جزوه، همراه با نمایه موضوعی، عنوان و مؤلفان و مترجمان. در سه بخش: کتاب‌های مستقل، کتاب‌های مرتبط و جزوات.

در ویرایش اول کتاب، تعداد ۳۱۳ کتاب و جزوه معرفی شده است.

ج - در جستجوی قائم علیه السلام: ۱۸۵۲ کتاب پیرامون احوالات حضرت بقیه الله الاعظم امام زمان عجل الله تعالی فرجه / تألیف سید مجید پورطباطبائی، قم: انتشارات آستان مقدس صاحب‌الزمان علیه السلام (جمکران)، ۱۳۷۰. به مناسبت هزار و چهارصد و یکمین سالگرد عید ولایت [عید سعید غدیر].

در این کتاب ۱۸۵۰ کتاب معرفی شده است، بخش اول شامل کتب مستقل، بخش دوم کتب مرتبط، بخش سوم کتب متفرقه که به صورت جنبی به مباحث پیرامون حضرت مهدی عجل الله فرجه پرداخته‌اند، بخش چهارم رسائل، مجلات و جزوات، بخش پنجم مهدی علیه السلام در آئینه شعر و ادبیات، بخش ششم تکمله.

بخش‌های هفتم تا نهم کتاب مشتمل بر فهرست‌های عناوین، پدیدآوران و موضوعی کتب [۵۱ موضوع] است. در بخش دهم کتاب یادداشت‌هایی در معرفی برخی کتب آمده است.

بخش‌های پایانی کتاب (۱۱-۱۳) شامل فهرست عناوین بخش تکمله، یادداشت‌های بخش تکمله و فهرست منابع تحقیق می‌باشد.

د- مرجع مهدویت = کتابشناسی مهدویت: فهرست و چکیده منابع پیرامون مهدویت (کتاب‌ها، مقاله‌ها و پایان‌نامه‌ها) / تهیه و انتشار بنیاد فرهنگی حضرت مهدی علیه السلام و پایگاه اطلاع‌رسانی سراسری اسلامی (پارسا)، ۱۳۸۲.

این کتاب مرجع در ۶۴۶ صفحه، تعداد ۳۳۳۶ اثر اعم از کتاب، مقاله و پایان‌نامه را معرفی کرده است.

برای آثاری که از اعتبار علمی برخوردار بوده‌اند چکیده تهیه شده است.

بخش اول با عنوان امام مهدی عجل الله فرجه و مهدویت و بخش دوم با عنوان معارف مهدوی تنظیم و در ذیل هر بخش موضوعات مرتبط آمده است. کتاب‌های کودکان نیز به صورت مستقل معرفی شده و فهرستواره‌های مختلفی شامل عناوین، پدید آورندگان، ناشران نشریات، موضوعات، عناوین لاتین برای کتاب تنظیم و ارائه شده است.

ه- کتابنامه حضرت مهدی علیه السلام / علی اکبر مهدی پور، چاپ اول ۱۳۷۵ توسط مؤلف.

این کتاب در دو جلد چاپ و منتشر شده است. جلد اول مشتمل بر معرفی ۱۰۴۰ کتاب از حرف آ-ر و جلد دوم از ۱۰۴۱ تا ۲۰۰۰ مشتمل بر حروف ز-ی به ترتیب الفبای عناوین کتب تنظیم شده است.

فهرست‌هایی در انتهای جلد دوم براساس زبان آثار، موضوع، کتاب‌های اهل سنت تهیه و ارائه شده است. مؤلف تصاویری از جلد یا صفحه عنوان برخی کتاب‌ها در ذیل معرفی آورده است.

۳. ساختار این کتابشناسی

۳-۱. شمول و دامنه: این کتابشناسی شامل گزیده‌ای از آثار مکتوب دانشمندان اهل سنت در موضوع امام مهدی علیه السلام است. فصل اول و دوم براساس کتاب اهل البيت في المكتبة العربية تألیف کتابشناس برجسته و فقیه معاصر مرحوم سید عبدالعزیز طباطبائی - (۱۳۰۸ - ۱۳۷۴ هـ ش) مطابق با ۱۳۴۸ - ۱۴۱۶ هـ ق) - فراهم آمده است.

فصل سوم به عنوان تکمله و براساس کتاب "المهدی المنتظر فی روایات اهل السنة و الشيعة الامامية" نوشته دکتر عذاب محمود الحمش فراهم آمده است. چاپ اول این کتاب در سال ۱۴۲۱ ق = ۲۰۰۱ م. در اردن توسط انتشارات دارالفتح در ۵۵۳ صفحه منتشر شده است.

۳-۲. شیوه تنظیم: منابع معرفی شده در فصل اول و دوم به ترتیب الفبای عناوین آمده است. فصل اول: ۲۷ کتاب معرفی شده مشتمل بر آثار شناخته شده و موجود.

فصل دوم: ۴۲ کتاب معرفی شده مشتمل بر آثار غیر مشهور یا غیر موجود.

فصل سوم به عنوان تکمله دو فصل اول و دوم به معرفی ۹۰ کتاب می‌پردازد، در این فصل برخی آثار معرفی شده در فصل‌های اول و دوم، با توضیحات تکمیلی دکتر عذاب محمود الحمش نیز آمده است.

این فصل در ۵ بخش زیر تنظیم شده است:

- بخش یکم: کتاب‌هایی که محقق طباطبائی از آن‌ها یاد کرده و حمش نیز دیده و در کتاب خود در باره آن‌ها نکته یا نکات کتابشناسی یا نسخه‌شناسی آمده است. [۸ کتاب]

- بخش دوم: آثاری که در کتاب محقق طباطبائی ذکر نشده اما دکتر حمش دیده و به تفصیل معرفی کرده است. [۱۱ کتاب]

- بخش سوم: کتاب‌هایی که محقق طباطبائی در کتاب خود از آن‌ها یاد کرده و دکتر حمش در مورد آن‌ها توضیح بسیار کوتاهی آورده است. [۹ کتاب]

بخش چهارم: کتاب‌هایی که محقق طباطبائی یاد نکرده و دکتر حمش نیز ندیده ولی ویژگی‌های آن‌ها را در منابع دیگر یافته و از آن‌ها یاد کرده است. [۱۷ کتاب]

بخش پنجم: کتاب‌هایی که مهدویت را در ضمن مباحث خود آورده‌اند. [۴۵ کتاب]

- اطلاعاتی که در ذیل هر عنوان در فصل‌های سه‌گانه کتابشناسی آورده شده، براساس اطلاعاتی است که مؤلفین هر دو کتاب در کتاب‌های خود ذکر کرده‌اند. در ذیل برخی عناوین توضیحاتی مفصل مشتمل بر مؤلف / معرفی کتاب / معرفی نسخه‌ها / معرفی چاپ‌ها / معرفی منابع و مآخذ آمده است و برخی عناوین نیز بسیار کوتاه معرفی شده‌اند.

- برای هر عنوان یک شماره در نظر گرفته شده است. این شماره به عنوان شماره بازیابی عناوین در نمایه عنوان و پدیدآور پایان کتاب در مقابل عنوان‌ها و پدیدآوران آمده است.

- در نمایه عنوان و پدیدآور مواردی که دو شماره ذکر شده باشد، به این معناست که آن عنوان در دو قسمت از کتاب معرفی شده است.

۴. در باره‌ی نویسنده

محقق و کتاب‌شناس ارجمند، سید عبدالعزیز بن سیدجواد بن سیداسماعیل بن سیدحسین بن سیداسماعیل بن سیدابراهیم بن سیدعلی طباطبایی یزدی نجفی (۱۳۴۸-۱۴۱۶ هجری قمری) در ۲۱ جمادی‌الثانیه ۱۳۴۸ زاده شد. جدش سیداسماعیل در اوایل قرن ۱۴ هجری برای تکمیل تحصیلات، از یزد به نجف هجرت کرد و با پسرعم خود آیت‌الله سید محمدکاظم یزدی - صاحب کتاب «العروة الوثقی» - وصلت کرد. پدرش سیدجواد (۱۳۰۶-۱۳۶۳ ق.)، نواده‌ی دختری صاحب عروه بود و با دختر دایی خود - سید احمد، فرزند صاحب عروه - ازدواج کرد. از این‌رو، محقق طباطبایی، هم از سوی پدر و هم از طرف مادر، نواده‌ی صاحب عروه بود.

در اوایل بلوغ، پدر را از دست داد و از همان زمان، تحصیل را آغاز کرد. اسامی اساتید او - چنان که خود شمرده - چنین است:

صرف و نحو: سیدهاشم حسینی تهرانی

منطق: سید جلیل طباطبایی یزدی

شرح منظومه: سید عبدالاعلی سبزواری

اسفار: شیخ صدرا بادکوبی

شرح لمعه: میرزا حسن نبوی کاشمیری، شیخ ذبیح‌الله قوچانی

القوانین المحکمة: سیدعلی علامه فانی اصفهانی

دروس عالی: شیخ عبدالحسین رشتی، شیخ مجتبی لنگرانی،

میرزا محمدعلی اردوبادی، سید عبدالهادی شیرازی، سید ابوالقاسم

خویبی.

تحقیق و کتاب‌شناسی: شیخ عبدالحسین امینی، شیخ آقابزرگ تهرانی. وی، از شیخ آقابزرگ تهرانی، آیت‌الله سید ابوالقاسم خویی و آیت‌الله سید عبدالهادی شیرازی اجازه‌ی روایت حدیث داشت، و خود به جمعی از فضلا اجازه‌ی روایت حدیث داد.

در سال ۱۳۹۶ هجری قمری ناگزیر به ایران آمد، در قم سکنی گزید و کارهای تحقیقی خود را با نوشتن استدراک بر کتاب الغدیر آغاز کرد. این استدراک، بر مبنای کتاب‌هایی بود که علامه امینی در اختیار نداشت و ندیده بود. محقق طباطبایی که سفرهایی علمی به حجاز، سوریه، اردن، لبنان، ترکیه، آمریکا، انگلیس و... کرده بود، تجربه‌های گران قدر خود را- با کمال سماحت و بزرگواری- در اختیار محققان و پژوهشگران علوم اهل بیت علیهم‌السلام قرار می‌داد و بدین سان در تربیت آنان می‌کوشید.

او سرانجام پس از ۶۸ سال تعلّم و تعلیم و خدمت علمی به آستان مقدّس اهل بیت علیهم‌السلام، در ماه رمضان سال ۱۴۱۶ ق. (مطابق با ۱۳۷۴ شمسی) درگذشت.

۵. آثار و تألیفات

محقق طباطبایی که هدف اصلی خود از تلاش علمی را تربیت محققان و حل مشکلات علمی آن‌ها می‌دانست، چندان در بند تکمیل آثار مکتوب خود نبود. با این همه، در تحقیق ده‌ها متن از متون کهن، نقشی اساسی داشت، که در مقدمه‌ی آن کتاب‌ها یاد شده است.

برخی از آثار او در زمینه‌ی تحقیق متون چنین است:

فهرست منتجب‌الدین، نوشته‌ی شیخ منتجب‌الدین رازی (قرن ششم)، چاپ قم: ۱۴۰۴ ق.؛ **الأربعون المنتقى من مناقب المرتضى**، نوشته‌ی ابوالخیر احمدین اسماعیل طالقانی قزوینی (م ۵۹۰ ق.)، در مجله‌ی تراثنا، شماره‌ی ۱، سال ۱۴۰۵ ق.؛ **ترجمة الحسن و الحسين علیهما السلام من کتاب الطبقات الكبير**، نوشته‌ی ابن سعد (م ۲۳۰ ق.)، در مجله‌ی تراثنا، شماره‌ی ۱۰ و ۱۱، سال ۱۴۰۸ ق.؛ **مقتل امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیهما السلام**، نوشته‌ی ابن ابی‌الدنیا بغدادی (قرن سوم)، در مجله‌ی تراثنا، شماره‌ی ۱۲، سال ۱۴۰۸ ق.؛ بخش مربوط به امام حسین علیه‌السلام از سه کتاب فضائل الصحابه، نوشته‌ی احمد بن حنبل؛ انساب الاشراف، نوشته‌ی بلاذری؛ و المعجم الكبير، نوشته‌ی طبرانی (محدثان و مورخان اهل تسنن) تحت عنوان کتاب: **الحسین و السنّة**، چاپ تهران، ۱۳۹۷ هجری؛ **الفهرست**، نوشته‌ی شیخ طوسی، چاپ قم: مکتبه‌ی المحقق طباطبایی.

او تحقیق سه متن دیگر را به سامان رسانده بود: **ترجمة امیرالمؤمنین علیهما السلام من تاریخ مدینه دمشق**، نوشته‌ی ابن عساکر (م ۵۷۱ ق.)؛ **فرائد السمطين**، نوشته‌ی صدرالدین ابراهیم حمویی (م ۷۲۳ ق.)؛ **عقد الدرر**، نوشته‌ی یوسف بن یحیی شافعی (م ۶۸۵ ق.)؛ ولی وقتی این کتاب‌ها با تحقیق دیگر دانشمندان منتشر شد، محقق طباطبایی از انتشار کار خود خودداری کرد.

محقق طباطبایی در زمینه‌ی احادیث فضایل اهل بیت علیهم‌السلام - به ویژه بر اساس منابع اهل تسنن - آثاری ارائه کرد؛ از جمله:

علی ضفاف الغدیر، شامل مستدرکات بر کتاب الغدیر علامه امینی؛ **نتائج الأسفار**، مجموعه‌ی یادداشت‌هایی در این زمینه از کتابخانه‌ها؛

با وجود گذشت بیش از هفده سال از درگذشت معظم^{له}، هنوز بسیاری از این آثار چاپ و منتشر نشده‌اند. برای تحقیق بیشتر در مورد این آثار و دیگر ویژگی‌های محقق طباطبایی می‌توان به یادنامه‌ی محقق طباطبایی رجوع کرد که در سال ۱۴۱۷ ق. به مناسبت نخستین سالگرد ارتحال آن فقید، در سه جلد، به همت مکتبه‌المحقق الطباطبایی با همکاری مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث منتشر شده است.

ناگفته نماند که مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، یکی از مؤسسات پیشتاز در عرصه‌ی تحقیق و نشر متون شیعی است و نیز فصلنامه‌ی گرانبار «تراثنا» با سابقه‌ی بیست‌ساله در همین عرصه، بخشی از آثار تلاش ماندگار محقق طباطبایی را تشکیل می‌دهد. به همین مناسبت، مؤسسه آل‌البیت، گامی بلند برداشت و کتابخانه‌ی شخصی محقق طباطبایی را تحت همین عنوان، پس از رحلت آن فقید فرزانه، کتابخانه‌ی عمومی اعلام کرد که هم‌اکنون تحت عنوان «مکتبه‌المحقق الطباطبایی» در قم، محل رجوع اهل نظر و مرکز تدوین و نشر آثار آن بزرگ‌مرد است.

۶. در باره‌ی کتاب «اهل‌البیت علیهم‌السلام فی المکتبه العربیه»

یکی از آثار ارزشمند محقق طباطبایی، کتاب «اهل‌البیت فی المکتبه العربیه» است که در آن، ۸۶۵ کتاب به زبان عربی، از آثار دانشمندان اهل تسنن^۱ در مورد اهل بیت علیهم‌السلام معرفی شده است.

بخشی عمده از این کتاب، در زمان حیات مؤلف، پیاپی در فصل‌نامه‌ی تراثنا چاپ شده بود؛ اما متن کامل آن پس از وفات معظم^{له}

المهدی علیهم‌السلام فی السنه النبویه؛ قید‌الأوابد (مانند نتایج الأسفار)؛ ملحق کتاب خلاصه‌عبارات الأنوار، مجلد حدیث الثقلین (که همراه با اصل کتاب خلاصه‌عبارات الأنوار- و در چاپ جدید به نام نفحات الأزهار- منتشر شده است). آثار کتاب‌شناسی محقق طباطبایی را در چند محور می‌توان برشمرد:

الف- آثار کتابخانه‌محور

فهرست کتاب‌های خطی عربی و فارسی در کتابخانه‌ی امیرالمؤمنین علیهم‌السلام (کتابخانه‌ی موقوفه‌ی علامه امینی) در نجف؛ فهرست کتاب‌های حدیثی و فقهی در کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی؛ فهرست برگزیده از نسخه‌های خطی حجاز؛ فهرست منتخب از نسخه‌های خطی چند کتابخانه‌ی شخصی و عمومی در تبریز.

ب- آثار متن‌محور

مانند: مستدرک الذریعه؛ اضواء علی الذریعه؛ تعلیقات علی طبقات اعلام الشیعه.

ج- آثار عالم‌محور

مانند: مکتبه‌العلامة الحلی؛ حیاة الشیخ یوسف البحرانی.

د- آثار موضوع‌محور

مانند: فی رحاب نهج‌البلاغه؛ الغدیر فی التراث الاسلامی^۱؛ انباء السماء برزیه کربلاء؛ معجم اعلام الشیعه؛ اهل‌البیت فی المکتبه العربیه.

۱- محقق طباطبایی در این کتاب، در هنگام معرفی کتاب «علی ضفاف الغدیر»، مختصری از

شرح حال خود را نگاشته، که این سطور، بر اساس همان نوشتار تنظیم و تدوین شده است.

۱- اندکی انگشت‌شمار از این کتاب‌ها، از آثار دانشمندان مسیحی است.

وجود مقدس حضرت بقیة الله الاعظم امام مهدی علیه السلام دلیل راه بندگان الهی است. هر آن کس از دلیل راه (امام معصوم علیه السلام) جدا شود هلاکت و گمراهی نصیب او خواهد بود.

خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی زیبا سروده است:

کار از تو می رود مددی ای دلیل راه

کانصاف می دهیم ز پای او فتاده ایم

- کمترین فایده‌ی این گونه فهارس، کتابنامه‌ها و کتابشناسی‌ها نشان دادن این حقیقت است که اندیشه‌ی مهدویت، ویژه‌ی شیعه و یا بر ساخته‌ی اعتقاد آنان نیست. بلکه تمام دانشمندان اهل قبله در این عقیده با شیعه اشتراک نظر دارند؛ صرف نظر از اختلافاتی جزئی که - مانند مباحث دیگر - در این میان، مطرح است.

- بر خود لازم می‌دانم از راهنمایی‌ها و همکاری‌های استاد ارجمند جناب آقای عبدالحسین طالعی صمیمانه تقدیر و تشکر کنم.

حمید سلیم گندمی^۱

۱۵ تیرماه ۱۳۹۱

۱۵ شعبان ۱۴۳۳

به شکل یک کتاب مستقل انتشار یافت. مؤلف در این کتاب‌نامه، در معرفی آثار یادشده، از اطلاعاتی که امکان دست‌یابی به آن‌ها بوده، بهره برده است. از این رو، برخی معرفی‌ها مختصر، و بعضی مفصل است. نیز گاهی در خلال معرفی یک کتاب، مطالبی دیگر را که ارزش تحقیقی والا دارد - آورده است. این آثار، به ترتیب الفبایی معرفی شده و علاوه بر آثار مشهور، شناخته‌شده و پرنسخه، آثاری دیگر را نیز در بر می‌گیرد؛ مانند آثاری که شهرت چندانی ندارند، یا نویسنده‌ی آن‌ها ناشناخته است، یا این‌که نویسنده، اصل آن‌ها را ندیده و فقط به سبب ارجاع دانشمندان به آن‌ها، از وجود آن‌ها آگاهی یافته است.

۷. وجه تسمیه عنوان کتاب

قال الرضا علیه آلاف التحية و الثناء:

الامام... الدليل في المهالك، من فارقه فهالك

امام رضا علیه السلام در توصیف امام فرمودند:

امام راهنمایی است در مهلکه‌ها که هر کس از او جدا شود هلاک

گردد.^۱

برای این کتابشناسی عنوان "دلیل راه" برگزیده شد تا علاوه بر اینکه بیانگر راهنمای راه تحقیق و پژوهش برای محققان و پژوهشگران در موضوع مهدویت باشد، گویای مصداق حقیقی دلیل و راهنمای هدایت یعنی وجود مقدس امام معصوم - با توجه به روایت امام رضا علیه السلام - باشد.

۱- الکافی ج ۱ ص ۲۰۰ "باب نادر جامع فی فضل الامام و صفاته".

۱- عضو هیأت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

فصل یکم

آثار شناخته شده و موجود

ابراز الوهم المکنون من کلام ابن خلدون

تألیف: علامه محدث ابوالفیض احمد بن محمد بن صمد بن صدیق غماری مغربی، ساکن قاهره (متوفای ۱۳۸۰ ق.).
احمد محمد مرسی النقشبندی در مقدمه‌ای که بر کتاب او «علی بن ابی طالب امام العارفين» (چاپ مطبعة السعادة، مصر) نوشته، شرح حال او را آورده است.

این کتاب، درباره امام مهدی علیه السلام است، و این که آن حضرت در آخر الزمان ظهور می کند؛ همچنان که احادیث نبوی صلی الله علیه و آله در این مورد تواتر دارد. این کتاب در سال ۱۳۴۷ ق. در مطبعة الترقی و سپس در سال ۱۳۵۴ ق. به چاپ رسیده است.

محمد صادق آل بحر العلوم در نجف اشرف در کتابخانه‌ی ایشان موجود است.

۲- نسخه‌ای دیگر از آن به خط فخرالدین و مورخ ۱۹ رجب سال ۸۳۸ ق در کتابخانه‌ی فخرالدین نصیری در تهران موجود است که اسانید آن حذف شده است و آن را به طور کامل در جلد سوم کتابش «گنجینه‌ی خطوط علما» آورده است.

موارد نقل این رساله

۱- اربلی در کشف الغمه ۱/ ۱۵۴ از آن نقل کرده و آن را به طور کامل در جلد ۲/ ۴۷۶ چاپ ایران (و در چاپ دیگری در جلد ۳/ ۲۵۷) با حذف اسناد آورده است.

۲- بحار الأنوار ۵۱/ ۷۸-۸۵

۳- اعیان الشیعه ۲/ ۵۰

۴- گنجینه‌ی خطوط علما، جلد سوم

۵- ضمن کتاب غایة المرام سیدهاشم بحرانی / ۶۹۹-۷۰۱ در باب ۱۴۱ در امامت امام دوازدهم از طریق عامه با حذف اسانید و فقط متن آورده شده است.

۶- چاپ اول در نامه‌ی دانشوران ۲/ ۷۱۱ با حذف اسانید در ذیل احوال ابی نعیم اصفهانی به چاپ رسیده است. و در چاپ دوم (چاپ حرروفی) ۷/ ۸-۲۱ بر اساس نسخه‌ی خطی که در کتابخانه‌ی ملک‌زاده - وزیر علوم - که مشخص می‌شود آن نسخه دارای اسناد بوده است و اسانید آن برای رعایت اختصار حذف شده است.

همچنین علامه شیخ مهدی فقیه ایمانی ضمن مجموعه‌ی ارزشمند خود به نام «الإمام المهدی عند اهل السنّة» ۲/ ۲۲۳-۳۸۲، چاپ بیروت، ۱۴۰۲ ق.، متن کتاب را از روی چاپ مطبعة الترقی به طرز افست به چاپ رسانده است. از دیگر تألیفات او در مورد اهل بیت علیهم‌السلام، سه کتاب: علی بن ابی طالب امام العارفین، سبیل السعادة و ابوابها، و فتح الملک العلی، شایان ذکر است. سرگذشت مؤلف در معجم المؤلفین ۱۳/ ۳۶۸ و اعلام زرکلی ۱/ ۲۵۳ ذکر شده است. کتاب «الافادة بطرق حدیث النظر إلى علی عبادة» از برادر اوست که ذکر خواهد شد.^۱

الأربعون حدیثاً فی المهدی

تألیف: حافظ ابونعیم احمد بن عبدالله اصفهانی (متوفی ۴۳۰ ق.). این کتاب، شامل چهل حدیث از روایات رسول اکرم در باره‌ی مهدی منتظر است.

نسخه‌های خطی

۱- نسخه‌ای از این کتاب، در ضمن مجموعه‌ای به خط علامه سید

۱- برادر او، عبدالعزیز بن محمد غماری مغربی ساکن «طنجه» بود، که در سال ۱۴۱۸ ق. درگذشت. متن کامل و تحقیق‌شده‌ی رساله‌ی «الإفادة بطرق حدیث: النظر إلى علی عبادة» در مجله‌ی علوم الحدیث (فصل‌نامه‌ی مؤسسه‌ی دارالحدیث به زبان عربی) شماره‌ی ۳ (سال ۱۴۱۹ ق) با شرح حال نسبتاً مفصل آمده است. مترجم

البرهان فی علامات مهدی آخر الزمان

تألیف: علی بن حسام الدین متقی هندی، مؤلف کنز العمال و آثار مشهور دیگر (۸۸۵-۹۷۵ ق.).
شرح حال طولانی او در نزهة الخواطر ۴ / ۲۳۴ آمده است.

نسخه‌های خطی

- ۱- کتابخانه‌ی بایزید، اسلامبول، شماره‌ی ۸۲۹.
- ۲- کتابخانه‌ی وزیری یزد، شماره‌ی ۲۶۱۵، شماره‌ی مسلسل عمومی ۱۷۴۵۷ (فهرست کتابخانه‌ی وزیری یزد ۴ / ۱۳۶۴).
- ۳- کتابخانه‌ی حرم مکی، به خط احمد بن حسن رشیدی، تاریخ کتابت: ۲۱ ربیع‌الأول ۱۲۷۲، شماره‌ی ۳۷۸ حدیث.
- ۴- کتابخانه‌ی ناصریه، لکهنو، هند.
- ۵- کتابخانه‌ی مسجد اعظم قم، شماره‌ی عمومی ۳۰۶۵، تاریخ کتابت: ۹۷۹.
- ۶- کتابخانه‌ی مکه‌ی مکرمه، شماره‌ی ۴۰ توحید، و شماره‌ی عمومی ۶۹۳.
- ۷- کتابخانه‌ی حرم نبوی، مسجد شریف (مسجد النبی)، مدینه‌ی منوره.
- ۸- کتابخانه‌ی حرم مکی، مکه‌ی مکرمه، شماره‌ی ۳۵ دهلوی.
- ۹- کتابخانه‌ی دانشگاه ام‌القری، مکه‌ی مکرمه، شماره‌ی ۱۳۰، در ۵۲ برگ (فهرست کتابخانه ۱ / ۸۴).

ترجمه: سید عبدالحجّة البلاغی آن را به فارسی ترجمه کرده و ضمن کتاب خود - الحجّة البالغة - به چاپ رسانده است.

اقتباس: سیوطی آن را محور اصلی کتاب خود: «العرف الوردی» - که ضمن الحاوی للفتاوی چاپ شده است - قرار داده و آنچه را که از سایر منابع یافته، با رمز ل بدون ذکر اسانید بر آن افزوده است.
تحقیق: آقای احمد پاکتچی تبریزی، اسانید آن را - تا نیمه‌ی کتاب - از میان سایر آثار و تألیفات ابی نعیم که مسند بوده، استخراج کرده و در حال تکمیل و استخراج باقی مانده‌ی آن است.

اصحّ ما ورد فی المهدی و عیسی

تألیف: شیخ محمد حبیب‌الله شتیطی جکنی (۱۲۹۵-۱۳۶۳ ق.).
مؤلف مدّتی را در مکه سکونت داشت، سپس به قاهره رفت و در آنجا مستقر شد و در دانشگاه الازهر، دانشکده‌ی اصول دین، تدریس کرد. و کتاب‌هایش را در آن دانشکده به چاپ رسانید، که از آن جمله، این کتاب است. آثاری مانند «حیة علی بن ابی طالب» و «کفایة الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب» نیز از اوست که هر دو چاپ شده و در کتاب حاضر معرفی می‌شود.
منابع: فهرس الفهارس کتانی / ۵۵، الأعلام زرکلی ۶ / ۷۹، معجم المؤلفین ۹ / ۱۷۶.

چاپ‌ها

- ۱- چاپ تهران: ۱۳۹۸ ق.، از روی نسخه‌ی حرم مکی، همراه با تعلیقات آقای علی اکبر غفاری که در مقدمه‌ی آن، رساله‌ی «بحث حول المهدی» از سید محمدباقر صدر رحمته‌الله درج شده است.
- ۲- چاپ سعودی، مکتبه‌ی ذات‌السلاسل، ۱۴۰۸ ق.، با تحقیق و شرح جاسم محمد بن مهلهل الیاسین، پژوهشگر معاصر و اهل عربستان سعودی، در دو جزء.
- ترجمه: مشرف گزجو، آن را به صورت خلاصه به ترکی ترجمه کرده که در ۹۵ صفحه به سال ۱۹۸۶، به نام «آخرزمان مهدی سنین علامت‌لری» در اسلامبول چاپ شده است.

نکات دیگر

متقی هندی، رساله‌ای به فارسی در باره‌ی حضرت مهدی دارد که در کتابخانه‌ی آیت‌الله مرعشی ضمن مجموعه‌ی ۵۲۴ موجود است (فهرست ۲ / ۱۲۹). این رساله شامل ۶۰ حدیث در چهار فصل است:

اول: در وصف و نسب حضرت مهدی

دوم: کرامات او

سوم: در علامات قبل از ظهور

چهارم: در آنچه که بعد از ظهورش به وقوع می‌پیوندد.

- ۱۰- همان کتابخانه، شماره‌ی ۱/۱۰۱۹، (فهرست ۲ / ۱۷۴)
- ۱۱- کتابخانه‌ی هندی، لندن، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی BA-۸۵
- ۱۲- دارالکتب الظاهریه، دمشق، شماره‌ی ۹۰۰۷ در ۶۳ برگ که به نام محمد پاشا عثمانی والی سوریه در اواسط ربیع‌الثانی سال ۱۲۵۵ نوشته شده است. استاد ریاض الصالح در فهرست ظاهریه فهرس التصوف ۱ / ۱۸۱-۱۸۲، از آن یاد کرده و گفته است که نسخه‌ای از آن در کتابخانه متوکلیه در یمن به شماره‌ی ۶۵ موجود است.
- ۱۳- کتابخانه‌ی سالار جنگ (فهرست عربی سالار جنگ ۱ / ۱۵۱).
- ۱۴- کتابخانه‌ی ملی برلین، شماره‌ی ۱۰۳۴۷ (فهرست آلورث)
- ۱۵- کتابخانه‌ی جامع کبیر، صنعا، شماره‌ی ۷۵۷، در ۸۳ برگ که یحیی بن محمد حنبلی آن را نوشته است (فهرست ۲ / ۵۵۷).
- ۱۶- کتابخانه‌ی آیت‌الله مرعشی، قم، شماره‌ی ۵۲۳۴، که عبدالرحمان بن شمس‌الدین در مدرسه‌ی محمد رحمان در شاه جهان ابان در دهلی آن را نوشته، و در ۴ محرم سال ۱۲۵۶ ق. از آن فراغت یافته است. (فهرست ۱۴ / ۳۱).
- ۱۷- کتابخانه‌ی امیرعلی مهنا در بیروت، که به سال ۱۰۵۵ نوشته شده است (مجله‌ی اخبار التراث الاسلامی، شماره‌ی ۲۱ / ۲۰).
- ۱۸- کتابخانه‌ی ملک عبدالعزیز، مدینه‌ی منوره، شماره‌ی ۲۶۴۱، که به سال ۱۱۱۶ نوشته شده است.

﴿ ۵ ﴾

البيان في اخبار صاحب الزّمان

تأليف: فخرالدّين محمّد بن يوسف گنجی شافعی (متوفای ۶۵۸ ق.)
در هدیه العارفین ۱۲۷/۲ ذکر شده است.

نسخه‌ی خطّی

کتابخانه‌ی آیت الله مرعشی، به شماره‌ی ۲۵۵۳، به خط علامه
شیخ محمّد باقر همدانی بهاری که در رجب ۱۳۰۸ ق. نوشته شده و
به ضمیمه‌ی کفایة الطالب گنجی شافعی است.

چاپ‌ها

- ۱- تبریز، ۱۳۲۴، به ضمیمه‌ی کتاب الغیبة شیخ طوسی
- ۲- اسلامبول، ۱۳۳۱، مطبعة الولاية
- ۳- همراه با کتاب الزام الناصب
- ۴- نجف اشرف، ۱۳۸۲، همراه با تحقیق و مقدمه‌ی دوست ما،
علامه سید مهدی خراسان، حفظه الله
- ۵- نجف، ۱۳۹۰، با تحقیق علامه شیخ محمّد هادی امینی، به
پیوست کتاب کفایة الطالب فی فضایل علیّ بن ابی طالب از همان
مؤلف
- ۶- بیروت، ۱۳۹۹، به تحقیق علامه سید مهدی خراسان، با
مقدمه‌ی مفصل محقق

ترجمه: شیخ سعادت حسین لکهنوی (متوفی ۱۴۰۹ ق.) آن را
به اردو ترجمه کرد و امام منتظر نامید، که چاپ نشده
است.

﴿ ۶ ﴾

تحديق النظر في اخبار الإمام المنتظر

تأليف: محمّد بن عبدالعزيز بن مانع بن محمّد بن عبد الله بن محمّد
بن ابراهیم وهیبی، از علماء نجد (۱۳۰۰-۱۳۸۵ ق.). زرکلی، علم و
فضل او را ستوده و گفته است: در بصره و بغداد و قاهره تحصیل کرد.
ملک عبدالعزيز آل سعود به سال ۱۳۵۸ ق. او را برای تدریس در حرم
مکّی فرا خواند و وی ریاست محکمه‌ی تشخیص در مکّه را به عهده
گرفت. سپس مدیر معارف و رئیس هیأت تمییز قضاء شرعی شد،
برای معالجه به بیروت مسافرت کرد، در همان جا درگذشت و به قطر
منتقل شد (نقل به تلخیص، از الأعلام: ۶/ ۲۰۹).

نسخه‌ی خطّی

نسخه‌ای در دارالکتب المصریة است (فهرست ۱/ ۱۲۷).

﴿ ۷ ﴾

تحقيق ظهور المهدي (رسالة في...)

تأليف: احمد بن عبداللطيف البربرير دمياطي (متوفی ۱۲۲۸ ق.)

نسخه

نسخه‌ای از این کتاب به خط محمد بن علی بن محمد محمودی صفدی موجود است که به سال ۱۲۳۲ در ۷ برگ نوشته شده، و در آخر مجموعه‌ی شماره‌ی ۲۳۴ از مجموعه‌های کتابخانه‌ی ظاهریه در دمشق / ۱۲۰-۱۲۶ موجود است. بنگرید: فهرست مجموعه‌های ظاهریه ۵۲ / ۲.

تلخیص البیان فی اخبار مهدی آخر الزمان

تألیف: علاءالدین علی بن حسام‌الدین عبدالملک بن قاضی خان متقی هندی (متوفی ۹۷۵ ق.).
منابع: ایضاح المکنون ۱ / ۳۱۸، هدیة العارفين ۱ / ۷۴۶، کشف الظنون ۱ / ۳۱۸، بروکلن ۲ / ۲۸۴.

نسخه‌های خطی

- ۱- کتابخانه‌ی آصفیه، حیدرآباد، تاریخ کتابت: ۱۲۶۵ ق. علامه امینی رحمته الله در سفرش به دیار هند در سال ۱۳۸۰ ق.، به خط خود از روی آن استنساخ کرد و در جلد اول کتاب ارزشمندش ثمرات الأسفار ۱ / ۱۴۵-۱۴۷ به یادگار گذاشت.
- ۲- کتابخانه‌ی امیرعلی مهنا، بیروت (نشریه‌ی کویته‌ی اخبار التراث الاسلامی، شماره‌ی ۲۱ / ۲۰)

- ۳- کتابخانه‌ی ملک عبدالعزیز، مدینه‌ی منوره، ضمن مجموعه‌ی شماره ۲۶۱۰ که به سال ۱۱۶۰ نوشته شده است.
- ۴- کتابخانه‌ی امام امیرالمؤمنین علیه السلام، نجف، ضمن نسخه‌ی اصل کتاب ثمرات الأسفار، تألیف علامه امینی، به خط مؤلف، شماره‌ی ۲۳۲۱.
- ۵- کتابخانه‌ی عارف حکمت، مدینه‌ی منوره، شماره‌ی ۴۶۶ توحید.
- ۶- کتابخانه‌ی حرم مکی، شماره‌ی ۳۴ دهلوی.
- ۷- کتابخانه‌ی دانشگاه منچستر، انگلستان، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۱۸۴ / ۴۳۳.
- ۸- کتابخانه‌ی آیت الله مرعشی نجفی، قم، در ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۷۰۲ (فهرست ۲ / ۲۹۶).
- ۹- کتابخانه‌ی عاشر افندی، شماره‌ی ۴۴۶ در کتابخانه سلیمانیه در اسلامبول.
- ۱۰- موزه‌ی بریتانیا، شماره‌ی ۴۲۸۰.
- ۱۱- کتابخانه [خزانه] حسن پاشا جلیلی، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۱۸ / ۲۵ در کتابخانه‌ی اوقاف موصل (فهرست اوقاف ۱ / ۲۱۶). نویسنده‌ی فهرست، این رساله را به سیوطی نسبت داده است!
- ۱۲- کتابخانه‌ی حسن حسنی عبدالوهاب، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۱۷۹۷۱، صفحات ۴-۶ این مجموعه (فهرست / ۲۴).
- ۱۳- کتابخانه‌ی کوپرلی، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۳۳۰، صفحات ۳۱۲-۳۱۵ این مجموعه (فهرست ۲ / ۵۷۸).

چاپ

در مجله‌ی الهادی (چاپ دارالتبلیغ قم)، دوره‌ی هفتم، شماره‌ی ۲، با تحقیق علی اکبر مهدی پور منتشر شده است.

نکات دیگر

۱- البرهان فی علامات مهدی آخرالزمان نیز از اوست که پیش از این ذکر شد.

۲- وی رساله‌ای به فارسی در باب مهدی علیه السلام دارد که در کتابخانه‌ی گنج‌بخش پاکستان، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۸۱۲ (صفحات ۳۰-۵۷ مجموعه) یافت می‌شود (فهرست گنج‌بخش احمد منزوی ۲/ ۶۴۵). نسخه‌ی دیگر آن، در کتابخانه‌ی عمومی آیت‌الله مرعشی نجفی در قم، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۵۲۴، صفحات ۱۰۷ تا ۱۱۴ مجموعه است (فهرست مرعشی ۲/ ۱۲۹).

این رساله شامل ۶۰ حدیث در چهار فصل است:

۱- در وصف و نسب مهدی

۲- در کراماتش

۳- در علامات قبل از ظهورش

۴- در آنچه بعد از ظهورش اتفاق می‌افتد.

بروکلمن در ۲/ ۳۸۴ و ذیل ۲/ ۵۱۸ آن را به متقی، و ذیل ۲/ ۵۲۹ شماره‌ی ۴۵، آن را به ابن‌حجر نسبت داده است.

گمان می‌کنم آن رساله، ترجمه‌ای از کتاب تلخیص البیان است؛ چنان‌که اشتراک در ابواب و عناوین آن دو نشان می‌دهد (فهرست مشترک ۲/ ۱۱۴۹).

۱۴- همان کتابخانه، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۷۰۵، کتابت: ۱۰۴۳ ق. (فهرست ۳/ ۳۳۱).

۱۵- کتابخانه‌ی مسجد جامع، بمبئی.

۱۶- ۱۹- موزه‌ی عراقی، از کتب عزاوی، به شماره‌های ۲/ ۱۰۷۶۵ و

و ۴/ ۹۳۸۱ و ۲/ ۹۶۳۵ و ۲/ ۱۰۸۴۷.

۲۰- کتابخانه‌ی مسجد شیث نبی علیه السلام، شماره‌ی ۱۱/ ۱۹ در

کتابخانه‌ی اوقاف موصل، ضمن مجموعه‌ای که تاریخ کتابت رساله‌ی قبل از آن در مجموعه، سال ۱۰۶۱ است (فهرست کتابخانه‌ی عمومی اوقاف موصل ۲/ ۲۱۲) و در آغاز صفحه‌ی اول نوشته شده است: «و هذه رسالة تسمى تلخیص البیان فی علامات المهدی آخرالزمان، ألفها الشيخ احمد بن حجر، الساکن بمكة المشرفة و المنورة، وفقه الله لما يرضيه».

۲۱- کتابخانه‌ی اوقاف، موصل، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی

۲۴/ ۶۹ از کتاب‌های مدرسه‌ی احمدیه (فهرست اوقاف ۵/ ۳۲۲).

۲۲- کتابخانه‌ی موزه‌ی عراقی، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی

۳/ ۲۲۳۵۶، به خط خیرالله العمری، خطیب مسجد عمریه در بغداد،

کتابت: ۱۱۳۴.

۲۳- کتابخانه‌ی متوکلیه، صنعاء، یمن (فهرست ظاهریه، تصوف

۱/ ۱۸۲، نقل از فهرست کتابخانه‌ی متوکلیه/ ۲۳۶).

۲۴- ۲۹- کتابخانه‌ی ملی برلین، ضمن مجموعه‌های شماره‌ی

۲۷۲۶، ۲۷۲۷، ۲۷۲۸، ۲۷۳۰، ۱۰۳۴۷، ۱۰۳۴۸.

۳۰- ۳۳- کتابخانه‌ی پرینستون، ضمن مجموعه‌های شماره‌ی

۴۰۰۳ به تاریخ ۱۰۸۸ ق.، شماره‌ی ۸۳۲ کتابت قرن ۱۱، شماره‌ی

۴۳۹۶، شماره‌ی ۵۵۴۲ کتابت قرن ۱۲.

﴿ ۹ ﴾

تنبيه الوسنان إلى اخبار مهدي آخر الزمان

تأليف: احمد نوبی (متوفی ۱۰۳۷ ق.)

منابع: معجم المؤلفین ۱۹۷/۲، به نقل از اصل آلمانی بروکلن ۲/۳۸۵ و ۵۲۰ و ذیل آن.
نسخه‌ای از آن در کتابخانه‌ی گوته، شماره‌ی ۸۵۳ موجود است.

﴿ ۱۰ ﴾

الدر المنضود في ذكر المهدي الموعود

تأليف: سيّد صديق حسن بن اولاد حسن بن اولاد علی قنوجی.
آغاز آن: الحمد لله الذي بيده الملك و الملكوت. و بعد فاعلم أن المشهور بين كافة من اهل الإسلام على ممدّ الاعصار أنه لا بد في آخر الزمان من ظهور رجل...
نسخه‌ی اصل آن به خطّ مؤلف، در کتابخانه‌ی ندوة العلماء لکهنو در هند، به شماره‌ی ۳۱۱ موجود است (فهرست ندوة العلماء / ۹۷).

﴿ ۱۱ ﴾

الردّ علی من حکم و قضی ان المهدي الموعود جاء و مضی

تأليف: متقی هندی، علی بن حسام الدین بن عبد الملک بن قاضی خان شاذلی چشتی که در اصل، اهل «جونپور» هندوستان بود؛ ولی در برهان پور درگذشت. به سال ۸۸۵ زاده شد، و در مکه‌ی مکرمه، به سال ۹۷۵ درگذشت.

عبدالقادر فاکهی، کتاب مستقلی در شرح حال مؤلف به نام القول النقی فی مناقب المتقی نگاشت. خود مؤلف نیز رساله‌ای در باره‌ی زندگی خودش نوشته است. در کتاب نزهة الخواطر ۴ / ۲۳۴ - ۲۴۴ شرح حال مفصّلی از او آمده، که رساله‌ی مؤلف در صفحه‌ی ۲۴۱ آن درج شده است. همچنین شرح حال مفصّلی از او در پایان کتابش کنز العمال چاپ حلب آمده است.

یکی از تألیفات او، البرهان فی علامات مهدي آخر الزمان است که پیش از این معرفی شد. در این دو کتاب، از رساله‌ی خود در ردّ ادّعی مهدویت محمّد بن یوسف جونپوری یاد کرده است.

محمّد بن یوسف جونپوری، همان است که شرح حال او در نزهة الخواطر ۴ / ۳۲۲ - ۳۲۶ ذکر شده است. وی در سال ۸۴۷ ق. به دنیا آمد و به سال ۹۱۰ ق. وفات یافت و به سال ۹۰۱ و ۹۰۳ ق. ادّعی مهدویت کرد؛ که تفصیل آن در نزهة الخواطر بیان شده است. عدّه‌ای با او بیعت، و گروهی از او تبعیت کردند. متقی در ردّ آن‌ها این رساله را نگاشت؛ همچنان‌که مولی علی قاری، رساله‌ای به همین نام نوشت، که در آینده معرفی می شود.

نسخه‌های خطی

- ۱- کتابخانه‌ی رضا، رامپور هند، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۱۵۱۴ (برگ ۹۴ ب- ۹۹ آ، از این مجموعه)، کتابت: ۹۹۰ ق.
- ۲- همان کتابخانه، برگ ۱- ۷ از مجموعه‌ی ۱۹۷۵، کتابت قرن ۱۱. هر دو نسخه در فهرست کتابخانه‌ی رضا ۲ / ۴۶۰ معرفی شده است.

﴿۱۲﴾

الردّ علی من حکم و قضی بأن المهدی الموعود جاء و مضی

تألیف: مولی علی بن سلطان محمد قاری هروری حنفی (متوفی ۱۰۱۴ ق.). نویسنده، این کتاب را به سال ۹۶۵ ق. تألیف کرده است. شرح حال مؤلف در منابع زیر آمده است:
 خلاصة الأثر ۳/ ۱۸۵، البدر الطالع ۱/ ۴۴۵، معجم المؤلفین ۷/ ۱۰۰، الاعلام زرکلی ۵/ ۱۲.

نسخه‌های خطی

۱- کتابخانه‌ی حرم مکی، مجموعه‌ی شماره‌ی ۶/ ۵۹ ردود، به خط حنیف الدین بن عبدالرحمان مرشدی عمری در ۷ برگ، که در ۱۲ ربیع الأول ۱۰۵۳ ق. از آن فراغت یافت.
 ۲- کتابخانه‌ی ناصریه، لکهنو، هند.

﴿۱۳﴾

الروض الوردی فی اخبار المهدی

تألیف: جعفر بن حسن بن عبدالکریم بن محمد بن عبدالرسول برزنجی مدنی، مفتی شافعیه در مدینه‌ی منوره (متوفی ۱۱۷۹ یا ۱۱۸۴ ق.).
 آغاز آن: یا من اظهر النوع الانسانی و مدّ علیه اکنافه و جعله محطّ المنظر الالهی و مرکز الخلافة... مقتبساً من مشکاة کلام الشیخ الأكبر و

جدی السید محمد بن رسول... و رتبت ذلك في ثلاثة فصول و تسميم و خاتمة...

درباره مؤلف و کتاب به منابع زیر رجوع شود:
 سلك الدرر ۲/ ۹، عجائب الآثار ۱/ ۳۶۳، هدیة العارفين ۱/ ۲۵۶، معجم المؤلفین ۳/ ۱۳۷، الاعلام ۲/ ۱۲۳، بروکلن ۲/ ۳۸۴ از اصل آلمانی.
 نسخه‌ای از آن در کتابخانه‌ی صاحب عبقات در لکهنو هند ضمن مجموعه‌ای موجود است.

﴿۱۴﴾

شرح قصيدة الفوز و الأمان^۱

تألیف: ابوالنجاح احمد بن علی بن عمر بن صالح عدوی حنفی طرابلسی دمشقی، معروف به منینی (۱۰۸۹-۱۱۷۲).
 این کتاب، شرحی است بر قصیده‌ی رائیه در مدح امام دوازدهم حضرت مهدی منتظر عجل الله فرجه، سروده‌ی شیخ بهاء الدین عاملی، محمد بن عزالدین الحسین عبدالصمد حارثی همدانی عاملی جبعی (متوفی ۱۰۳۰ ق.)، با مطلع: سری البرق من نجدٍ فهیج تذکاری.
 دانشمندان فریقین بر این قصیده شرح‌هایی نوشته‌اند، که از آن جمله، این کتاب است. کتاب در مصر چاپ شده و اسماعیل پاشا در هدیة العارفين ۱/ ۱۷۶ آن را ذکر کرده است.

۱- نیز بنگرید: فتح المنان فی شرح وسیلة الفوز و الامان. مترجم

﴿ ۱۵ ﴾

العرف الوردی فی اخبار المهدی

تألیف: جلال الدین ابی الفضل عبدالرحمان بن ابی بکر بن محمد بن سابق الدین شافعی مصری خضیری، مشهور به سیوطی (۸۴۹-۹۱۱ هـ). سیوطی در کتاب خود «حسن المحاضر» ۱/ ۳۲۸-۳۳۵، شرح حال خود را بازگفته است. وی، شمار آثار خود را تا آن زمان بالغ بر سیصد کتاب شمرده است. بروکلمن، ۴۱۵ کتاب - خطی و چاپ شده - برای او برشمرده است. از داوودی شاگردش نقل شده که تألیفات او بیشتر از ۵۰۰ کتاب است.^۱

سیوطی، هفت سال قبل از درگذشت، فهرستی برای تألیفاتش نوشت که تا آن زمان ۵۳۸ کتاب را در آن برشمرد.^۲ اسماعیل پاشا، ۵۵۸ کتاب برای او نام برده است.^۳ ابن القاضی در درة الحجال ۳/ ۹۲، ذیل شرح حال سیوطی به شماره‌ی ۱۰۱۸ گوید:

«برای او تصانیفی است که به سبب کثرت به شمارش نمی‌آید و به هزار می‌رسد!»

۱- شذرات الذهب ۷/ ۵۳، الکواکب السائرة ۱/ ۲۲۸.

۲- این فهرست، ابتدا در آغاز مجموعه‌ی رسائلش در لاهور به نام «رسائل اثنی عشر للسیوطی» چاپ شده، و سپس عبدالعزیز سیروان آن را در مقدمه‌ی کتاب «معجم طبقات الحفاظ و المفسرین» در بیروت سال ۱۴۰۴ منتشر کرده است.

۳- هدیه العارفین ۱/ ۵۳۴-۵۴۴.

بعضی از معاصران سیوطی، مطالبی به او نسبت دادند، که سیوطی در پاسخ آن‌ها، رساله‌های الصارم الهندي (المنکی) فی عنق ابن‌الکرکی، کتاب: الجواب الزکی عن قمامة ابن‌الکرکی، و کتاب الکاوی لدماغ السخاوی را نوشت.

سخاوی، کتابی حجیم به نام «ارشاد الغاوی» در دفاع از خودش و سرگذشت زندگی‌اش نوشت و انتقادهایی بر سیوطی وارد کرد.^۱

در باره‌ی سیوطی کتاب‌های متعدد نوشته‌اند؛ از جمله:

۱- احمد شرقاوی در باره‌ی آثار سیوطی و محل‌های وجود آن کتب، کتابی به نام «مکتبة الجلال السیوطی» نوشت.^۲

۲- احمد خازن‌دار با همکاری محمد ابراهیم شیبانی، فهرستی شامل همه‌ی آثار و منابع و مآخذ آن‌ها با نام «دلیل مخطوطات السیوطی و اماکن وجودها» نوشت.^۳

۳- کتاب «جلال الدین السیوطی»، شامل مجموعه‌ی بحث‌هایی که در گردهمایی مجلس اعلی فنون و آداب جمعیت مصری تحقیقات تاریخی به سال ۱۹۷۸ ایراد شده است.

۴- السیوطی النحوی، از دکتر عدنان محمد سلمان، چاپ بغداد، سال ۱۹۲۶.

۱- نسخه‌ای از آن را در ایصوفیا شماره‌ی ۲۹۵۰ دیدم. نسخه‌ای که در زمان حیاتش نوشته شده و خطّ او در آن است، در ۲۳۱ برگ و ناقص‌الآخر است که در ورقه‌ی ۷۹ ب، تألیفاتش را ذکر کرده است. ۲- چاپ رباط، ۱۹۷۷ م.

۳- چاپ مکتبة ابن تیمیة سال ۱۴۰۳ هـ / ۱۹۸۳ م، کویت.

- ۵- جلال الدین سیوطی، منهجه و آراؤه الکلامیة، از محمد جلال ابی الفتوح شرف، چاپ بیروت، سال ۱۹۸۲.
- ۶- جلال الدین سیوطی و اثره فی الدراسات اللغویة، تألیف دکتر عبدالعالی سالم مکرم، چاپ بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۰۹.
- ۷- جلال الدین سیوطی، عصره و حیاته و آثاره، تألیف دکتر طاهر سلیمان حموده، چاپ بیروت، المکتب الاسلامی.
- ۸- جلال الدین سیوطی، مسیره العلمیة و مباحثه اللغویة، نوشته‌ی دکتر مصطفی شکعه، چاپ مصطفی البابی الحلبی، ۱۴۰۱.

سیوطی، در مورد فضایل اهل بیت علیهم السلام، کتاب‌های چندی نوشته است؛ از جمله:

- الف. احياء المیت بفضائل اهل بیت علیهم السلام
- ب. الثغور الباسمة فی فضائل السیدة فاطمة
- ج. شدّ الأتواب فی سدّ الأبواب.
- د. القول الجلیّ فی فضایل علی علیه السلام
- هـ. کشف اللبس عن حدیث ردّ الشمس
- و. نهاية الإفضال فی مناقب الآل.

توضیحاتی در مورد کتاب «العرف الوردی»

سیوطی در فهرست مؤلفات خود، به شماره‌ی ۱۷۹ از مجموعه‌ی کتاب‌های حدیثی، کتاب «العرف الوردی» را نام برده است. همچنین در کشف الظنون / ۱۱۳۲، هدیه العارفین / ۱ / ۵۴۰، دلیل مخطوطات

السیوطی (احمد خازن‌دار) ص ۲۲۷، رقم ۷۶۱، از آن نام برده است. سیوطی، این کتاب را همراه با ۷۷ رساله‌ی دیگر خود، در مجموعه‌ای واحد به نام «الحاوی للفتاوی» گرد آورده است. کتاب الحاوی للفتاوی در دو جلد، بارها چاپ و منتشر شده است. متقی هندی، صاحب کنز العمال، رساله‌ی «العرف الوردی» را تبویب و ترتیب داده، و احادیثی بر آن افزوده، و آن را «البرهان فی علامات مهدی آخر الزمان» نامیده است.

متقی در مقدمه‌ی کتاب «البرهان...» می‌نویسد:

چون دیدم که کتاب «العرف الوردی فی اخبار المهدی»، تألیف... عبدالرحمان جلال الدین سیوطی...، احادیث وارده در شأن مهدی موعود را گرد آورده، ولی به ترتیب ابواب و تراجم نیست، آن را به ترتیب ابواب مرتب کردم... و بر آن احادیثی افزودم....

چاپ‌ها

این کتاب، بارها در ضمن مجموعه‌ی «الحاوی للفتاوی» (جلد دوم آن) چاپ شده است. علامه شیخ مهدی فقیه ایمانی، بر اساس چاپ محی الدین عبدالحمید، آن را در کتاب خود «الإمام المهدی عند اهل السنّة» / ۱ / ۳۵۴-۳۹۷ افسست کرده است.

نسخه‌های خطی

۱- کتابخانه‌ی حرم مکه، ضمن مجموعه‌ی «۵۹-ردود» (برگ

۹- نسخه‌ی کتابخانه‌ی ندوة العلماء، لکهنو، هند. ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۲۷۰ (فهرست کتابخانه / ۱۱۷).

۱۰- نسخه‌ی کتابخانه‌ی آسیایی، بنگلادش، ضمن مجموعه‌ی رسائل سیوطی، شماره‌ی ۲۳۴، برگ ۷۳-۸۱ (فهرست مخطوطات عربی کتابخانه‌ی آسیایی ص ۱۰۸).

﴿ ۱۶ ﴾

العرف الوردی فی دلائل المهدی

تألیف: عیدروس، وجیه الدین ابی الفضل عبدالرحمان بن مصطفی یمنی حصرمی تریمی. شافعی مذهب، اشعری مسلک، نقش‌بندی وفایی، ادیب صوفی، مولی الدویلة، ساکن مصر، ۱۱۳۵-۱۱۹۲ هجری قمری.

در تریم متولد شد. به مصر و شام و روم سفر کرد، و در مصر مستقر شد. فرزندش مصطفی، رساله‌ای در مورد شرح حال پدرش نوشته است. مرادی، او را «علامه‌ی دانا، محقق‌نحیر... نادره‌ی زمان و فرید روزگار...» نامیده است.

علاوه بر این کتاب، وی کتاب «عقد الجواهر فی فضل آل بیت النبی الطاهر» را نیز نوشته است.

در باره‌ی او بنگرید: سلک الدرر ۲ / ۳۲۸، تاریخ الجبرتی ۲ / ۲۷، نشر العرف ۲ / ۵۰، هدیه‌العارفین ۱ / ۵۴۴ (در این منبع، کتاب‌های زیادی از جمله همین کتاب برای مؤلف نام برده.)، مصادر الفکر العربی الاسلامی فی الیمن / ۲۹۷.

۱۴۵-۱۶۶). در همین مجموعه، رساله‌های ذیل نیز وجود دارد:

الف: تلخیص البیان که نام آن در فهرست رسائل، در ابتدای مجموعه دیده می‌شود؛ اما خود رساله مفقود شده، و جای آن قبل از این کتاب سیوطی است.

ب: رساله فی الرد علی من انکر ان عیسی اذا نزل یصلی خلف المهدی صلاة الصبح، از سیوطی.

ج: الاعلام بنزول عیسی علیه السلام، از سیوطی، در ۹ برگ (برگ ۲۳۲ مجموعه به بعد).

۲- نسخه‌ای دیگر در همان مجموعه، برگ ۲۲۴ به بعد.

۳- نسخه‌ای از مجموعه‌ی قرن ۱۱، در کتابخانه‌ی سلطان احمد سوم، در طوب قاپ‌سرای، اسلامبول، شماره‌ی ۵۶۴، (فهرست کتابخانه ۲ / ۲۶۸).

۴- نسخه‌ی قرن ۱۱، در کتابخانه‌ی خدابخش، پنته‌ی هند، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۱۳ / ۲۵۷۱.

۵- نسخه‌ی کتابخانه‌ی ملی برلن، شماره‌ی ۲۷۲۶.

۶- نسخه‌ی کتابخانه‌ی مسجد جامع صنعاء، یمن، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۹۷، ص ۱۱-۲۶ (فهرست کتابخانه ۲ / ۶۷۸-۶۷۹).

۷- نسخه‌ی دارالکتب المصریة، شماره‌ی «۳۲-مجامیع»، که در «دلیل مخطوطات السیوطی» / ۲۲۷، تنها همین یک نسخه را از این کتاب نام برده است!

۸- نسخه‌ی کتابخانه‌ی اسعد افندی، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۱۴۴۶، در کتابخانه‌ی سلیمانیه اسلامبول.

نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه‌ی ملی برلن به شماره‌ی ۲۷۳۳ موجود است.

﴿ ۱۷ ﴾

العطر الوردی فی شرح القطر الشهدی فی اوصاف المهدی

متن (القطر الشهدی...)، تألیف شهاب‌الدین احمد بن احمد حلوانی شافعی مصری خلیجی (متوفی ۱۳۰۸ ق.) است، که در آینده-إن شاء الله- ذکر می‌شود.

شرح (العطر الوردی...) تألیف محمد بن محمد بن احمد مصری بلیسی است، که در سال ۱۳۰۸ تألیف شده است.

«العطر الوردی» همراه با متن «القطر...» در سال ۱۳۰۸ ق. در بولاق - ضمن مجموعه‌ی پنج رساله از حلوانی (ناظم متن)- چاپ شده است. سپس علامه شیخ مهدی فقیه ایمانی، در ضمن مجموعه‌ی ارزشمند خود «الإمام المهدی عند اهل السنّة» ۱۳/۲-۱۵۳ (چاپ بیروت، ۱۴۰۳) آن را از روی چاپ بولاق افست کرده است. همچنین در سال ۱۳۴۵ در قاهره به ضمیمه‌ی کتاب «فتح ربّ الأرباب» منتشر شده است.

آغاز کتاب چنین است: الحمد لله ربّ العالمین، حمداً يبلغ به درجة الهادیین المهدیین....

اسماعیل پاشا در ایضاح المکنون ۲/ ۲۳۴، ذیل نام متن (قطر...) چنین گفته و شرح آن را مربوط به سال ۱۳۰۸ دانسته، که این قول،

صحیح است؛ اما یک بار دیگر در همان کتاب ۲/ ۱۰۲، و نیز در هدیه‌العارفین ۲/ ۱۵۵ از آن نام برده و وفات شارح را در سال ۷۴۹ یاد کرده است؛ چنان‌که در ایضاح المکنون ۱/ ۱۰۰، تحت عنوان «العطر...» همین اشتباه را مرتکب شده است.

این خطا به کحاله در معجم المؤلفین ۹/ ۶۶ و زرکلی در الاعلام ۷/ ۳۶ نیز سرایت کرده است.

در حالی که متن را مؤلفی نوشته که در سال ۱۳۰۸ درگذشته (هدیه‌العارفین ۱/ ۱۹۲، ایضاح المکنون ۲/ ۲۳۰، معجم المؤلفین ۱/ ۱۴۷)، چگونه شرح آن متعلق به قرن هشتم باشد؟!

﴿ ۱۸ ﴾

عقد الدرر فی اخبار المهدی المنتظر

تألیف: قاضی القضاة بهاء‌الدین (بدرالدین) ابی‌الفضل یوسف بن یحیی بن محمد بن علی بن محمد بن یحیی بن علی بن عبدالعزیز شافعی، مشهور به زکی یا ابن‌زکی (۶۴۰-۶۸۵ ق.).

وی در دمشق زاده شد و زیست و درگذشت.

چون بعضی در بیان نَسَب او، رعایت اختصار کرده‌اند، اشتباهاتی در مورد نَسَب او شده، و ما به طور کامل بیان کردیم.

خاندان زکی، از خاندان‌های علمی دمشق در قرن ششم و هفتم است که افراد متعددی - عالم، قاضی، محدث و فقیه- در آن بوده‌اند. سبکی در طبقات کبری ۸/ ۳۶۵- ضمن یادکرد بزرگان فرقه‌ی

شافعی - از او نام برده، و حافظه‌ی سریع، احتجاج قوی و ذهن کنجکاو او را ستوده است. سبکی، اساتید او را پدرش و قاضی کمال‌الدین تغلیسی، و شاگردان او را حافظ علم‌الدین برزالی و دیگران شناسانده و گفته است: وی، از پدرش رتبه‌ی علمی والاتر داشته و متولّی قضاوت در دمشق بوده است.

سبکی در کتاب طبقات دیگر خود نیز در باره‌ی زکی سخن گفته است.

علاوه بر این دو منبع، منابع زیر نیز در باره‌ی او مطالبی گفته‌اند: العبر ۵ / ۳۶۵، البداية و النهایة ۱۳ / ۳۰۸، طبقات الشافعیة تألیف ابن قاضی شهبه ۲ / ۲۶۷، النجوم الزاهرة ۷ / ۳۷۰، شذرات الذهب ۵ / ۳۹۴. نویسنده‌ی کتاب شذرات الذهب، در باره‌اش گوید:

مهم‌ترین مدارس دمشق در آن روزگار - یعنی: عزیزیه، تقویه، فلکیه، عادلیه، مجاهدیه، کلاسه - در اختیار او بوده و ذهبی در مدح و ثنای مقام علمی وی، مطالبی عجیب گفته است.

زکی شافعی، این کتاب را در دمشق نوشته، و در آخر ربیع الثانی ۶۵۸، آن را به پایان رسانده است. پایان یکی از نسخه‌ها چنین است: «علی یدی المعتنی بجمعه و کتبه... یوسف بن یحیی بن علی المقدسی الشافعی السلمی، بمدینه دمشق».

باید دانست که ما در هیچ‌یک از منابع شرح حال وی، لقب «مقدسی سلمی» را در وصف او ندیده‌ایم.

زرکلی در الأعلام ۸ / ۲۵۷ تحت عنوان «ابن زکی» می‌نویسد:

«شرح حال‌نگاران، کتابی برای او نام نبرده‌اند.»

این کلام زرکلی، دلیل بر ضعف انتساب کتاب به وی نمی‌شود؛ زیرا بسیار اتفاق می‌افتد که شرح حال‌نگاران، از شخصیتی نام می‌برند، بدون این‌که از تألیفات او یاد کنند؛ به ویژه اگر آثار او در مورد اهل بیت علیهم‌السلام باشد. از سوی دیگر، وحدت اسم، اسم پدر، زمان، شهر، مذهب و مشخصات دیگر، دلیل بر این نسبت است؛ چنان‌که بروکلمان در کتاب خود ۱ / ۵۵۵ شناخته و گفته است.

محقق در مقدمه‌ی این کتاب گفته:

این کتاب در موضوع خود، گسترده‌ترین و پرمادّه‌ترین کتاب و دقیق‌ترین کتاب در تقسیم و ترتیب ابواب است. و کتاب‌های پس از آن، مختصرهایی از آن، همان مطالب با روشی دیگر هستند...

مؤلف در مقدمه می‌گوید:

علمای حدیث، در مورد امام مهدی، احادیثی نقل کرده‌اند که به سبب کثرت، شمردنی نیست... من از خدای تعالی طلب خیر کردم، و احادیثی را که آسان و در دسترس بود، در اینجا گرد آوردم. این احادیث، همه در مورد امام مهدی منتظر است، که از اسم، کُنیه، ویژگی‌ها، سیره‌ی حضرتش، نزول عیسی بن مریم علیه‌السلام و نماز خواندن او پشت سر حضرتش خبر می‌دهد. این احادیث را اّمّت به روایات مسند خود نقل کرده و دانشمندان علم حدیث در کتاب‌های مورد اعتماد خود نوشته‌اند...

نسخه‌های خطی

- ۱- نسخه‌ی کتابخانه‌ی امام رضا علیه السلام مشهد، شماره‌ی ۱۷۵۲، متعلق به قرن دهم، که یادداشتی به تاریخ سال ۹۴۲ در آن موجود است.
- ۲- نسخه‌ی دیگر در همان کتابخانه، شماره‌ی ۱۷۵۱، تاریخ تحریر: محرم ۹۵۳.
- ۳- نسخه‌ی خطی در کتابخانه‌ی برلن، شماره‌ی ۲۷۲۳، تحریر: سال ۹۱۰، که ورث در فهرست کتابخانه ۲ / ۶۵۸ نام برده است. عکسی از آن در مرکز خدمات و تحقیقات فرهنگی عمان در اردن، به شماره‌ی ۴۱۶ موجود است (فهرست فیلم‌های مرکز / ۱۰۸).
- ۴- نسخه‌ی خطی قرن ۹ یا ۱۰، در مدرسه‌ی بادکوبی در کربلا بود، که استاد بزرگوار ما صاحب الذریعة و یار وفادار او علامه جلیل میرزا محمد طهرانی عسکری از آن خبردار شدند، عزم خود را جزم کردند تا از آن نسخه بردارند و با کمک هم، استنساخ آن را به پایان بردند. بعد از سال‌ها، این نسخه به کتابخانه‌ی جعفری در مدرسه‌ی هندی در کربلا انتقال یافت. سپس تمام آن کتابخانه مصادره شد و اکنون از سرنوشت آن هیچ خبری ندارم.
- ۵- نسخه‌ای که صاحب ذریعه و علامه میرزا محمد عسکری، متوفی ۱۳۷۱ ق، عالم و محدث مقیم سامرا، با هم نوشته بودند، در کتابخانه‌ی مرحوم عسکری بود، که از سرنوشت آن کتابخانه، پس از مصادره خبری در دست نیست.
- من قبل از آن مصادره، آن نسخه را امانت گرفته و از روی آن برای خودم نسخه‌ای نوشته بودم و تحقیق و اخراج مصادر و اسانید آن را

آغاز کرده بودم، که در اثنای آن، کتاب در قاهره منتشر شد.

- ۶- نسخه‌ای در کتابخانه‌ی عمومی آیت‌الله حکیم در نجف اشرف، به خط جعفر بن رفیع، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۲۴۰، که خط علامه محدث میرزا حسین نوری و تملک ایشان بر این نسخه هست.
- ۷- نسخه‌ای در کتابخانه‌ی سلیمانیه‌ی اسلامبول، در مجموعه‌ی شهید علی پاشا، شماره‌ی ۱۶۹۰، که در پایان آن آمده: «قویل بأصل مصنفه».
- ۸- نسخه‌ای دیگر در همان‌جا، به شماره‌ی ۶۲۳، از مجموعه‌ی لاله‌لی.
- ۹- نسخه‌ی سال ۹۹۲، که منصور بن علی بن محمد بن احمد میناوی جرجاوی از روی نسخه‌ی اصل مصنف نوشته، و در کتابخانه‌ی سوهاج، شماره‌ی ۱۶۱ از مجموعه‌ی تاریخ موجود است. تصویری از آن در معهد المخطوطات قاهره، به شماره‌ی ۳۳۵ تاریخ موجود است (فهرست مصورات تاریخی آن کتابخانه ۱ / ۱۸۴) و تصویر دیگری از آن در کتابخانه‌ی عمومی آیت‌الله حکیم در نجف اشرف، شماره‌ی ۵۵۲، وجود دارد.
- ۱۰- تصویری از نسخه‌ی دیگر کتاب، در معهد المخطوطات قاهره موجود است (فیلم شماره‌ی ۴۷۹).
- ۱۱- نسخه‌ای در کتابخانه‌ی بلدیة‌ی اسکندریه، تحریر ۱۱۰۶، شماره‌ی ۲۸۲۶ د، شامل ۷۵ برگ، که تصویری از آن در مرکز خدمات و تحقیقات فرهنگی بیروت به شماره‌ی ۴۱۵ موجود است (فهرست مصورات مرکز، ص ۱۰۸).

۳- افسست بیروت، مکتبة العلمیة، ۱۴۰۳ق. البتة روی جلد این چاپ نوشته شده: «تحقیق و تعلیق گروهی از دانشمندان تحت نظر ناشر». از این عبارت، تحقیق جدیدی به نظر می‌آید؛ ولی با ملاحظه‌ی کتاب روشن می‌شود که این چاپ نیز افسست چاپ قاهره- بدون هیچ‌گونه تغییری- است.

۴- مجله‌ی «اخبار التراث»، نشریه‌ی معهد المخطوطات کویت، شماره‌ی ۱۷، (سال ۱۴۰۵ / ۱۹۸۵) ص ۱۸ خبر داده است: استاد مهیب صالح عبدالرحمان از اردن، تحقیق این کتاب را به پایان برده و به عنوان پایان‌نامه در رشته‌ی حدیث، به دانشگاه ملک سعود ریاض ارایه کرده، و در دست چاپ است.

۵- مکتبة عالم الفکر قاهره در سال ۱۴۱۱ ق.، از روی چاپ خانجی، افسست آن را منتشر کرد.

﴿ ۱۹ ﴾

الغیبة (مسألة فی...)

تألیف: قاضی عبدالجبار بن احمد بن خلیل بن عبدالله بن اسدآبادی معتزلی (متوفی ۴۱۵).

خطیب در تاریخ بغداد ۱۱۳/۱۱ شرح حال او را گفته، و مفصل‌تر از آن، رافعی در التدوین ۳/ ۱۱۹- ۱۲۵. رافعی، متن دستور صاحب بن عباد به او را آورده که او را به عنوان قاضی القضاة ری، قزوین، ابهر، زنجان، سهرورد، قم، دماوند و مناطق دیگر منصوب کرد.

۱۲- نسخه‌ای در کتابخانه‌ی بلدیه‌ی اسکندریه، شماره‌ی ۸، از مجموعه‌ی الفرق الإسلامیة، که تصویری از آن در معهد المخطوطات قاهره (فیلم ۱۶۵ توحید) موجود است.

۱۳- نسخه‌ی کتابخانه‌ی ملی تونس، شماره‌ی ۹۳۳۰، که تصویری از آن در معهد المخطوطات کویت هست (مجله‌ی معهد، مجلد ۲۷، ج ۱ ص ۳۰۴).

۱۴- نسخه‌ای اعراب‌دار، از قرن دهم، در کتابخانه‌ی دانشگاه لوس‌آنجلس، در کالیفرنیا، آمریکا، به شماره‌ی D- ۴۱۲.

۱۵- نسخه‌ای دیگر در آن، متعلق به قرن دوازدهم، ضمن مجموعه‌ی M- ۸۲۲.

۱۶- نسخه‌ی کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران، شماره‌ی ۶۹۴۵، تحریر قرن ۱۲ (فهرست کتابخانه ۱۶ / ۴۰۷).

۱۷- نسخه‌ی موزه‌ی انگلیس، ضمن مجموعه‌ی ۴۲۸۰، که در آنجا، به نام «تلخیص البیان فی علامات مهدی آخرالزمان» معرفی شده؛ ولی با رؤیت نسخه معلوم شد که کتاب «عقد الدرر» است!

۱۸- نسخه‌ی غوطا، شماره‌ی ۲۰۵۵، که ویلهلم بریتش در فهرست خود یاد کرده است.

چاپ‌ها

۱- چاپ قاهره، ۱۳۹۹ ق.، با تحقیق دکتر عبدالفتاح محمد حلو، انتشارات مکتبة الخانجی.

۲- افسست آن در تهران، مکتبة نینوی، ۱۴۰۰ق.

علامه شیخ مهدی فقیه ایمانی، متن کامل کتاب را به صورت عکسی از روی همان چاپ بولاق، در کتاب خود «الإمام المهدی علیه السلام عند اهل السنة»، ج ۱، صص ۵۱۵-۵۹۷، درج کرده است.

نکات دیگر در مورد این قصیده

قصیده‌ی شیخ بهایی به سبب شهرت و لطافت، مورد توجه بزرگان، بوده است.

شیخ جعفر خطی بحرانی (متوفی ۱۰۳۸ ق.) که معاصر با ناظم (شیخ بهایی) بود، به درخواست وی، قصیده‌ای با این مطلع در استقبال آن سرود:

هی الدار تستستقیک مدمعک الجاری فسقیا، فخير الدمع ما كان للدار
امیر محمد ابراهیم بن امیر محمد معصوم حسینی قزوینی (متوفی ۱۱۴۵ ق.) نیز قصیده‌ای در استقبال از آن سرود.

سید عبدالله جزائری، فرزند سید نورالدین، فرزند محدث بزرگوار سید نعمت‌الله جزائری نیز این قصیده را تشطیر کرده که آغاز آن چنین است:

سری البرق من نجد، فجدد تذكاری سوائف أنستها تصاریف أعصار
دانشمند فقید، علامه‌ی ادیب، مرحوم شیخ جعفر بن محمد نقدی عراقی عماری نجفی (متوفی ۱۳۷۰ ق.) نیز شرحی بر این قصیده در دو جلد نگاشته، که در سال ۱۳۴۴ ق. در نجف اشرف چاپ شده است.^۱

۱- نام این شرح، «متن الرّحمان فی شرح وسیلة الفوز و الأمان» است. در مورد آن،

بنگرید: الذریعة ۲۳/ ۱۵۲.

شرح حال دیگری را ابن مرتضی در طبقات المعتزله / ۱۱۲ آورده است. این رساله را دکتر عبدالکریم عثمان در مقدمه‌ی خود بر کتاب «شرح الاصول الخمسة» قاضی عبدالجبار، ضمن بیان شرح حال مؤلف و فهرست آثارش یاد کرده و گفته است:

مسألة فی الغیبة، یعنی در غیبت امام علیه السلام، رساله‌ای در یک برگ، در کتابخانه‌ی واتیکان، به شماره‌ی ۱۲۰۸ موجود است.

﴿ ۲۰ ﴾

فتح المنان فی شرح وسیلة الفوز و الأمان فی

مدح صاحب الزّمان

تألیف: فاضل منینی، شهاب‌الدین ابی‌العباس احمد بن علی بن عمر طرابلسی دمشقی حنفی (متوفی ۱۱۷۲ ق.).

مرادی، در سلک الدرر ۱/ ۱۳۳ شرح حال و آثار او- از جمله این کتاب- را بیان کرده است.

«وسيلة الفوز و الأمان»، قصیده‌ای در مدح حضرت مهدی صلوات‌الله‌علیه است که شیخ بهاء‌الدین محمد عاملی (متوفی ۱۰۳۰ ق.) سروده است.^۱

«فتح المنان» که شرحی بر این قصیده است، چند بار در آخر کتاب «کشکول» شیخ بهایی در مصر چاپ شده است؛ از جمله چاپ سال ۱۲۸۸ ق. در بولاق.

۱- در مورد این قصیده، بنگرید: ادبیات و تعهد در اسلام؛ تألیف محمد رضا حکیمی. مترجم.

﴿ ۲۱ ﴾

فرائد فوائد الفكر في الإمام المهدي المنتظر

تأليف: مرعی بن یوسف کرمی مقدّسی حنبلی (متوفی ۱۰۳۳ ق.)
اسماعیل پاشا در هدیه العارفین ۲ / ۴۲۶، شرح حال و آثار او، از
جمله همین کتاب را بیان کرده است.

نسخه‌های خطی

- ۱- نسخه‌ی کتابخانه‌ی عاشر افندی، در کتابخانه‌ی سلیمانیه‌ی اسلامبول، ضمن مجموعه‌ی ۱۴۴۶.
- ۲- نسخه‌ی خط مؤلف، به تاریخ اواخر ربیع‌الثانی ۱۰۲۲ ق.، در ابتدای مجموعه‌ای از رسائل او که همه به خط اوست، در کتابخانه‌ی ملی پاریس، شماره‌ی ۲۰۲۶.
- ۳- نسخه‌ی کتابخانه‌ی مسجد جامع، بمبئی.
- ۴- نسخه‌ی دانشگاه پرینستون آمریکا، مجموعه‌ی «گارت»، شماره‌ی ۱۵۲۷.
- ۵- نسخه‌ی دارالکتب قاهره (فهرست خدیویه‌ی قدیم ۶ / ۱۶۱، فهرست دارالکتب ۱ / ۳۳۷).
- ۶- نسخه‌ی بریل ۲ / ۱۰۰۶ (فهرست هوتسما ۱ / ۵۲۸).

﴿ ۲۲ ﴾

قصیده فی المهدي

سروده‌ی محی‌الدین ابن عربی، ابی عبدالله محمد بن علی طائی اندلسی (متوفی ۶۳۸ ق.). این قصیده ۸۳ بیت دارد و مطلع آن چنین است:

خلیلی ائی للشریعة حافظ
ولکن لها سرّ علی عینه غطا
و بیت آخر آن این است:

و صاحب ابیات عظیم جلاله
تتوّج بالجوزاء و انتعل السها
پس از آن، فصلی در مولد، نسب، مسکن و دیگر شئون مربوط به
مهدی علیه السلام آورده است.

نسخه‌ای از آن در دارالکتب الظاهریه‌ی دمشق، مجموعه‌ی
۶۸۲۴، برگ ۷۲ تا ۷۵ موجود است که استاد محمد ریاض مالخ در
فهرست ظاهریه (فهرس التصوّف ۲ / ۴۴۵-۴۴۶) یاد کرده است.
دکتر عثمان یحیی در کتاب خود - که در شرح حال ابن عربی
نوشته - ج ۲، ص ۴۲۱، این قصیده را به شماره‌ی ۵۶۷ یاد کرده و
گفته که در اوّل دیوان او چاپ شده است.

﴿ ۲۳ ﴾

القطر الشهدي فی اوصاف المهدي (قصیده)

سروده‌ی شهاب‌الدین احمد بن احمد بن اسماعیل حلوانی
شافعی مصری خلیجی^۱ (متوفی ۱۳۰۸ ق.).

این منظومه‌ی لامیه، همراه با شرح آن یعنی «العطر الوردی» (تألیف
محمد بن محمد مصری بلبسی) - که قبلاً یاد شد - در بولاق مصر، سال

۱- منسوب به رأس الخلیج، نزدیک دمياط.

اسماعیل پاشا بغدادی در ایضاح المکنون ۲/ ۲۵۳ و هدیه العارفین ۱/ ۱۴۶، این کتاب را در ضمن تألیفات مصنف نام برده است.

همچنین به شرح حال وی در منابع ذیل مراجعه شود:
شذرات الذهب ۸/ ۳۷۰ (چاپ اول)، الکواکب السائرة ۳/ ۱۱۱،
النور السافر ۲۵۸ (چاپ دوم).

«هیتمی» (به تاء) به محلّه‌ی ابی‌الهیتم، در اقلیم غربی مصر منسوب است. نواده‌ی مؤلف، رضی‌الدین بن عبدالرحمان بن احمد بن محمد بن حجر هیتمی شافعی مصری (متوفی در مکه ۱۰۷۱ ق.) حاشیه‌ای بر کتاب جدش دارد، که قبلاً یاد شد.

نسخه‌های یادشده

۱- نسخه‌ی کتابخانه‌ی دانشگاه پرینستون در ایالت نیوجرسی، آمریکا، به شماره‌ی ۲۹۹۲، تحریر: سال ۹۶۹ (فهرست ماخ/ ۲۱۹، شماره‌ی مسلسل ۲۵۶۰).

۲- نسخه‌ای که در حرم مکه دیدم، مجموعه‌ی «۵۹-ردود»، تاریخ: ۱۵ صفر سال ۱۰۵۳ ق.، برگ ۱۱۷ به بعد در مجموعه.

۳- نسخه‌ی کتابخانه‌ی قادریه‌ی بغداد، شماره‌ی ۱۱۳۷.

۴- نسخه‌ی کتابخانه‌ی اوقاف بغداد، رساله‌ی دوم از مجموعه‌ی ۵۰۴۸.

۵- نسخه‌ی دیگر در همان کتابخانه، چهارمین رساله از مجموعه‌ی ۱۳۷۶۹، تحریر سال ۱۳۰۱ ق.

۱۳۰۸ ق.، چاپ شده است. همراه آن، چهار رساله‌ی دیگر از ناظم، و تقریظ‌های منظوم گروهی از ادیبان معاصر وی چاپ شده است.

همچنین به ضمیمه‌ی کتاب «فتح ربّ الأریاب»، در مطبعة المعاهد مصر، در سال ۱۳۴۵، منتشر شده است.

چنان‌که اشاره شد، این قصیده همراه با شرح آن، ضمن مجموعه‌ی «الإمام المهدی عند اهل السنّة» ۲/ ۱۰۹-۱۰۳، به کوشش علامه شیخ مهدی فقیه ایمانی به صورت عکسی (از روی نسخه‌ی بولاق مصر ۱۳۰۸ ق.) چاپ شده است.

در مورد این قصیده و ناظم آن بنگرید:

اكتفاء القنوع / ۴۶۷، ایضاح المکنون ۲/ ۲۳۴، هدیه العارفین ۱/ ۱۹۲، معجم المطبوعات / ۷۹۲ و ۱۶۴۲.

﴿ ۲۴ ﴾

القول المختصر فی علامات المهدی المنتظر

تألیف: ابن حجر هیتمی، ابی‌العباس احمد بن محمد بن محمد بن علی هیتمی شافعی سعدی انصاری، مصری مکی (متوفی در مکه ۹۷۴ ق.).

آغاز کتاب چنین است:

الحمد لله حمداً يليق بعظيم سلطانه و بجمال جلاله، و الصلاة و السلام على سيدنا محمد و آله، و بعد... فهذا كتاب لقبته بالقول المختصر....

- ۶- نسخه‌ی دیگر در همان کتابخانه، سومین کتاب از مجموعه‌ی ۲۲۸۰۱ [سه نسخه‌ی اخیر، در فهرست کتابخانه‌ی اوقاف ۲/ ۴۶۶- ۴۶۷ معرفی شده‌اند].
- ۷- نسخه‌ی کتابخانه‌ی آیت‌الله حکیم، نجف، شماره‌ی ۱۵۴۵.
- ۸- نسخه‌ی کتابخانه‌ی عباسیه [باش اعیان] بصره، ضمن مجموعه‌ی ۱۶۷.
- ۹- نسخه‌ی کتابخانه‌ی عمومی اوقاف موصل، تحریر سال ۱۱۶۱. انتقالی از کتاب‌های مسجد جامع بزرگ نوری، ضمن مجموعه‌ی ۴۴، که در ابتدای این مجموعه، رساله‌ای در شرح حال مؤلف موجود است (فهرست کتابخانه ۲/ ۲۶۷).
- ۱۰- نسخه‌ی دیگر در همان کتابخانه، انتقالی از کتاب‌های مدرسه‌ی امینیّه، شماره‌ی ۱/ ۲۳ (فهرست کتابخانه ۴/ ۱۹۱)
- ۱۱- نسخه‌ی دیگر در همان کتابخانه، انتقالی از کتاب‌های مدرسه‌ی احمدیه، در انتهای مجموعه‌ی ۸۷/ ۲۴ (فهرست کتابخانه ۵/ ۳۴۴).
- ۱۲- نسخه‌ی دیگر در همان کتابخانه، انتقالی از کتاب‌های مسجد شیخ نبی علیه السلام، ضمن مجموعه‌ی ۶۳ (فهرست کتابخانه ۲/ ۲۸۱). البته این کتاب، در فهرست به نام «تلخیص البیان» معرفی شده، که به سبب خطبه‌ی یادشده‌ی آن، این نسبت درست نیست و همان کتاب «القول المختصر» است.
- ۱۳- نسخه‌ی کتابخانه‌ی اوقاف بغداد، شماره‌ی ۳۲۹۴، که استاد ریاض مالح در فهرست کتابخانه‌ی ظاهریه دمشق (فهرست تصوف ۲/ ۴۶۶) از آن یاد کرده است.

- ۱۴- نسخه‌ی دارالکتب المصریه، شماره‌ی ۱۴۲- مجامیع.
- ۱۵- نسخه‌ی نوشته‌شده در حیات مؤلف، که بر او خوانده شده و خطّ او بر آن نسخه هست. این نسخه از کتاب‌های مدرسه‌ی احمدیه‌ی حلب بوده، که به کتابخانه‌ی اوقاف آن شهر، و سپس به کتابخانه‌ی اسد در دمشق منتقل شده است.
- ۱۶- نسخه‌ای که در کتابخانه‌ی ظاهریه‌ی دمشق بوده و به کتابخانه‌ی اسد انتقال یافته است، ضمن مجموعه‌ی ۵۲۴۳ ص ۱۶۳- ۱۷۲، تحریر: سال ۱۱۱۵ ق. (فهرست ظاهریه: فهرست تصوف ۲/ ۴۶۶).
- ۱۷- نسخه‌ی کتابخانه‌ی استاد فخرالدین حسنی در دمشق، که استاد ریاض مالح در فهرست تصوف ۲/ ۴۶۶ یاد کرده است.
- ۱۸- نسخه‌ای ضمن مجموعه‌ای در کتابخانه‌ی آثار یمنی صنعاء، از نسخه‌های خطّی کتابخانه‌ی خانوادگی آل حمیدالدین، حاکمان سابق یمن (مجله‌ی المورد چاپ بغداد، مجلد ۲، شماره‌ی ۳، ص ۲۲۰).
- ۱۹- نسخه‌ی کتابخانه‌ی غربی مسجد جامع بزرگ صنعاء، تحریر: سال ۹۹۴، ضمن مجموعه‌ی ۷۴ علم کلام، ص ۳۹-۴۷ (فهرست کتابخانه/ ۱۹۸).
- ۲۰- نسخه‌ی کتابخانه‌ی احقاف، در شهر تریم در حضرموت، مرکز تحقیقات فرهنگی یمن، در جمهوری یمن جنوبی، ضمن مجموعه‌ی ۱۳۷۱، برگ ۳۷ ب تا ۴۷ ب (فهرس المخطوطات الیمنیه فی حضر موت، تألیف عبدالله محمد الحبشی، ص ۳۴).

۳۱- نسخه‌ی دیگر در همان کتابخانه، شماره‌ی ۲۳۹۳، که مصطفی عاشور در تحقیق کتاب بر آن اعتماد کرده است.

چاپ‌ها

۱- چاپ عکسی اسلامبول، بر اساس نسخه‌ی خطی کتابخانه‌ی بایزید (که در بخش نسخه‌های خطی به شماره‌ی ۲۵ معرفی شد). در این چاپ، ترجمه‌ی ترکی کتاب نیز- با حروف لاتین- ضمیمه شده است.

۲- مجله‌ی اخبار التراث، چاپ کویت، شماره‌ی ۱۵ (محرم ۱۴۰۵ ق.، ص ۲۱)، از قول استاد محمد زینهم محمد، محقق دارالمعارف مصر، خبر داده که این کتاب توسط ایشان در دست تحقیق است.

۳- تحقیق مصطفی عاشور، چاپ مکتبه القرآن، طنطا، سال ۱۴۰۷ ق. (۱۹۸۷ میلادی).

﴿ ۲۵ ﴾

المشرب الوردی فی المهدی

تألیف: نورالدین علی بن سلطان محمد قاری حنفی هروی مکی (متوفی در مکه، سال ۱۰۱۴ ق.).

در هرات متولد شد و علم آموخت، سپس به مکه رفت و ساکن شد. در آنجا از اساتید چندی درس گرفت و کتاب‌های زیادی نوشت که بیشتر آن‌ها چاپ شده است. نسبت به مرام خود، تعصب فراوان

۲۱- نسخه‌ی کتابخانه‌ی احمدیه، مسجد زیتونه در تونس، تحریر: سال ۱۱۷۳، ضمن مجموعه‌ی ۲۱۳۵، برگ ۸۱ تا ۱۰۰ (فهرست کتابخانه ۱/ ۴۶۴). البته نگارنده‌ی آن فهرست، این رساله را به ابن حجر عسقلانی نسبت داده که اشتباه است.

۲۲- نسخه‌ی کتابخانه‌ی عاطف افندی، اسلامبول، شماره‌ی ۲۲۳۰.

۲۳- نسخه‌ی مجموعه‌ی پنی جامع، در کتابخانه‌ی سلیمانیه‌ی اسلامبول، برگ ۱۲۳ ب تا ۱۴۱ الف، از مجموعه‌ی شماره‌ی ۱۱۸۵، تحریر: سال ۱۰۵۸ ق.

۲۴- نسخه‌ی مجموعه‌ی عاشر افندی در کتابخانه‌ی سلیمانیه، اسلامبول، شماره‌ی ۱۴۴۶.

۲۵- نسخه‌ی کتابخانه‌ی بایزید، اسلامبول، شماره‌ی ۷۹۴۸.

۲۶- نسخه‌ی کتابخانه‌ی پیر سید محب‌الله شاه، در جهندی والا، غرب پاکستان، نزدیک حیدرآباد سند.

۲۷ و ۲۸- نسخه‌ی کتابخانه‌ی ملی برلن، شماره‌ی ۲۷۲۵ و ۱۰۳۴۸.

۲۹- نسخه‌ی مرکز تحقیقات و مخطوطات وابسته به دانشگاه بابر، در نیجریه‌ی افریقا. این نسخه، در مجله‌ی اخبار التراث، وابسته به معهد المخطوطات کویت، شماره‌ی ۲۳، ص ۵، چنین معرفی شده: «القول المختصر فی المهدی المنتظر، تألیف محمد بیلو، متوفی ۱۲۵۳»؛ که خطای آن واضح است.

۳۰- نسخه‌ی دارالکتب المصریه، شماره‌ی ۲۹۲۱.

داشت. از این رو به شافعی و مالک اعتراضات زیادی کرده؛ به طوری که محمد مکین به او پاسخ گفت. به همین سبب، بعضی از پیروان مذاهب شافعی و مالکی گفته‌اند که در آثار او نور علم نیست و از مطالعه‌ی آنها نهی کرده‌اند.

خلاصة الأثر ۳/ ۱۸۵، البدر الطالع ۱/ ۴۴۵، تعليقات الفوائد البهية و منابع دیگر، شرح حال او را نوشته‌اند. همچنین آثار او را هدیه‌العارفین ۱/ ۷۵۳ نام برده و از جمله همین کتاب را یاد کرده است.

آغاز کتاب چنین است: الحمد لله الذي اوضح سبيل الدين باجتهاد الأئمة المجتهدين، وجعلنا ببركاتهم من جملة المهتدين، فلا مهدى إلا من هداه.....

خلیل ابراهیم فوتلای، کتابی در مورد زندگانی ملاً علی قاری به نام «الإمام علی القاری و اثره فی علم الحدیث» نوشته است (چاپ بیروت، منشورات دارالبشائر الاسلامیة، ۱۴۰۸ ق.).

نسخه‌های خطی

۱- نسخه‌ی عاشر افندی، در کتابخانه‌ی سلیمانیه‌ی اسلامبول، ضمن مجموعه‌ی ۱۱۴۶.

۲- نسخه‌ی اسعد افندی، در همان کتابخانه، ضمن مجموعه‌ی ۱۴۴۶. و نسخه‌ای دیگر در همان جا، ضمن مجموعه‌ی ۳۵۲۳.

۳- نسخه‌ی عبدالحمید، در کتابخانه‌ی سلیمانیه‌ی اسلامبول، ضمن مجموعه‌ی ۱۴۳۹.

۴- نسخه‌ی کتابخانه‌ی ملی برلن، شماره‌ی ۲۷۳۱، تحریر: سال ۱۱۷۵، که آلورث در فهرست خود یاد کرده است.

۵- نسخه‌ی کتابخانه‌ی نور عثمانیه، ضمن مجموعه‌ی ۴۰۶، اسلامبول

۶- نسخه‌ی کتابخانه‌ی کوپرلی، اسلامبول، ضمن مجموعه‌ی ۵۹۰.

۷- نسخه‌ای که در کتابخانه‌ی قادریه‌ی بغداد دیدم، ضمن مجموعه‌ای از رسائل مؤلف، به شماره‌ی ۷۲۴ (برگ ۱۱۵ ب- ۱۳۱ الف). در آخر این نسخه آمده است: «نقلته من خط مؤلفه، عاملنا الله بلطفه»، و در حاشیه‌ی صفحه آمده است: «بلغ مقابلة على خط مؤلفه بمكة، قبالة البيت الشريف، سنة ۱۰۶۶»

۸- نسخه‌ی کتابخانه‌ی رضا، در رامپور هند.

۹- نسخه‌ی دارالکتب المصریة، شماره‌ی ۲۳۲۳۱ ب، تحریر محمد ابومطاع، سال ۱۲۹۷ (فهرست کتابخانه ۳/ ۶۳).

۱۰- نسخه‌ی دیگر در همان کتابخانه، شماره‌ی ۲۰۷۱۹، نوشته شده از روی خط مؤلف (فهرست کتابخانه ۳/ ۶۳).

۱۱- نسخه‌ی دانشگاه پرینستون امریکا، ضمن مجموعه‌ی ۴۱۱۳، تاریخ ۱۱۲۴ (فهرست ماخ/ ۲۱۹).

۱۲- نسخه‌ی کتابخانه‌ی ندوة العلماء در لکهنو، هند، ضمن مجموعه‌ی ۶۳ (فهرست کتابخانه/ ۸۲۳).

۱۳- نسخه‌ی کتابخانه‌ی کوپرلی، ترکیه، ضمن مجموعه‌ی ۱۵۹۰، تحریر: قرن ۱۱ (فهرست کتابخانه ۲/ ۲۷۹).

﴿ ۲۷ ﴾

النجم الثاقب فی بیان أنّ المهدی من اولاد علی بن ابی طالب

آغاز نسخه: «الحمد لله الغنیّ الوهابّ الظاهر لكل احد بقهره و علاه...».
نسخه‌ی خطّی آن در مجموعه‌ی لاله‌لی به شماره‌ی ۶۷۹، در کتابخانه‌ی سلیمانیه‌ی اسلامبول موجود است، و عکسی از آن نیز در کتابخانه‌ی نگارنده وجود دارد.^۱

۱۴- نسخه‌ی دیگر از مجموعه‌ی احمد پاشا در همان کتابخانه، تحریر: ۱۱۱۴، ضمن مجموعه‌ی ۳۳۲ (فهرست کتابخانه‌ی کوپرلی ۲ / ۵۸۵).
۱۵- نسخه‌ی کتابخانه‌ی ظاهریه، در انتهای مجموعه‌ی ۳۶۷۵، برگ ۱۰-۲۵ (فهرست مجموعه‌های ظاهریه ۲ / ۳۸۴).
۱۶ و ۱۷- دو نسخه در کتابخانه‌ی امیرعلی مهنا در بیروت (مجله‌ی اخبار التراث الاسلامی، چاپ کویت، شماره‌ی ۲۱، ص ۲۱ و ۲۲).

چاپ‌ها

- ۱- چاپ قدیم سنگی، اسلامبول.
- ۲- چاپ مطبوعه‌ی محمد شاهین، سال ۱۲۷۸ ق. (معجم المطبوعات / ۱۷۹۴).

﴿ ۲۶ ﴾

المهدی المنتظر

تألیف: علامه‌ی معاصر، ابی الفضل عبدالله بن محمد بن صدیق حسنی ادیسی مغربی.

انتشارات عالم الکتب بیروت، نخستین چاپ آن را در سال ۱۴۰۵ ق. (۱۹۸۵ میلادی) در ۱۳ صفحه منتشر کرده، که مراجعه و فهرس احادیث آن را شیخ عبدالعزیز عزالدین سیروان انجام داده است.

۱- کتابخانه‌ی علامه سید عبدالعزیز طباطبایی رحمته‌الله، پس از ارتحال ایشان، در شهر قم همچنان موجود است و اهل تحقیق از آن استفاده می‌کنند. فهرست نسخه‌های عکسی موجود در آن نیز در یادنامه‌ی آن فقید سعید چاپ شده، و عکس کتاب «النجم الثاقب» نیز در آن مجموعه‌ی گران‌قدر وجود دارد. مترجم.

فصل دوم

آثار غیرمشهور یا غیرموجود

﴿ ۲۸ ﴾

الأحاديث القاضية بخروج المهدي

تأليف: محمد بن اسماعيل الأمير اليماني.

مراجعہ شود بہ کتاب الاذاعة، ص ۱۱۴.

﴿ ۲۹ ﴾

اخبار المهدي

تأليف: ابوسعيد، عباد بن يعقوب الرواجني العصفري الأسدي

الكوفي (متوفى ۲۵۰ ق.). وي، از رجال بخارى و ترمذى و ابن ماجه

به شمار می رود. دانشمندان اهل سنت بر صدق او اجماع دارند و جز

ابن حجر در الدرر الكامنة، ۲ / ۱۲۱ شماره‌ی ۱۵۵۶، شرح احوال او را ذکر کرده و گفته است: کتابی به خط او دیدم که در آن اخبار مهدی را گرد آورده که در آخر الزمان خروج [ظهور] می‌کند. بدرالدین در مورد آن رنج زیادی کشیده و داماد او - فخرالدین عمر بارنباری - نقل می‌کند که بدرالدین، پنهانی به او گفته است که علی افضل صحابه است.

﴿ ۳۱ ﴾

الاربعون حديثاً في المهدي

تأليف: صدرالحفاظ ابی‌العلاء حسن بن احمد عطار همدانی مقری (۴۸۸- ۵۶۹ ق.). دیلمی در قواعد عقاید آل محمد، و محب طبری در ذخایر العقبی / ۱۳۶ از آن نقل می‌کنند.

منابع شرح حال مؤلف

طبقات القراء جزری ۱ / ۲۰۴، تذكرة الحفاظ ذهبی / ۱۳۲۴، ذیل طبقات الحنابلة ۱ / ۳۲۴، معجم رجال الحديث ۴ / ۲۹۱، شماره‌ی ۱۴۲ فهرست شیخ منتجب‌الدین.

﴿ ۳۲ ﴾

الاربعون حديثاً في المهدي

تأليف: سراج‌الدین محدث بغدادی قزوینی (قرن ۶ ق.). سید حیدر آملی (از اعلام قرن هشتم) در جامع الأسرار / ۴۳۹ از او نقل کرده است.

در مورد ولایت اهل بیت پیامبر علیه‌وعلیهم‌السلام بر او خرده نگرفته‌اند. در مورد سرگذشت او مراجعه کنید: تاریخ بخاری ۶ / ۴۴، الجرح والتعديل ابن ابی حاتم ۶ / ۸۸، تاریخ الصغیر ۲ / ۳۹۲، التقریب ۱ / ۳۹۴، تهذیب التهذیب ۵ / ۱۰۹، الکاشف ذهبی ۲ / ۶۳، خلاصة تهذیب الکمال ۲ / ۳۲، فهرست طوسی / ۱۱۹، رجال نجاشی / ۲۰۸، الوافی بالوفیات صفدی ج ۱۷، معجم المؤلفین ۵ / ۸۵، الأعلام زرکلی ۳ / ۲۵۸، معالم العلماء / ۸۸ شماره ۶۱۲، انساب سمعانی ۶ / ۱۷۵-۱۷۶، اللباب ۲ / ۳۹، سیر اعلام النبلاء ۱۱ / ۵۳۶، العبر ۱ / ۴۵۶، شذرات الذهب ۲ / ۱۲۱، معجم رجال الحديث ۹ / ۲۱۰، ۲۱۸-۲۲۰.

مؤلف، بشارات نبوی در باب ظهور امام مهدی عجل‌الله‌فرجه، همچنین متونی را که روایت کرده و طرق نقل حدیث را که بزرگان حدیث و روایت بر آن اتفاق دارند، تدوین کرده است. همه‌ی این روایات، قبل از تولد مهدی عجل‌الله‌فرجه بوده است؛ چرا که عباد بن یعقوب در سال ۲۵۰ ق. (پنج سال قبل از تولد قائم عجل‌الله‌فرجه) درگذشته است.

﴿ ۳۰ ﴾

اخبار المهدي

تأليف: بدرالدین حسن بن محمد بن صالح نابلسی حنبلی، متوفای ۷۷۲ ق.

یافت می شود که در آن موضوع، تألیف یا تألیفاتی نداشته باشد. در زیادی تألیف و گسترش دانش در سرزمین روم، همچون جلال الدین سیوطی در دیار مصر است.

شرح حال او در شذرات الذهب ۸ / ۲۳۸ و هدیة العارفين، ۱ / ۱۴۱ آمده است. هدیة العارفين رسایل و مؤلفات او را ذکر کرده و این کتاب را از جمله ی آن ها شمرده است.

﴿ ۳۶ ﴾

التوضیح فی تواتر ما جاء فی المنتظر و الدجال و المسيح

تألیف: علامه محمد بن علی شوکانی یمنی (متوفی ۱۲۵۰ ق.). شوکانی، در البدر الطالع ۲ / ۲۲۲ به هنگام بیان شرح حال خود، این کتاب را جزء تصانیف خود شمرده است.

عبدالغنی قاسم غالب شرحی، کتابی مستقل به نام «الإمام الشوکانی» در باره ی حیات او تألیف کرده که چاپ شده است.

﴿ ۳۷ ﴾

جمع الأحادیث الواردة فی المهدي

تألیف: حافظ ابوبکر بن ابی خيثمه، احمد بن زهير نسائی (متوفی ۲۷۹ ق.). صدیق حسن خان در الأذاعة / ۱۳۷ آن را ذکر کرده است.

﴿ ۳۳ ﴾

اشراط الساعة و خروج المهدي

تألیف: علی بن محمد میلی جمالی مغربی مالکی، ساکن و متوفای مصر (متوفی ۱۲۴۸ ق.).

منابع: هدیة العارفين ۱ / ۷۷۳، الاعلام زرکلی ۵ / ۱۷.

﴿ ۳۴ ﴾

البرهان فی علامة مهدي آخر الزمان

تألیف: جلال الدین سیوطی

منابع: هدیة العارفين ۱ / ۵۳۶، دلیل مخطوطات السیوطی و اماکن وجودها / ۲۲۱.

﴿ ۳۵ ﴾

تلخیص البیان فی علامات مهدي آخر الزمان

تألیف: ابن کمال پاشا، شمس الدین احمد بن سلیمان رومی حنفی، شیخ الإسلام و مفتی قسطنطنیه (متوفی ۹۴۰ ق.).

شرح حال خوبی از او در کتاب الشقایق النعمانية / ۲۲۶-۲۲۸ آورده و گفته است: نزدیک به صد رساله نگاشته، و در علم چون کوه استوار و قله ی بلند است.

لکهنوی در الفوائد البهية / ۲۱ و تمیمی در طبقات السنیة / ۱ / ۴۰۹ در باره اش سخن گفته اند. تمیمی گوید: در علوم ماهر بود و کمتر فتی

﴿ ۳۸ ﴾

جمع طرق حدیث المهدي

تألیف: ابن عراقی احمد بن عبدالرحیم بن حسین کردی رازیانی
مصری شافعی (متوفی ۸۲۶ ق.).

او فرزند حافظ عراقی است. ابوالمحاسن حسینی در ذیل
تذکره الحفاظ ۲۸۸/ شرح حال او را آورده و این کتاب را در شمار
تألیفات فراوان او ذکر کرده است. حافظ سخاوی نیز در الضوء اللامع ۱
/ ۳۳۶ - ۳۴۴ ضمن بیان شرح حال او، از این کتابش یاد کرده است.
همچنین بنگرید: فهرس الفهارس و الاثبات: ۱۱۱۹.

﴿ ۳۹ ﴾

حاشية على القول المختصر في علامات المهدي المنتظر

تألیف: رضی الدین شافعی (متوفی ۱۰۷۱ ق.).

اصل کتاب «القول المختصر»، تألیف ابن حجر هیتمی مکی (متوفی
۹۷۳ ق.) است که ذکرش خواهد آمد، و حاشیه‌ی آن، از نوه‌ی او،
رضی الدین بن عبدالرحمان بن احمد بن محمد بن حجر هیتمی سعدی
مصری شافعی (متوفای به مکه در سال ۱۰۷۱ ق.) است.
بنگرید: خلاصة الأثر ۲ / ۱۶۶، هدیة العارفين ۱ / ۳۶۹.

﴿ ۴۰ ﴾

حقیقة الخبر عن المهدي المنتظر

تألیف: صلاح الدین عبدالحمید الهادی.

این کتاب در طنطا، توسط انتشارات کتابخانه‌ی تاج، به سال
۱۹۸۰، در ۹۶ صفحه چاپ شده است.

﴿ ۴۱ ﴾

ذکر المهدي و نعوته و حقیة مخرجه و ثبوته

تألیف: حافظ ابی نعیم احمد بن عبدالله اصفهانی (متوفی ۴۳۰ ق.).
سید ابن طاووس در کتاب‌هایش از او یاد کرده است، و در کتاب
الطرائف، صفحه‌ی ۱۷۹، در ضمن سخن خود در باره‌ی حضرت
مهدی از او نقل می‌کند و می‌گوید:

حافظ ابونعیم، کتابی در باره‌ی مهدی شامل ۲۶ ورقه از
چهل حدیث گرد آورده و آن را کتاب ذکر المهدي و نعوته
نامیده است.

در صفحه‌ی ۱۸۱ طرائف، عناوین ابواب و شمار احادیث هر باب
را بیان کرده است. تا این که در صفحه‌ی ۱۸۳ گوید:

«تمام احادیث ذکر شده در کتاب ذکر المهدي
عجل الله فرجه، ۱۵۶ حدیث است، و طرق این احادیث زیاد
است، که برای اجتناب از کثرت و طولانی بودن، در این
کتاب (طرائف)، سندها را بیان نکردم.»

﴿ ۴۲ ﴾

عقد الجواهر و الدرر فی علامات ظهور المهدي المنتظر

تألیف: ابن حجر.

دکتر عبدالله جبوری در تعلیقات خود بر کتاب «غریب الحدیث» ابن قتیبه ۱ / ۱۱۷ (ذیل حدیث «رجل أجلی الجبین، أقنی الأنف،...») که از امیرالمؤمنین در مورد مهدی از فرزندان امام حسین علیه السلام روایت کرده‌اند) نام این کتاب را برده و سپس در مورد لغات مشکل حدیث سخن گفته است.

محقق (دکتر جبوری) ذیل این حدیث، در تعلیقه‌ی خود گفته: «به کتاب ابن حجر به نام عقدالجواهر... مراجعه شود.» ابن حجر، بین دو تن (عسقلانی و هیثمی) مشترک است، و دکتر جبوری اشاره نکرده که مراد او، کدام یک از آنها است؛ همچنانکه محلّ نسخه‌ی خطّی کتاب را نیز نام نبرده است.

﴿ ۴۳ ﴾

عقود الدرر فی شأن المهدی المنتظر

نسخه‌ای در کتابخانه‌ی حرم مکه، شماره‌ی ۳۰ دهلوی ۴ / ۱۹۸ موجود است. (فهرست نسخه‌های خطّی آن کتابخانه / ۱۴۱).

﴿ ۴۴ ﴾

علامات المهدی (رسالة فی...)

تألیف: سیوطی (متوفی ۹۱۱ ق.).
نسخه در کتابخانه‌ی حرم مکه، شماره‌ی ۳۴ دهلوی.

﴿ ۴۵ ﴾

علامات المهدی (رسالة فی...)

نسخه در ضمن مجموعه‌ی ینی جامع، در کتابخانه‌ی سلیمانیه‌ی اسلامبول، شماره‌ی ۱۱۸۵.

﴿ ۴۶ ﴾

علامات المهدی المنتظر

تألیف: ابن حجر هیثمی مکی شافعی (متوفی ۹۷۴ ق.).
چاپ انتشارات مکتبة القرآن للطبع و النشر، در مصر.

﴿ ۴۷ ﴾

مختصر القول المختصر فی علامات المهدی المنتظر

اصل کتاب (القول المختصر....)، تألیف ابن حجر هیثمی است، که قبلاً در مورد آن سخن گفتیم.^۱
اختصار کتاب، را نواده‌ی ابن حجر یعنی رضی الدین بن عبدالرحمان بن احمد بن محمد بن حجر هیثمی سعدی مصری شافعی (۱۰۱۰-۱۰۷۱ ق.) انجام داده است.
بنگرید: هدیه العارفین ۱ / ۳۶۹.

﴿ ۴۸ ﴾

مرآة الفكر في المهدي المنتظر

تألیف: شیخ مرعی بن یوسف کرمی مقدسی حنبلی (متوفی ۱۰۳۳ ق.).

پیش از این، کتاب «فرائد فوائد الفكر في المهدي المنتظر» را از همین نویسنده نام بردیم.^۱
بنگرید: ایضاح المکنون ۲ / ۶۲۲.

﴿ ۴۹ ﴾

المهدي

تألیف: صدرالدین قونوی.

این کتاب را استاد ما، شیخ آقابزرگ تهرانی رحمته الله در الذریعه ۲۳ / ۲۹۰ نام برده و گفته که نسخه‌ای از آن در ایاصوفیا به شماره‌ی ۴۸۴۹ موجود است.

﴿ ۵۰ ﴾

المهدي

تألیف: شمس‌الدین محمد بن ابی‌بکر ابن قیّم جوزیه (متوفی ۷۵۱ ق.).
بنگرید: کشف الظنون ۲ / ۱۴۶۵

﴿ ۵۱ ﴾

المهدي (جزء فی...)

تألیف: ابن‌کثیر.

در نهایت‌البدایة ۱ / ۴۳ گوید: «و قد أفردت فی ذکر المهدي جزء علی حدة، والله الحمد».

﴿ ۵۲ ﴾

المهدي (جزء فی ما ورد فی...)

تألیف: ابی‌الحسین ابن‌المنادی، احمد بن جعفر حافظ بغدادی (متوفی ۳۳۶ ق.).

خطیب در تاریخ بغداد ۴ / ۶۹، ابن‌جوزی در المنتظم ۶ / ۳۷۵، ذهبی در تذکرة الحفاظ ۸۴۹ / ۱، و ابن‌جزری در غایة النهایة ۱ / ۴۴، شرح حال او را آورده‌اند. ابن‌جوزی، ثنای بلیغی از او گفته، و ابن‌جزری، به کثرت تصانیف او در باره‌ی قرائات و موضوعات دیگر اشاره کرده است.

ابن‌حجر در فتح‌الباری ۱۶ / ۳۴۰ گوید: «له جزء فی المهدي». در کتاب‌های مربوط به مهدی علیه السلام از این کتاب نقل قول‌هایی دیده‌ام. سلمی در کتاب «عقد الدرر فی اخبار المهدي المنتظر» این عبارت را بسیار به کار برده است: «أخرجه ابوالحسین ابن‌المنادی».

﴿ ۵۳ ﴾

المهدی (جزء فی ما ورد فی...)

تألیف: ابن حجر.

بنگريد: فهرس الفهارس و الاثبات / ۳۳۹

﴿ ۵۴ ﴾

المهدی حقیقة لا خرافة

تألیف: محمّد بن احمد بن اسماعیل (معاصر).

برای دومین بار در هلند چاپ شده است.

﴿ ۵۵ ﴾

المهدی (رسالة فی...)

تألیف: ملا احمد بن حیدر ماورانی (متوفی ۱۰۷۰ ق.).

ماورانی، منسوب به ماوران، از روستاهای شقلاوه در شمال عراق است. نسخه‌ی خطی آن، در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه صلاح‌الدین در شمال عراق به شماره‌ی ۴۱۹ / ۳ موجود است (فهرست کتابخانه‌ی صلاح‌الدین، ص ۲۸۸، چاپ ۱۴۰۸ ق.).

﴿ ۵۶ ﴾

المهدی (رسالة فی...)

تألیف: ادريس بن محمّد بن حمدون عراقی فاسی (متوفی ۱۱۸۳

یا ۱۱۸۴).

منابع: فهرس الفهارس و الاثبات ۲ / ۱۹۹، اليواقيت الثمينة ۱ / ۹۶، سلوة الأنفاس / ۱۴۱

﴿ ۵۷ ﴾

المهدی (رسالة فی...)

نسخه‌ای در مجموعه‌ی نافذ پاشا، کتابخانه‌ی سلیمانیه‌ی اسلامبول، به شماره‌ی ۱۵۶، موجود است.

﴿ ۵۸ ﴾

المهدی (رسالة فی...)

تألیف: جعفر بن حسن بن عبدالکریم بن محمّد بن عبدالرسول برزنجی مدنی (متوفی ۱۱۸۷ ق.). شرح حال او در سلک الدرر ۲ / ۹ و هدیه‌العارفين ۱ / ۲۵۶ آمده است.

﴿ ۵۹ ﴾

المهدی (رسالة فی...)

نسخه‌ای از آن در کتابخانه‌ی حرم مکه به شماره‌ی ۲ / ۴ موجود است (فهرست کتابخانه، ص ۲۱).

﴿ ۶۰ ﴾

المهدی (رسالة فی...)

تألیف: سعدالدین حموئی.

﴿ ۶۱ ﴾

المهدی (رسالة فی...)

نسخه‌ای در مجموعه‌ی اسعد افندی، در کتابخانه‌ی سلیمانیه‌ی اسلامبول به شماره‌ی ۳۷۵۸ موجود است، که شاید همان «القول المختصر» ابن حجر باشد.

﴿ ۶۲ ﴾

المهدی

تألیف: حافظ ابونعیم.
در کشف الظنون ۲ / ۱۴۶۵ یاد شده است. حافظ ابن حجر در مشیخه‌ی خود، آن را یاد کرده، و اسناد خود را تا ابونعیم بیان کرده است.

﴿ ۶۳ ﴾

المهدی (کتاب فی...)

تألیف: حسن بن محمد بن صالح نابلسی مصری حنبلی.
بنگرید: الجوهر المنضد فی اصحاب احمد، تألیف ابن عبدالهادی، ص ۲۵

﴿ ۶۴ ﴾

المهدی المنتظر

تألیف: ابراهیم مشوخی.
این کتاب را مکتبه‌المنار اردن چاپ و منتشر کرده است.

﴿ ۶۵ ﴾

المهدی المنتظر (رسالة فی...)

تألیف: عبدالحق بن سیف الدین دهلوی بخاری (متوفی ۱۰۵۲ ق.). عبدالحی کتانی در فهرس الفهارس و الاثبات ۲ / ۱۲۵ از آن نام برده است.

﴿ ۶۶ ﴾

المُهدی الی ما ورد فی المهدی

تألیف: شمس الدین ابن طولون ابو عبدالله محمد بن علی بن محمد حنفی دمشقی صالحی (متوفی ۹۵۳ ق.).
وی، کتابی در شرح حال خود به نام «الفلک المشحون فی احوال محمد بن طولون» نوشته است. همچنین غزّی در الکواکب السائرة ۲ / ۵۲-۵۴، شرح حال طولانی او را آورده و ابن عماد در شذرات الذهب ۸ / ۲۹۸ و زرکلی در الاعلام ۷ / ۱۸۴ از او یاد کرده‌اند.
ابن طولون، در کتاب دیگر خود (الشذرات الذهبیة) - که دکتر صلاح الدین منجد، آن را به نام «الأئمة الاثني عشر» چاپ کرده - از این کتاب (المُهدی...) یاد کرده، و در صفحه‌ی ۱۱۸ ضمن بیان احوال امام مهدی صلوات الله علیه گوید:
«وقد ذكرت المعتمد في امر هذا في تعليقي: المُهدی إلی ما ورد في المهدی».

﴿ ۶۷ ﴾

النوافح القریبۃ، الکاشفة عن خصائص الذات المهدیة

تألیف: قطب بکری، قطب الدین مصطفی بن کمال الدین بن علی صدیقی، ابوالمعارف بکری دمشقی صوفی حنفی (۱۰۹۹-۱۱۶۲ق.).

اسماعیل پاشا در هدیه العارفین ۲ / ۴۴۶-۴۵۰ شرح حال و آثار فراوان او را آورده و این کتاب را نیز نام برده است. وی در مورد اهل بیت علیهم السلام، کتاب‌های دیگری دارد؛ از جمله:
 ۱- رشفة قرائح الاقتراب فی مدايح الآل و الأصحاب؛
 ۲- تناول اقداح الحق الصراح و شرب عذب زلاله، فی معنی قول المصلی: علی النبی و آله.

مرادی، در سلك الدرر ۴ / ۱۹۰-۲۰۰، شرح حال طولانی و فهرست آثار او را بیان کرده، و از جمله همین کتاب، و نیز کتاب دیگر او در مورد حضرت مهدی علیه السلام: «الهدیة الندیة للأمة المحمّدیة فی ما جاء فی فضل الذّات المهدیة» را یاد کرده است.

﴿ ۶۸ ﴾

الوعاء المختوم فی السرّ المکتوم فی اخبار المهدی علیه السلام

تألیف: ابن عربی، محی الدین محمّد بن علی بن محمّد بن احمد بن محمّد بن عبدالله طائی حاتمی اندلسی (۵۶۰-۶۳۸).

اسماعیل پاشا در هدیه العارفین ۲ / ۱۱۴-۱۲۱ ضمن بیان شرح حال و فهرست آثار او، از این کتاب نام برده است.

﴿ ۶۹ ﴾

الهدیة الندیة للأمة المحمّدیة فی ما جاء فی فضل الذّات المهدیة

تألیف: قطب بکری، ابوالمعارف قطب الدین مصطفی بن کمال الدین بن علی صدیقی بکری حنفی صوفی دمشقی (۱۰۹۹-۱۱۶۲ق.).

اسماعیل پاشا در هدیه العارفین ۲ / ۴۴۶-۴۵۰، ضمن بیان شرح حال و آثار فراوان او، به همین کتاب و کتاب دیگر او در مورد حضرت مهدی علیه السلام به نام «النوافح القریبۃ الکاشفة عن خصائص الذّات المهدیة» اشاره کرده است.

همچنین بنگرید: ایضاح المکنون ۲ / ۷۲۸، سلك الدرر ۴ / ۱۹۷.

فصل سوم

تکمله: بر اساس کتاب دکتر حمش

پنجش پیگم تعلیقات

کتاب‌هایی که محقق طباطبایی از آنها یاد کرده است و حمش نیز دیده و در کتاب خود در باره‌ی آنها نکته یا نکات کتاب‌شناسی یا نسخه‌شناسی آورده است.

البيان في أخبار صاحب الزمان

تأليف: محمد بن يوسف گنجی شافعی (متوفای ۶۵۸)
مؤلف در مسجد جامع دمشق به قتل رسید؛ از آن‌رو که فضایل آل‌البیت را می‌گفت؛ نه غیر آن‌ها را (حمش، ص ۶۵).

عبدالرحمان بن عبدالله ترکی، تحقیق، تخریج احادیث، تعلیق و نوشتن مقدمه‌ی آن را به عهده داشته و دارالزاهراء للإعلام العربی در قاهره، چاپ اول آن را در سال ۱۳۱۵ منتشر کرده است. کتاب، ۱۲۵ صفحه دارد، که ۲۴ صفحه‌ی آن، مقدمه، و ۱۸ صفحه، فهرس است. کتاب، تلخیص کتاب «العرف الوردی» سیوطی است که ادعای مهدویت جمعی از معاصرانش، او را به تألیف این کتاب واداشت (حمش، ص ۶۷ - ۶۸).

﴿ ۷۳ ﴾

البرهان فی علامات مهدی آخر الزمان

تألیف: علی بن حسام الدین متقی هندی (۸۸۵ - ۹۷۵)

این کتاب - که با تحقیق جاسم بن محمد بن مهمل الیاسین الکویتی (دانشمند معاصر) منتشر شده است - از گسترده‌ترین کتاب‌هایی است که در باره‌ی مهدی سخن می‌گوید. کتاب، ۲۷۵ حدیث دارد. شیخ جاسم به تواتر احادیث مهدی عقیده دارد و عقیده به ظهور او را یکی از عقاید ضرور مسلمانان می‌داند... وی، در مقدمه‌ی خود، از عالمان و پژوهشگرانی نام می‌برد که در باره‌ی مهدی کتاب نوشته‌اند. اینان ۲۶ تن هستند که آخرین آنان، دکتر عبدالعلیم عبدالعظیم بستوی است. وی از رساله‌ی پایان‌نامه‌ی خود در دانشکده‌ی شریعت از دانشگاه ام‌القری عربستان با عنوان «الأحادیث الواردة فی المهدی فی میزان الجرح والتعديل» در سال ۱۳۹۷ - ۱۳۹۸ قمری دفاع کرده است (حمش، ص ۶۸ - ۶۹).

- از مزایای گنجی در کتاب البیان، این است که احادیث را با اسناد آورده است. این اثر، فواید ارزشمندی در بر دارد، و این قدیم‌ترین کتاب در مورد مسأله‌ی مهدی نزد اهل سنت است که از آن آگاه شده‌ام (حمش، ص ۶۵).

﴿ ۷۱ ﴾

عقد الدرر فی أخبار المهدی المنتظر

تألیف: یوسف بن یحیی سلمی شافعی (۶۴۰ - ۶۸۵)

این کتاب، رساله‌ی پایان‌نامه‌ی مهیب صاحب عبدالرحمان در دانشگاه محمد بن سعود ریاض، دانشکده‌ی اصول دین، در سال ۱۴۰۱ ق. است.

- در سال ۱۴۰۳ ق. دارالکتب العلمیه‌ی بیروت در ۴۰۶ صفحه به چاپ رسانده است و فهرس متنوع و مفید دارد (ص ۲۵۳ - ۳۶۰). این چاپ در سال ۱۴۱۸ افسست شده است؛ البتّه فهرس مفید آن را حذف کرده‌اند (حمش، ص ۶۶).

- سلمی، احادیث فراوانی در مورد اشراط السّاعه گرد آورده که احادیث صحیح، حسن و ضعیف را بدون بیان احکام در بر دارد؛ زیرا نقد، صنعت او نبوده است... در بعضی از تعلیقات و توثیقات محققان کتاب، فوایدی نیکو دیده می‌شود (حمش، ص ۶۶).

﴿ ۷۲ ﴾

القول المختصر فی علامات المهدی المنتظر

تألیف: ابن حجر هیتمی (م ۹۷۴)

﴿ ۷۴ ﴾

فتح المَنَان شرح الفوز و الأمان

تألیف: فاضل منینی، احمد بن علی دمشقی (م ۱۱۷۲)
بی تردید، این کتابی پربهره و سودمند در باب لغت و اعراب و بلاغت است (حمش، ص ۷۵).

﴿ ۷۵ ﴾

إبراز الوهم المکنون من کلام ابن خلدون

تألیف: احمد بن محمد غماری مغربی (م ۱۳۸۰)
نام دیگر کتاب، «المرشد المبدی لفساد طعن ابن خلدون فی أحادیث المهدی» است (ص ۷۶).

نویسنده‌ی این کتاب، شیخ جمعی، از مشایخ من در اجازه‌ی حدیثی عام است. شریف حسن بن علی کتانی حسنی در مقدمه‌ی یکی از کتاب‌های او (کتاب توحید الأنظار لتوحید المسلمین فی الصوم و الإفطار)، ص ۷ تا ۱۹، شرح حال او را آورده است. در پایان آن کتاب، نام آثار او آمده است (حمش، ص ۷۷).

در این کتاب ۱۵۵ صفحه‌ای، نویسنده عقیده‌ی خود را در این مورد اظهار می‌کند که احادیث ظهور مهدی، متواتر است و ظهور او، از علامت‌ها و اشراط ساعت است؛ خبر او میان تمام اهل اسلام در طول روزگاران گسترده شده است؛ ایمان به خروج او واجب

است و اعتقاد به ظهورش برای تصدیق خبر پیامبر، ضرورت تمام دارد؛ چنان که در عقاید اهل سنت و جماعت تدوین شده است. آن‌گاه نویسنده، اسماء دانشمندانی را می‌گوید که تواتر احادیث مهدی را صریحاً گفته‌اند؛ مانند: ابوالحسن آبری، سخاوی، سیوطی، هیتمی، زرقانی، قنوجی و شوکانی. همچنین در کتاب خود، فصلی آورده که حدیث متواتر را شناسانده و بر این اساس نشان داده که احادیث مهدی به عقیده‌ی او، به حدّ تواتر رسیده است. آن‌گاه بیان می‌کند که انگیزه‌ی او در تألیف این کتاب، آن است که بر جمع زیادی از مردم، این تواتر مخفی مانده و آن را نمی‌دانند؛ چنان‌که عوامل تضعیف حدیث و معنای حدیث ضعیف را نمی‌شناسند (حمش، ص ۷۶).

﴿ ۷۶ ﴾

المهدی المنتظر

تألیف: عبدالله بن محمد بن صدیق غماری مغربی
نویسنده‌ی این کتاب، شیخ عبدالله بن محمد بن صدیق غماری مغربی، شیخ روایتی ماست. وی در مقدمه‌ی این کتاب ۱۱۳ صفحه‌ای می‌گوید: «من در این کتاب بیان کرده‌ام که احادیث مهدی متواتر است و منکر آن‌ها، بدعت‌گذار گمراه و در زمره‌ی فرقه‌های اهل بدعت، و ضلالت پیشه است.» (حمش، ص ۷۸).

﴿ ۷۷ ﴾

المهدی المنتظر

تألیف: ابراهیم مشوخی

این کتاب در سال ۱۴۰۳ ق. در ۲۱۱ صفحه منتشر شده است. مؤلف در باره‌ی نکاتی مانند نام و نسب مهدی، عدل و کرم او، رویدادهای پیش روی او و ایام حکومتش، ملاقات عیسی با مهدی علیه السلام، کرامات مهدی و مدّت عمر او سخن گفته است (حمش، ص ۸۴).

پنجششمین گروه استدراکات

کتاب‌هایی که در مقالات محقق طباطبایی یاد نشده؛ اما دکتر حمش دیده و به تفصیل معرفی کرده است.

﴿ ۷۸ ﴾

تلخیص البیان فی علامة مهدی آخر الزمان

تألیف: جلال الدین سیوطی

نسخه‌ی خطی در ۵ برگ به قطع بزرگ، از مخطوطات برلین (۲۲۴) در مرکز مخطوطات دانشگاه اردن (۱۲۹۷). سیوطی در آن، بیش از ۷۰ حدیث را با حذف سند آورده است. به نظر می‌رسد این کتاب، مختصر کتاب «العرف الوردی فی أخبار المهدی» باشد. بنگرید: فهرس المخطوطات العربیة المصوّرة فی مرکز الوثائق و المخطوطات فی الجامعة الأردنیة ۴ / ۱۹۳. (حمش، ص ۶۷).

﴿ ۷۹ ﴾

نظرة فی احادیث المهدی

تألیف: محمد خضر حسین

نویسنده، شیخ جامع الازهر است و این نوشته، مقاله‌ای است که در مجله‌ی «التمدن الإسلامی» چاپ دمشق (محرم الحرام ۱۳۷۰ قمری) منتشر شده است. مدیر مجله اشاره می‌کند که در مورد حقیقت احادیث مربوط به مهدی، از او سؤال شده و او این مقاله را در مجله‌ی «الهدایة الإسلامیة» (محرم الحرام ۱۳۶۹ ق.) یافته و منتشر کرده است.

وی در این مقاله گوید: مردم، حدیث نبوی را بد فهمیدند، یا تطبیق آن را به شکل صحیح آن، انجام ندادند؛ تا آنجا که به مفسده‌ها منجر شد؛ ولی این اشتباه، انگیزه و عاملی برای شکّ در صحّت حدیث یا مبادرت به انکار آن نمی‌شود. برای نمونه، نبوّت، حقیقتی است که بی‌تردید روی داده است؛ ولی جمعی به دروغ و افتراء، آن را ادّعا کرده‌اند و با این ادّعا، بسیاری از مردم را به گمراهی کشانده‌اند؛ همان‌گونه که امروز گروه قادیانی‌ها عمل می‌کند. بالاتر از آن، الوهیت، روشن‌تر از خورشید در وسط آسمان است؛ ولی گروهی آن را برای زعمای خود ادّعا کرده‌اند؛ یعنی به نظر آن‌ها، خدای عزّوجلّ در آن افراد حلول کرده است؛ همانند عملکرد گروه بهائیه در این روزگار. پس انکار حق - به سبب باطل‌هایی که به آن چسبیده - صحیح نیست (حمش، ص ۷۹).

﴿ ۸۳ ﴾

عقیده اهل السنّة و الأثر في المهدي المنتظر

تألیف: شیخ عبدالمحسن بن حمد العباد آل بدر العززی

این دو کتاب، همراه با هم در سال ۱۴۰۳ ق. در مطابع الجامعة الإسلامية، در مدینه منوره، در ۲۲۲ صفحه منتشر شده است. رساله‌ی یکم، در ردّ رساله‌ی «لامهدیّ ینتظر بعد الرّسول خیر البشر» (نوشته‌ی شیخ عبدالله بن زید آل محمود، رئیس محاکم شرعی قطر) نوشته شده که در ضمن چهل مسأله، خطاهای او را نشان داده است. رساله‌ی دوم نیز متن سخنرانی شیخ عبدالمحسن عباد در جمع دانشجویان دانشگاه اسلامی مدینه در سال ۱۳۸۸ ق. است، که عبدالعزیز بن باز - مفتی سابق سعودی - آن را پسندید و بر آن تعلیقه زد. بن باز، پس از حادثه‌ی جهیمان در مکه‌ی مکرمه (سال ۱۴۰۱ ق.) بر نشر هر دو رساله اصرار ورزید که به نشر آن منجر شد (حمش، ص ۸۳-۸۴).^۱

﴿ ۸۴ ﴾

المهدي المنتظر بين العقيدة الدينية و المضمون السياسي

تألیف: دکتر محمد فرید حجاب

۱- کتاب مصلح جهانی (سید هادی خسروشاهی، تهران: موءسسسه‌ی اطلاعات)، ترجمه و توضیح این کتاب است.

دانستنی است که متن کامل این مقاله‌ی پنج صفحه‌ای، در کتاب «الإمام المهديّ عند أهل السنّة»، ج ۲، ص ۲۰۷ تا ۲۱۴، آمده است (حمش، ص ۷۹).

﴿ ۸۰ ﴾

الأحاديث الواردة في المهديّ في ميزان الجرح و التعديل

تألیف: دکتر عبدالعلیم عبدالعظیم بستوی هندی

اصل این کتاب، رساله‌ی پایان‌نامه‌ی مؤلف در دانشگاه امّ القرى در مکه، به سال ۱۳۹۸ ق. است که در دو جلد (۴۳۲ + ۴۱۵ صفحه) چاپ شده است (حمش، ص ۸۰).

﴿ ۸۱ ﴾

الاحتجاج بالأثر على من أنكر المهديّ المنتظر

تألیف: شیخ حمود بن عبدالله تویجری

چاپ یکم این کتاب را ریاست عامه‌ی بحوث علمیه و افتاء در سال ۱۴۰۳ ق. در ۴۲۳ صفحه منتشر کرده است. کتاب، ردّی است بر رساله‌ی عبدالله بن زید آل محمود حسنی قطری که با عنوان «لامهدیّ ینتظر بعد الرّسول خیر البشر» منتشر شده بود (حمش، ص ۸۳).

﴿ ۸۲ ﴾

الردّ على من كذب بالأحاديث الصحيحة الواردة في المهديّ

تألیف: شیخ عبدالمحسن بن حمد العباد آل بدر العززی

- ژرف‌اندیشی در جوهر رسالت محمدی و حقایق اسلام؛
- توجه به جهان بشری و استوارسازی صلح و هدایت الهی
(حمش، ص ۸۵-۸۸).

﴿ ۸۶ ﴾

الطریق الهادی إلى حقيقة المهديّ

تألیف: محمد احمد علی منصور

چاپ یکم این رساله را مکتبه الرساله الحدیثه در سال ۱۴۰۶ ق. در عمان (اردن) در ۳۹ صفحه به قطع کوچک منتشر کرده است. نویسنده در این کتاب، مطالبی به روش آسان برای توضیح حقیقت مهدویت بر اساس سنت نبوی صحیح بیان کرده است تا هر خواننده‌ای بتواند به جوانب این مطلب راه یابد. از این رو مطالبی در مورد ویژگی‌های شخصی و نسب مهدی، حاکمیت عدل در زمان مهدی، امامت او برای مسیح عجل الله فرجه و... آورده، و سپس نتیجه گرفته که مسلمانان نباید به بهانه‌ی انتظار، دست روی دست بگذارند؛ بلکه باید برای ترویج اسلام بکوشند و زمینه را برای ظهور او آماده کنند (حمش، ص ۸۸).

﴿ ۸۷ ﴾

المهديّ المنتظر و ادعاء البابية

تألیف: محمد بیومی

چاپ یکم این رساله را مکتبه الایمان قاهره در سال ۱۴۱۶ ق. در ۶۴ صفحه منتشر کرده است. نویسنده، کتاب خود را به کسانی هدیه

این کتاب را المؤسسة الوطنیة للکتاب در کشور الجزائر در سال ۱۴۰۴ ق. در ۱۱۲ صفحه منتشر کرده، که به گفته‌ی مؤلف، حادثه‌ی جهیمان در مکه، انگیزه‌ی نگارش این کتاب بوده است (حمش، ص ۸۴-۸۵).

﴿ ۸۵ ﴾

المهديّ... قيادة و فکر، و وعد حقّ

تألیف: عبدالرحمان عیسی

کتاب را دارالکتاب النفیس در حلب (سوریه) در سال ۱۴۰۶ ق. در ۱۱۲ صفحه منتشر کرده است. مؤلف، بنای خود را بر تواتر معنوی ظهور مهدی نهاده و آن را حقیقتی مسلم می‌داند. از این رو، ثبوت قضیه را امری روشن می‌داند که تحقیق در باره‌ی آن، کاری بیهوده است.

نویسنده، قلمی روان و درونی با محبت فراوان به اهل بیت علیهم السلام دارد و واژگانی که به کار بسته، از آن درون حکایت می‌کند. در این کتاب، تنها یک حدیث آورده، و به جز آن، فقط به آیات کریمه‌ی قرآن استناد کرده است. نویسنده، از انتظار جهانی برای مهدی سخن می‌گوید. از سوی دیگر، به عقیده‌ی او، خداوند تعالی در امام مهدی آمادگی ویژه‌ای پدید می‌آورد که مشروعیت امامت خود را از مردم و بیعت آن‌ها نمی‌گیرد؛ بلکه این امامت، از قبل برای او ثابت است؛ زیرا خداوند او را برای این کار اختصاص داده است. سپس این نکته را یادآور می‌شود که علما و اندیشمندان، قبل از ظهور مهدی، وظایفی دارند از جمله:

﴿ ۸۸ ﴾

عمر أمة الإسلام، أو قرب ظهور المهدي عليه السلام

تأليف: مهندس امین محمد جمال الدین مصری

کتاب این نویسنده‌ی معاصر مصری را مکتبه‌المجلد العربی در سال ۱۹۹۷ میلادی منتشر کرده است. او در این کتاب ۱۵۰ صفحه‌ای، در باره‌ی علامات آخرالزمان و رویداد هر مگدون سخن می‌گوید و نتیجه می‌گیرد که ما در آخرین سال‌های دوره‌ی آخرالزمان قرار داریم. پس از آن، با نقل کلماتی از سید محمد برزنجی، سفارینی، شوکانی و صدیق حسن خان در باب تواتر احادیث مهدویت، نتیجه می‌گیرد که علمای امت در گذشته و حال، بر وجوب ایمان به این احادیث اتفاق نظر دارند؛ مگر اندکی از آنها. بیشتر بحث‌های کتاب در مورد وقایع معاصر و تطبیق آنها با علایم ظهور و اشراط الساعه است (حمش، ص ۹۰-۹۴).

پنجششمین سیوم اضافات

کتاب‌هایی که محقق طباطبایی یاد کرده و دکتر حمش در مورد آنها توضیح بسیار کوتاه آورده است.

﴿ ۸۹ ﴾

التوضیح فی تواتر ما جاء فی المهدي المنتظر و الدجال و المسيح

تأليف: علامه محمد بن علی شوکانی یمنی (متوفی ۱۲۵۰ ق.).

کرده که «مسأله‌ی مهدویت را دروغ می‌شمارند و احادیث وارد شده در شأن او را رد می‌کنند؛ با این توجیه که سند آنها ضعیف است و در صحیح بخاری و مسلم نیامده است». نویسنده در مقدمه می‌گوید: من پاسخ به این دعاوی را می‌آورم تا هر که می‌خواهد حیات یابد یا هلاک شود، از روی بی‌بینه باشد. وی، کلماتی از دانشمندان اهل تسنن - از ابی‌الحسین آبری (متوفی ۳۶۳ ق.) تا محمد بن جعفر کتانی (متوفی ۱۳۴۵ ق.) در اثبات صحّت مهدویت، و سپس جملاّتی از احمد شاکر و عبدالمحسن عباد و دیگران در ردّ بر این خلدون آورده است. آن‌گاه از ۵۲ عالم سنّی که احادیث مهدویت را در کتب خود آورده‌اند و ۳۱ تن که کتاب مخصوص مهدویت نگاشته‌اند، نام می‌برد. سپس شش فصل در مورد ویژگی‌های مهدی، عدالت در زمان ظهور، بیعت مردم با او، و نماز گزاردن عیسی علیه السلام پشت سر او بیان کرده است. پس از آن به کلمات اهل علم در اثبات حقیقت مهدویت و پاسخ به چند شبهه در مورد مهدویت اشاره می‌کند. وی پس از بیان مطالبی در ردّ دیدگاه شیعی در مورد مهدویت، در باره‌ی یازده تن از مدّعیان یا منسوبین مهدویت سخن می‌گوید؛ مانند: محمد بن حنفیه، نفس زکیّه، عبدالله بن میمون قدّاح، محمد بن تومرت، حسن بن زکریه قرمطی، علی بن محمد بصری صاحب الزنج، جبلی، محمد مصطفی مرّه، محمد بن حسن مرّه، محمد مهدی سنوسی مغربی، محمد احمد مهدی سودانی، محمد بن عبدالله قحطانی (جهیمان).

این کتاب، فواید تاریخی متعددی در مورد مهدویت در بر دارد (حمش، ص ۸۹-۹۰).

صدیق حسن خان در کتاب إلیاذعة، ص ۹۵، از آن نام برده است (حمش، ص ۱۹۷).

﴿ ۹۰ ﴾

تحديق النظر في أخبار الإمام المنتظر^۱

تأليف: محمد بن عبدالعزيز بن مانع بن محمد بن ابراهيم نجدی (۱۳۰۰ - ۱۳۸۵ ق).
بستوی در کتاب خود ۱ / ۱۳۴، از آن نام برده است (حمش، ص ۱۹۷).

﴿ ۹۱ ﴾

تلخيص البيان في علامات مهدي آخر الزمان

تأليف: ابن كمال پاشا، شمس الدين احمد بن سليمان حنفي (متوفی ۹۴۰ ق).
بستوی ۱ / ۱۳۰ از آن یاد کرده است (حمش، ص ۱۹۸).

﴿ ۹۲ ﴾

حقيقة الخبر عن المهدي المنتظر^۲

تأليف: صلاح الدين عبدالحميد الهادي

۱- این کتاب را محقق طباطبایی با همین عنوان یاد کرده؛ ولی در کتاب حمش، «تحديث النظر...» آمده است که شاید خطای چاپی باشد. مترجم
۲- حمش، عنوان آن را چنین آورده است: حقيقة الخبر في المهدي المنتظر من الكتاب و السنة. مترجم.

امین جمال‌الدین در ضمن مصادر خود، از آن نام برده است (حمش، ص ۱۹۸).

﴿ ۹۳ ﴾

الردّ علی من حکم و قضی...

تأليف: متقی هندی، علی بن حسام‌الدین بن عبدالملک بن قاضی خان شاذلی (۸۸۵ - ۹۷۵).
بستوی ۱ / ۱۳۲ از آن یاد کرده است (حمش، ص ۱۹۸).

﴿ ۹۴ ﴾

المهديّ

تأليف: ادریس بن محمد بن حمدون عراقی، (متوفی ۱۱۸۳ یا ۱۱۸۴).
بستوی ۱ / ۱۳۴ از آن یاد کرده است (حمش، ص ۱۹۹).

﴿ ۹۵ ﴾

المهديّ

تأليف: ابن قیّم جوزیه دمشقی، (متوفی ۷۵۱ ق).
بستوی ۱ / ۱۲۸ از آن یاد کرده است (حمش، ص ۱۹۹).

﴿ ۹۶ ﴾

النجم الثاقب في بيان أنّ المهديّ من أولاد عليّ بن ابي طالب (مجهول المؤلف)

بستوی ۱ / ۱۳۵ از آن یاد کرده است (حمش، ص ۲۰۰).

﴿ ۹۷ ﴾

الهدية الندية للامة المحمدية في ما جاء في فضل الذات المهدية

تأليف: قطب بکری، مصطفی بن کمال الدین بن علی صدیقی صوفی (۱۰۹۹ - ۱۱۶۲ ق.)
بستوی ۱ / ۱۳۴ از آن یاد کرده است (حمش، ص ۲۰۰).

بخش چهارم منقولات

کتاب‌هایی که محقق طباطبایی یاد نکرده و دکتر حمش نیز ندیده، ولی ویژگی‌های آن‌ها را در منابع دیگر یافته و از آن‌ها یاد کرده است.

﴿ ۹۸ ﴾

تنوير الرجال في ظهور المهديّ والدجال

تأليف: شيخ رشيد راشد تاذفي حلي
بنگرید: بستوی ۱ / ۱۳۵ (حمش، ص ۱۹۷).

﴿ ۹۹ ﴾

الجواب المقنع المحرر في أخبار عيسى و المهديّ المنتظر

تأليف: علامه محمد حبيب الله شنيطى
امين جمال الدين آن را در کتاب خود (ص ۱۴۵) در شمار
مصادرش ذکر کرده است (حمش، ص ۱۹۷).^۱

۱- محقق طباطبایی از کتاب «أصح ما ورد في المهديّ و عيسى» یاد کرده، و شاید این دو، متحد باشند. مترجم.

﴿ ۱۰۰ ﴾

العواصم من الفتن القواصم

تأليف: ابن بريدة نجدى
شيخ بستوى در شمار مصادر خود از آن یاد کرده است (حمش،
ص ۱۹۷).

﴿ ۱۰۱ ﴾

المهديّ و أشرط الساعة

تأليف: شيخ محمد علي صابوني،
چاپ شده به نفقه‌ی عباس شربت‌لی
امين جمال الدين در ضمن مصادر خود یاد کرده است (حمش،
ص ۱۹۷).

﴿ ۱۰۲ ﴾

الأحاديث الواردة في المهديّ

تأليف: ابن ابى خيثمه، احمد بن زهير بن حرب نسائي، (متوفى
۲۷۹ ق.)
سهیلی در الروض الأنف ۱ / ۱۶۰ از آن یاد کرده است (حمش،
ص ۱۹۸).

﴿ ۱۰۳ ﴾

تلخیص البیان فی مهدی آخر الزمان

تألیف: شیخ حنیف الدّین عبدالرحمان مرشدی
بستوی در کتاب خود ۱ / ۱۳۵ از آن یاد کرده است (حمش، ص ۱۹۸).

﴿ ۱۰۴ ﴾

رسالة فی تحقیق ظهور المهدي

تألیف: احمد بربری
نسخه‌ی خطی آن در دانشگاه کویت است و محقق کتاب البرهان
از آن نام برده است (حمش، ص ۱۹۸).

﴿ ۱۰۵ ﴾

رسالة فی المهدي (مجهول المؤلف)

بستوی ۱ / ۱۳۵ از آن یاد کرده است (حمش، ص ۱۹۸).

﴿ ۱۰۶ ﴾

سید البشر يتحدث عن المهدي المنتظر

تألیف: شیخ حامد محمود لیمود
امین جمال الدّین (ص ۱۴۵) در ضمن مصادر خود از آن نام برده
است (حمش، ص ۱۹۹).

﴿ ۱۰۷ ﴾

طرق حدیث المهدي

تألیف: حافظ ولی الدّین ابوزرعہ عراقی
بنگرید: تقی فاسی در: ذیل التّقیید ۱ / ۳۳۵، ابی فهد در: لحظ
الإلحاظ ۲۸۸، ابن حجر در المجمع المؤسس، ترجمه‌ی رقم ۴۱۲
(حمش، ص ۱۹۹).

﴿ ۱۰۸ ﴾

فرائد الفكر فی الإمام المهدي المنتظر

تألیف: علامه مرعی بن یوسف کرمی حنبلی، (م ۱۰۳۳)
بستوی ۱ / ۱۳۳ از آن یاد کرده است (حمش، ص ۱۹۹).

﴿ ۱۰۹ ﴾

القول الفصل فی المهدي المنتظر

تألیف: شیخ عبدالله حجّاج
امین جمال الدّین (ص ۱۴۵) در ضمن مصادر خود از آن نام برده
است (حمش، ص ۱۹۹).

﴿ ۱۱۰ ﴾

الأربعین فی أخبار المهديين

تألیف: شیخ ولایت الله صادق پوری هندی
بستوی ۱ / ۱۳۵ از آن نام برده است (حمش، ص ۱۹۹).

﴿ ۱۱۱ ﴾

مهدی آل الرسول

تألیف: ملاعلی بن سلطان محمد قاری حنفی
چاپ سنگی آن در مرکز البحث العلمی، وابسته به دانشگاه
امّ القری مکّه ی مکرمه، موجود است؛ چنانکه محقق کتاب البرهان
گفته است (حمش، ص ۱۹۹).

﴿ ۱۱۲ ﴾

المهدی حقیقة لا خرافة

تألیف: محمد بن احمد بن اسماعیل مقدّم مصری
امین جمال الدّین (ص ۱۴۵) از آن نام برده است (حمش، ص
۲۰۰).

﴿ ۱۱۳ ﴾

المهدی المنتظر عند الشيعة الإمامية الاثني عشرية

تألیف: جلال الدّین محمد صالح
رساله ی دکترای مؤلف در دانشگاه اسلامی مدینه ی منوره
است که در سال ۱۴۱۴ ق. از آن دفاع کرده است (حمش،
ص ۲۰۰).

﴿ ۱۱۴ ﴾

المهدی و المهدویة: نظرة في تاريخ العرب سياسي

تألیف: استاد عبدالرزاق الحصان
از انتشارات مطبعة العانی در بغداد است که در سال ۱۳۷۷ ق.
منتشر شده است (حمش، ص ۲۰۰).

پهخش پنهجیم منابع مرتبط

کتابهایی که مهدویّت را در ضمن مباحث خود آورده اند
این بخش، به نظر دکتر عدا ب حمش، بارزترین کتابهایی را در بر
دارد که مهدویّت را مطرح کرده اند. وی این موارد را به ترتیب زمان یاد
می کند.

﴿ ۱۱۵ ﴾

البدء والتاريخ

تألیف: ابوزید احمد بن سهل بلخی، (م بعد از ۳۵۵)^۱
کتاب به اهتمام کلمان هوار، کنسول فرانسه، در سال ۱۸۹۹
میلادی در پاریس منتشر شده است. وی سخنانی با عنوان «مرد
هاشمی که با پرچم های سیاه از خراسان قیام می کند» (۲ / ۱۷۴)، و

۱- عباراتی که در توصیف نویسندگان کتابها آمده، عین کلمات دکتر عدا ب حمش
است که در این جا نقل می شود. مترجم.

﴿ ۱۱۸ ﴾

الفتوحات المکیّة

تألیف: محیی الدّین ابن عربی طائی حاتمی، صوفی مشهور
(م ۶۳۸ ق.)

وی باب ۳۶۶ را به بحث در مورد مهدی اختصاص داده است (۳ / ۳۲۷ به بعد، چاپ بیروت: دار صادر). علاوه بر آن، در ضمن کتاب «بلغة الخواص» خود، مناجاتی را آورده که شوق خود را به ظهور مهدی نشان می دهد و از خدای تعالی می خواهد که او را از یاران و پیروان مهدی قرار دهد:

فيا منظور الظاهر، و يا من بظهوره بطش الملك القادر، و يا
ولي الله و يا خليفة الملك القاهر، اما انسلخت من الأصلاب
و الأرحام؟ إما أمرت بتبديل هذه الأحكام؟ السماوات و
الأرض و من فيهنّ بانتظارك، و الوجود متشوقّ إلى إسفارك.
اللَّهُمَّ إِنَّا نؤمن بولايتك و خلافتك و إمامته و هدايته، و لا نلحد
فيه إلحاد الغافلين، و لا ننكره إنكار العالين، و ننتظره
مدّة حياتنا، إيماناً بك و تصديقاً برسولك. فلا تحرمنا. إن
لم تقسم لنا رؤيته. أجر أتباعه، و اكتبنا في عداد أنصاره و
أشباعه.

این کلام را خانم دکتر سعادت حکیم در کتاب «المعجم الصوفی»، ص ۱۱۰۳، از رساله‌ی بلغة الخواص نقل می کند (ص ۲۴۵). باید دانست که عقیده‌ی اکثر صوفیه در مورد مهدی، همان عقیده‌ی

بیش از آن، سخنانی با عنوان «خروج المهدی» (۲ / ۱۸۶) ایراد کرده است. وی خروج دجال را متواتر، و احادیث مهدی را محل نظر می داند (حمش، ص ۲۱-۲۲).

﴿ ۱۱۶ ﴾

الأباطيل و المناكير و الصحاح و المشاهير

تألیف: حافظ ابو عبدالله حسین بن ابراهیم جورقانی همدانی،
(م ۵۴۳ ق.)

تحقیق: دکتر عبدالرحمان بن عبدالجبار فریوایی. چاپ:
دارالصمیمی، ریاض، چاپ دوم، ۱۴۱۵ ق. = ۱۹۹۴ م.
وی بابی مخصوص احادیث مهدویّت (۱ / ۳۱۶-۳۱۹ حدیث
۲۹۷ تا ۲۹۹) گشوده است (حمش، ص ۲۲-۲۳).

﴿ ۱۱۷ ﴾

العلل المتناهية في الأحاديث الواهية

تألیف: حافظ ابوالفرج عبدالرحمان بن علی بن الجوزی قرشی
تیمی، (متوفی ۵۹۷ ق.)

تحقیق و تخریج احادیث: شیخ ارشاد الحق اثری. نشر: الکتب
العلمیة، بیروت، چاپ یکم، ۱۹۸۳ م.

وی شمارگان ۱۴۳۱ تا ۱۴۴۷ را به احادیث مهدویّت اختصاص
داده (۲ / ۸۶۱ به بعد)، و برخی از آنها را صحیح دانسته است
(حمش، ص ۲۳-۲۴).

اصوليون و فقها و محدثان اهل سنت است (حمش، ص ۲۴۶ و ۲۴).

﴿ ۱۱۹ ﴾

مطالب السؤل في مناقب آل الرسول

تأليف: علامه شيخ كمال الدين ابوسالم محمد بن طلحة بن محمد قرشي عدوى نصيبي شافعي (۵۸۲- ۶۵۲ ق.)
چاپ نجف، بدون تاريخ. وی باب دوازدهم از کتاب خود را به ویژگی‌های مهدی اختصاص داده و او را فرزند امام حسن عسکری علیه السلام دانسته است (حمش، ص ۲۴-۲۵).

﴿ ۱۲۰ ﴾

تذكرة خواص الأمة في خصائص الأئمة

تأليف: علامه ی مورخ، یوسف بن قزاوغلی بن عبدالله بغدادی حنفی، مشهور به سبط ابن جوزی (۵۸۱- ۶۵۴ ق.)
چاپ نجف، مطبعه ی حیدریه، ۱۳۸۳.
وی در سخنانی با عنوان «فصل في ذكر الحجّة المهدی»، در باره ی مهدی، فرزند امام حسن عسکری علیه السلام، ایراد کرده و قصیده ی ابی الفضل حفصکی (متوفی ۵۵۳ ق.) را آورده است (حمش، ص ۲۵).

﴿ ۱۲۱ ﴾

شرح نهج البلاغه

تأليف: ابن ابی الحديد معتزلی، موفق الدین، ابوالمعالی، قاسم بن هبة الله بن محمد بن ابی الحديد مدائنی (م ۶۵۶ ق.)
تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم. چاپ: بیروت، دار احیاء الکتب العربیة.
وی کلام امیرالمؤمنین علیه السلام را آورده که فرموده است:
قد لیس للحکمة جنتها... بقية من بقايا حجته، خليفة من خلائف أنبيائه.
ابن ابی الحديد در شرح این کلام، دیدگاه‌های شیعه، صوفیه، معتزله و فلاسفه در مورد مهدی منتظر را تشریح کرده است (حمش، ص ۲۵-۲۶).

﴿ ۱۲۲ ﴾

التذكرة في أحوال الموتى و أمور الآخرة

تأليف: امام علامه شمس الدین ابوعبدالله محمد بن احمد بن ابی بکر انصاری قرطبی (م ۶۷۱ ق.)
تصحیح: احمد محمد مرسی. چاپ: قاهره، مطبعة مذکور.
قرطبی در «باب: الخليفة الكائن في آخر الزمان المسمى بالمهدی، و علامة خروجه» و نیز ابواب مربوط به سفیانی و قحطانی، در باره ی مهدی منتظر سخن گفته و مطالب کتاب‌های مربوط به ملاحم و اشراط الساعة را در این موضوع گرد آورده است (حمش، ص ۲۷).

سعدالدین محمد بن مؤید حموی^۱ شافعی (۶۲۴-۷۳۲ ق.) کتاب با تحقیق شیخ محمدباقر محمودی چاپ شده است. مؤلف، مسأله‌ی مهدویت را در ۳۳ صفحه آورده و شخصیت مهدی را بر اساس روش اهل سنت بررسی کرده است (احادیث ۵۶۱ تا ۵۷۸). وی حدیث «من أنکر خروج المهدي فقد كفر» را از طریق ابوبکر کلاباذی (م ۳۸۵ ق.) روایت می‌کند؛ بدون این که بر آن تعلیقه بزند. تألیف کتاب در سال ۷۱۶ ق. به انجام رسیده است (حמש، ص ۲۸).

﴿ ۱۲۶ ﴾

سیر أعلام النبلاء

تألیف: حافظ شمس‌الدین محمد بن احمد ذهبی (م ۷۴۸ ق.) حافظ ذهبی در کتاب خود (۱۳ / ۱۱۹-۱۲۲) عقیده‌ی شیعه در مورد مهدی را نقل و آن را رد می‌کند؛ ضمن آن که در وصف مقام علمی دوازده امام شیعه سخن می‌گوید (حמש، ص ۲۹-۳۱).

﴿ ۱۲۷ ﴾

فريدة العجائب وفريدة الغرائب

تألیف: علامه سراج‌الدین ابی حفص عمر بن مظفر بن عمر معری حلبی شافعی، معروف به ابن وردی (م ۷۴۹ ق.) چاپ: قاهره، ۱۳۰۹ ق.، مطبعة عثمان عبدالرزاق. نویسنده، بسیاری از فتن و ملاحم را یاد می‌کند (ص ۱۹۷-۱۹۹) و از جمله، خروج مهدی و برخی از روایات را در این دوره می‌آورد (حמש، ص ۳۱).

۱- در متن کتاب، «حموری» آمده است که شاید اشتباه چاپی باشد. مترجم.

﴿ ۱۲۳ ﴾

وفیات الأعیان و أنباء أبناء الزّمان

تألیف: مورخ علامه، شمس‌الدین ابوالعبّاس احمد بن محمد بن ابراهیم برمکی، معروف به ابن خلکان اربلی شافعی (۶۰۸-۶۸۱ ق.) تحقیق: دکتر احسان عبّاس. چاپ: بیروت، دار صادر. وی در مجلد چهارم (۴ / ۵۶۲) در سخنانی با عنوان «ابوالقاسم المنتظر، محمد بن الحسن العسكري»، در باره‌ی مهدی سخن می‌گوید و این عقیده را به شیعه نسبت می‌دهد که او در سرداب وارد شده و زمان خروج او از آن روشن نیست (حמש، ص ۲۷).

﴿ ۱۲۴ ﴾

نخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی

تألیف: علامه محب‌الدین احمد بن عبدالله طبری فقیه (۶۱۵-۶۹۴ ق.) چاپ: مکتبه القدسی، ۱۳۵۶. فصل «ذکر ما جاء أنّ المهديّ فی آخر الزّمان منهما» از این کتاب، در باره‌ی مهدی است. مراد از منهما، امام حسن و امام حسین علیهما السلام است (حמש، ص ۲۸).

﴿ ۱۲۵ ﴾

فرائد السمطين في فضائل المرتضى و البتول و السبطین و

الأئمة من ذرّيتهم عليهم السلام

تألیف: فخرالاسلام، صدرالدین، ابوالمجامع، ابراهیم بن

﴿ ۱۲۸ ﴾

المنار المنيف في الصحيح والضعيف

تأليف: امام علامه شمس الدین ابو عبدالله محمد بن ابی بکر د مشقی زرعی حنبلی، معروف به ابن قیّم جوزیه (۶۹۱-۷۵۱ ق.)
تحقیق: شیخ عبدالفتاح ابو غده حلبی. نشر: حلب، دار مکتب المطبوعات الاسلامیّة.

فصل پنجاهم کتاب (ص ۱۴۱-۱۵۵)، مخصوص احادیث مهدویّت است. ابن قیّم جوزیه - به شیوهی دیگر محدّثان اهل تسنّن - حضرت مهدی را از نسل امام حسن علیه السلام می داند؛ اما نکته ی خاصی که بر آن می افزاید، این است که «سرّ لطیف» این مطلب، صلح جوئی آن حضرت است که خداوند در برابر آن، موهبتی برتر از خلافت به ایشان داد؛ برخلاف امام حسین که برای خلافت حرص می ورزید و برای آن جنگید و در نهایت به آن نرسید!

دکتر حمش پس از نقل این کلام، در حاشیه می نویسد: این گونه برداشت در باره ی کار امام حسین علیه السلام باطل است؛ زیرا حضرتش در برابر انحراف دینی که در میان امتّ پیش آمده بود، مقاومت کرد و در برابر تبدیل نظام سیاسی اسلامی به نظام سلطنتی وراثتی ایستادگی کرد (حمش، ص ۳۲).

ابن قیّم چندین حدیث در مورد مهدی نقل می کند که در مورد بعضی سکوت کرده، برخی دیگر را تضعیف می کند (حمش، ص ۳۲). وی نیز از قصّه ی سرداب سخن می گوید و انتظار شیعیه را به انتظار یهود برای منجی خود تشبیه می کند (حمش، ص ۳۳).

﴿ ۱۲۹ ﴾

النهاية في الفتن و الملاحم

تأليف: حافظ ابن كثير (م ۷۷۴ ق.)
تحقیق: احمد عبدالشافی. نشر: دارالکتب العلمیّة، چاپ یکم، ۱۴۰۸ ق. وی در فصل «المهدی الذی یكون فی آخر الزّمان» (حمش، ص ۲۳-۲۷) از حدیث «لا مهدی إلا عیسی بن مریم» به روشنی دفاع می کند (حمش، ص ۳۳-۳۴).

﴿ ۱۳۰ ﴾

تفسیر القرآن العظیم

تأليف: حافظ ابن كثير
وی در تفسیر خود (۲ / ۳۵) ذیل آیه ی ۱۲ سوره ی مائده ﴿بعثنا منهم اثني عشر نقيباً﴾، حدیث جابر بن سمره را می آورد که پیامبر فرمود: «لا يزال أمر الناس ماضياً ما ولاهم اثنا عشر رجلاً... كلهم من قريش...». سپس ضمن توضیحات خود اشاره می کند که یکی از این دوازده تن، مهدی است که در احادیث وارد شده، از او یاد شده است، و البتّه او کسی نیست که رافضه انتظارش را می کشد (حمش، ص ۳۴).

﴿ ۱۳۱ ﴾

شرح المقاصد في علم الكلام

تأليف: علامه ی متکلم، سعد الدین مسعود بن عمر بن عبدالله

تفتازانی هروی شافعی (۷۱۲-۷۹۳ ق.).

کتاب، ابتدا در ترکیه در سال ۱۲۷۷ ق. و سپس در قاهره چاپ شده است. وی در خاتمه‌ی بحث امامت (۲ / ۳۰۷-۳۰۸)، خروج مهدی و نزول عیسی را اشراف الساعه یاد کند و تذکر می‌دهد که در این باب، احادیث صحاح روایت شده؛ گرچه اخبار آحاد است. وی، مهدی را امامی عادل از فرزندان فاطمه [سلام‌الله‌علیها] می‌داند و بهترین وقت ظهور او را قرن هشتم برمی‌شمارد که همه‌ی مردم برای ظهور آماده‌اند (حمش، ص ۳۵).

﴿ ۱۳۲ ﴾

المقدمة في علم الاجتماع و السياسة

تأليف: عبدالرحمان بن محمد بن خلدون مغربي (م ۸۰۸ ق.).

تحقيق: دكتور على عبدالواحد وافي. چاپ: مصر، دار نهضة، چاپ

سوم، ۱۹۸۶ میلادی.

ابن خلدون در چند موضع از کتاب خود (ص ۵۳۱-۵۳۳، ۵۹۱-۵۹۷، ۱۱۱۱-۱۱۱۸)، در باره‌ی مسأله‌ی مهدی سخن گفته و فصل مخصوص آن را در جلد دوم، ص ۷۸۷-۷۴۲، آورده است. ابن خلدون در ضمن بحث خود، ابوبکر اسکاف را اهل جعل حدیث می‌داند، که دکتر حمش آن را رد می‌کند (حمش، ص ۳۷). همچنین ابن خلدون (مقدمه ۲ / ۸۲۸-۸۲۹) می‌گوید: «بعضی از روایات مربوط به مهدی، منسوب به امام جعفر صادق [علیه‌السلام] است، که از

کتاب جعفر روایت می‌کنند؛ در حالی که نسبت این کتاب به آن حضرت درست نیست. و اگر نسبت این کتاب به ایشان ثابت شود، بهترین مستند حدیث خواهد بود؛ چرا که این خاندان، اهل کرامات بودند. امام صادق [علیه‌السلام] به پسرعموی خود یحیی بن زید در مورد کشته شدن هشدار داد؛ ولی یحیی نپذیرفت و رفت و در جوزجان کشته شد؛ چنان که همه می‌دانند. جایی که کرامت برای دیگران روی می‌دهد، در باره‌ی خود آن بزرگواران چه باید گفت که علم و دین و آثار و نبوت و عنایت الهی به آن اصل کریم رسیده و شاخه‌های پاک‌نهاد آن بدان ریشه‌ی پاک گواهی می‌دهند؟»

دکتر حمش می‌افزاید: این کلام ابن خلدون را ببینید. آن‌گاه بنگرید که بعضی از مدعیان تسنن در روزگار ما، در برابر اهل بیت بزرگوار- با پاکیزه‌ترین ریشه و پاک‌نهادترین شاخه- چه می‌گویند؟ (حمش، ص ۳۸).

﴿ ۱۳۳ ﴾

فتح الباري بشرح صحيح البخاري

تأليف: حافظ احمد بن علي بن حجر عسقلاني (م ۸۵۲ ق.).

حافظ ابن حجر، در مورد قضیه‌ی مهدی، در چند موضع از کتاب فتح الباری سخن گفته است؛ از جمله: ۶ / ۵۰۵ و ۵۳۶ و ۵۴۶؛ ۱۲ / ۴۱۰؛ ۱۳ / ۱۸ و ۲۲ و ۷۸ و ۸۲ و ۲۱۵ از جمله در شرح حدیث «یتقارب الزمان...» که می‌گوید: گفته‌اند که این زمان، همان زمان مهدی

﴿ ۱۳۵ ﴾

أشراط الساعة

تألیف: حافظ محمد بن عبدالرحمان سخاوی (م ۹۰۲ ق).
تحقیق و فهارس: عصام فارس حرستانی. تخریج احادیث: محمد
ابراهیم زغلی. نشر: دار عمار و دارالبیاق، ۱۴۱۸ ق.
این کتاب، ۱۲۱ صفحه دارد که صفحات ۵۹ و ۶۰ آن، کلام مؤلف
در باره‌ی مهدی را در بر دارد. سخاوی بر ثبوت حدیث مهدی تصریح
دارد و کلام آبری در اثبات تواتر حدیث را نقل می‌کند. محقق، نشانی
نسخه‌های مخطوط کتاب را ذکر نکرده است (حمش، ص ۴۱).

﴿ ۱۳۶ ﴾

استجلابُ ارتقاء العُرف بحبِّ أقرباء الرّسول ذوی الشرف

تألیف: حافظ محمد بن عبدالرحمان سخاوی (م ۹۰۲ ق).
مؤلف در اثر دیگر خود: «المقاصد الحسنة» [ص ۴۳۵، حدیث
۱۲۰۷] به این کتاب اشاره می‌کند و می‌گوید: «مهدی در احادیث یاد
شده است. بعضی از حافظان حدیث، در باره‌ی او کتاب مستقل
نگاشته‌اند... و احادیث دیگر که در کتاب «ارتقاء العرف» بیان کرده‌ام،
همراه با احادیثی که او را از بنی عبّاس می‌داند.»
کتاب با تحقیق پژوهشگر خالد بن احمد صمّی بابطین، به همت
دارالبشائر الاسلامیّة و در دو مجلد در سال ۱۴۲۱ منتشر شده است.
اصل کتاب، رساله‌ی پایان‌نامه‌ی این پژوهشگر است که به دانشکده‌ی

در بسط عدل و کثرت امت و گسترش خیر است [۱۲ / ۴۱۰ و ۱۳ / ۱۸].
نیز در شرح حدیث «لیس عام إلاّ و الذي بعده شرٌّ منه حتّی تقوم
السّاعة» می‌نویسد: ابن حبان گفته که این حدیث عمومیّت ندارد؛ به
احادیث وارد شده در مورد مهدی که زمین را پر از عدل می‌کند [۱۳ / ۲۲].
ذیل حدیث «حتّی تقيء الأرض أفلاذ کبدها»، به ظهور مهدی قبل از
نزول عیسی اشاره می‌کند [۱۳ / ۱۸ و ۸۲]. ذیل «یکون اثناعشر
خلیفة» هم به کتاب ابوالحسین ابن‌المنادی در مورد مهدی اشاره و از آن
نقل قول کرده است [۱۳ / ۲۱۵] (حمش، ص ۳۹-۴۰).

﴿ ۱۳۴ ﴾

الفصول المهمة في معرفة أحوال الائمة و فضلهم

تألیف: امام علامه نورالدین علی بن محمد بن احمد سفاقی
مکی، معروف به ابن صباغ مالکی (۷۱۴-۸۵۵ ق).
این کتاب را دارالکتب التجاریّة در نجف منتشر کرده، و ما از
نسخه‌ای از آن استفاده می‌کنیم که در کتاب «الإمام المهدی عند أهل
السنة»، نوشته‌ی مهدی فقیه ایمانی، عکس برداری شده است.
فصل دوازدهم این کتاب، در باره‌ی مهدی است. به عقیده‌ی
ابن صباغ، حدیث «لا مهدی إلاّ عیسی» با احادیث وارد شده در مورد
مهدی منافاتی ندارد؛ زیرا عیسی از یاوران مهدی است (حمش، ص
۴۰-۴۱).

اصول دین دانشگاه ام‌القری در سال ۱۴۲۰ رایه کرده تا در رشته‌ی شریعت اسلامی فوق‌لیسانس بگیرد. دو مجلد کتاب، ۸۲۸ صفحه دارد، که سی صفحه از آن (ص ۵۱۸-۵۴۸) در مورد مهدی است. سخاوی در آن (ص ۲۵۸-۲۸۴) بیست و شش حدیث و اثر و خبر آورده است.

محقق، با آن‌که هجده حدیث را ضعیف دانسته، تواتر احادیث مهدی را نقل می‌کند و از کسانی که تمام احادیث مهدی را ضعیف می‌دانند، انتقاد می‌کند؛ از جمله در صفحه‌ی ۵۱۸ می‌گوید: «با وجود آن‌چه گفتیم، بعضی از منتسبین به علم، این احادیث را به بهانه‌ی تناقض رد کرده‌اند.» (حمش، ص ۴۱-۴۲).

تا آن‌جا که گوید:

یا أهل بیت المصطفیٰ یا عُدَّتِي و مَنْ عَلَي حَبِّهِمْ أَعْتَمَدُ
أَنْتُمْ إِلَى اللَّهِ غَدَاً وَسَيْلِي فَكَيْفَ أَشَقُّ وَ بِهِمْ أَعْتَضُدُ
و لست أهواكم ببغضی غیرکم إِنِّي إِذَا أَشَقُّ بِكُمْ لَا أَسْعَدُ

وی در صفحات ۳۹-۴۳ و ۱۱۸ به بحث مهدی اشاره می‌کند و تفصیل را به کتاب دیگرش «المهدی‌الی ما ورد فی المهدی» ارجاع می‌دهد؛ چنان‌که در کتاب «الفلک المشحون فی أحوال محمد بن طولون» (ص ۱۳۲) نیز به حضرت مهدی اشاره کرده است (حمش، ص ۴۳).

﴿ ۱۳۸ ﴾

البواقیت و الجواهر فی بیان عقائد الأكابر

تألیف: امام ابوالمواهب عبدالوهاب بن احمد بن علی شعرانی شافعی شاذلی مصری (۱۹۸-۹۷۳ ق.).
از انتشارات دارالمعرفة، بیروت.

شعرانی، مبحث شصت و پنجم کتابش را به بیان همه‌ی اشراط الساعه اختصاص داده که به عقیده‌ی او، چون شارع به آن‌ها خبر داده، پس حق است و تمام آن‌ها باید قبل از قیام قیامت روی دهد. از جمله‌ی این موارد می‌توان نام برد: خروج مهدی، دجال، نزول عیسی، خروج دابّة الارض، طلوع خورشید از مغرب و فتح سدّ

﴿ ۱۳۷ ﴾

الشذرات الذهبیة فی تراجم الأئمة الاثني عشریة عند الإمامیة

تألیف: شمس‌الدین محمد بن طولون دمشقی (م ۹۵۳ ق.).
تحقیق: دکتر صلاح‌الدین منجد. چاپ: بیروت: دارالصادر، ۱۹۵۸ میلادی.

نویسنده در خطبه‌ی کتاب، به قصیده‌ی ابوالفضل یحیی بن سلامه حفصکی اشاره می‌کند که در ضمن آن گفته است:

أَسْأَلُ عَنْ قَلْبِي وَ عَنْ أَحْبَابِهِ وَ مِنْهُمْ كُلُّ مَقْرَرٍ يَجِدُ
وَ هَلْ تُجِيبُ أَعْظَمُ بِالْيَةِ وَ أَرْسَمُ خَالِيَةَ مَا يُنْشَدُ
تَقَاسَمُوا يَوْمَ الْوَدَاعِ كَبِدِي فَلَيْسَ لِي مِنْذُ تَوَلَّوْا كَبِدُ

﴿ ۱۴۰ ﴾

بِنَابِيعِ الْمَوَدَّةِ

تألیف: علامه‌ی فاضل، شیخ سلیمان بن ابراهیم، معروف به خواجه کلان قندوزی حنفی (م ۱۲۹۴ ق.).
تصحیح و تعلیق: علاءالدین اعلمی. چاپ: بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۸.

این کتاب، دانشنامه‌ای بزرگ در مورد احادیث نبوی در مناقب امام علی و اهل بیت است که به گفته‌ی مؤلف در صفحه‌ی ۵۸۴، در زمان سلطان عثمانی عبدالعزیزخان در ۹ ماه رمضان ۱۲۹۱ ق. به پایان رسیده است. کتاب، صد باب دارد که باب ۷۹ تا ۸۴ در مورد مهدی است (حمش، ص ۴۶-۴۷).

﴿ ۱۴۱ ﴾

الإِذَاعَةُ لِمَا كَانَ وَ مَا يَكُونُ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ

تألیف: سید شیخ محمد صدیق حسن خان قنوجی هندی (متوفی ۱۳۰۷ ق.).
مقدمه و حواشی: ابراهیم یحیی احمد. نشر: دارالمدنی، جدّه، چاپ دوم، ۱۴۰۶ ق.

مؤلف، این کتاب را نوشته تا مردم زمان خود را از خواب غفلت بیدار کند و از گناهان دور کند. در این کتاب (ص ۹۴-۱۲۲)، در سخنانی با عنوان «باب في الفتن العظام و المحن التي تعقبها الساعة، و هي كثيرة جداً»، از علایم وقوع قیامت سخن گفته که یکی از آن‌ها، مهدی منتظر فاطمی است.

یأجوج و مأجوج، که حتی اگر فقط یک روز از عمر دنیا باقی مانده باشد، تمام این علایم روی می‌دهد.

شعرانی می‌گوید که مهدی، فرزند امام حسن عسکری است که در شب نیمه‌ی شعبان سال ۲۵۵ زاده شده و عمر او در زمان تألیف کتاب البیواقیت (سال ۹۵۸)، هفتصد و شش سال بوده است. این مطلب را شیخ حسن عراقی گفته که خودش به خدمت امام مهدی رسیده است.

شعرانی، سپس مطالب محی‌الدین عربی را - که در باب ۳۶۶ فتوحات آمده - نقل می‌کند (حمش، ص ۴۴-۴۵).

﴿ ۱۳۹ ﴾

الإِشَاعَةُ لِأَشْرَاطِ السَّاعَةِ

تألیف: سید شیخ محمد بن رسول حسینی برزنجی (م ۱۱۰۳ ق.).
چاپ مشهد حسینی، سال ۱۳۸۴، ۱۹۹ صفحه.
مؤلف، در باره‌ی اشراط السّاعة سخن می‌گوید؛ ابتدا موارد دور از آن مانند قتل عثمان و رویداد جمل و صفین و مانند آن، آنگاه موارد مهم که در میان آن‌ها اساسی‌ترین مورد، مهدی عجل الله است، که در سه بخش در این باره مطالبی آورده است: نام و نسب، علامات و نشانه‌ها، فتنه‌های قبل از خروج حضرتش. به عقیده‌ی برزنجی (ص ۱۱۲)، احادیث وجود مهدی و خروج آخر الزمان و این که او از عترت پیامبر و از فرزندان فاطمه ع است، به حدّ تواتر معنوی رسیده و انکار شدنی نیست (حمش، ص ۴۵-۴۶).

(تحفة الاحوذی ۶ / ۴۸۵)، می‌گوید که حدیث عبدالله بن مسعود، کمتر از درجه‌ی «حَسَن» ندارد؛ بلکه این حدیث، با شواهد و توابع آن، بی‌تردید برای احتجاج مفید است. پس عقیده به خروج و ظهور امام مهدی، قول حق و صواب است (حمش، ص ۴۹).

﴿ ۱۴۴ ﴾

ردود علی اباطیل و تمحیصات لحقائق دینیة

تألیف: استاد ما، علامه‌ی مربّی، فقیه پرهیزگار، محمد محمود حامد حموی (م ۱۳۹۰ ق. = ۱۹۶۹ میلادی)
چاپ اوّل و اصلی: انتشارات دارالامام مسلم و دارالدعوة بحماة، سال ۱۹۶۶ م.

یکی از نویسندگان، در ضمن سخن خود در باره‌ی حاکم بامر الله عبیدی و پنهانی او گفته بود: «شاید این اندیشه را مبلّغان آن، از اندیشه‌ای شبیه کلام بعضی از اهل غلوّ شیعه درباره‌ی مهدی منتظر گرفته باشند.» استاد ما، مقاله‌ای در مجله‌ی «المسلمون» نگاشت و تأکید کرد که عقیده به ظهور مهدی، یکی از عقاید مسلمانان است. وی نوشت (ردود علی اباطیل، ص ۲۰۲ - ۲۰۴): «انتظار مهدی، بدعتی در دین نیست. من نمی‌خواهم با این سخنان، تمام احادیث و آثار وارد شده در این موضوع را بیان کنم؛ چرا که اینان در کتاب‌های سنت شریف فراوان است و به حدّی از کثرت رسیده که اطمینان می‌آورد؛ اطمینان به آن که در آخرالزمان، خداوند، سلامت را به

صدیق حسن‌خان، احادیث وارد شده در مورد مهدی را - با اختلاف روایات آن‌ها - در حدّ تواتر می‌داند (ص ۹۴). وی، کلام ابن‌خلدون را نقل و رد می‌کند و برای ارزیابی احادیث، ضوابطی دیگر غیر از ضوابط مشهور محدّثان اهل تسنّن، قائل است. آن‌گاه صحّت احادیث مربوط به مهدی را بر آن اساس ارزیابی می‌کند. تواتر احادیث مربوط به مهدی، از زبان و کلام شوکانی و پس از آن، محمد بن اسماعیل صنعانی و برزنجی آمده است (حمش، ص ۴۸).

﴿ ۱۴۲ ﴾

القول الصحيح في الردّ علی من أنكر خروج المهديّ و سيّدنا عيسى المسيح

تألیف: امام استاد محمد صالح امریش حسینی حنفی ازهری اردن: مطبعة وطنیة، بی‌تاریخ.
مؤلف در پایان کتاب ۴۲ صفحه‌ای خود، تاریخ پایان نگارش آن را بیستم ذی‌الحجّة ۱۳۴۶ ذکر کرده است. کتاب، در جهت تأیید عقیده به مهدی است (حمش، ص ۴۸).

﴿ ۱۴۳ ﴾

تحفة الأحوذی شرح جامع الترمذی

تألیف: علامه مبارک‌پوری هندی (م ۱۳۵۳ ق.).
مبارک‌پوری در شرح حدیثی که ترمذی در مورد مهدی آورده

اسلام، قوت را به ایمان و طراوت را به دین بازمی‌گرداند... دو محدث دانشمند، شیخ احمد تقی‌الدین معروف به ابن تیمیّه و شاگرد او ابن قیّم جوزیه‌ی دمشقی - که هر دو از بزرگان قرن هشتم و حنبلی بودند- نتوانستند احادیث مربوط به مهدی را انکار کنند؛ در حالی که آن‌ها بیشترین تلاش را بر ردّ شیعه داشتند...» (حمش، ص ۴۹)

وی اقوال علما را در مورد تواتر احادیث مهدویّت می‌آورد و می‌گوید: «به حکم عقل، ممکن است و محال نیست که اسلام سرانجام به دست پیشوایی از دودمان پیامبر تجدید حیات یابد. خبر نبوی صحیح، این امکان را به درجه‌ی ثبوت و وجوب می‌رساند. چه توان کرد که این احادیث، به مرحله‌ی تکاثر و تواتر رسیده است؟!... البته این به معنی نشستن و یاری نکردن اسلام نیست؛ بلکه باید زمینه‌های تحقق این وعده‌ی الهی را با عمل فراهم کرد.» (حمش، ص ۲۳۲-۲۳۳).

﴿ ۱۴۵ ﴾

الأساس في السنة، بخش عقاید

تألیف: استاد ما، شیخ سعید محمد حوی حموی (م ۱۴۱۰ ق.). سه جلد، ۱۶۲۴ صفحه. چاپ: مصر، نشر دارالسلام، چاپ دوم، ۱۴۱۲ ق. مؤلف، صحیح‌ترین احادیث مربوط به عقاید اسلامی را - با ضابطه‌ی خودش - گردآورده و بر اساس نظر دانشمندان علم‌الحديث در گذشته و حال، در مورد آن‌ها حکم کرده است. وی در مورد مهدی در صفحات

۱۰۱۴ تا ۱۰۲۶ ضمن بحث اشراط‌الساعة سخن می‌گوید. به نظر او، «روایات وارد شده در مورد بشارت دادن به خلیفه‌ی راشدی که از خاندان پیامبر باشد، به بیست حدیث می‌رسد، و این برای ما اطمینان می‌آورد که این مطلب از پیامبر رسیده است.» از این میان، در ده حدیث، کلمه‌ی «مهدی» به کار رفته است (ص ۵۰). حموی از بحث خود نتیجه می‌گیرد: «اهل تحقیق اتفاق دارند بر آن‌که خلیفه‌ای از خاندان پیامبر در آخر الزمان خواهد بود که در لسان عامّه و خاصّه، «مهدی» نام دارد... ما به ظهور او ایمان داریم و از خدا می‌خواهیم که ما را در زمان ظهور، از سپاه او قرار دهد. ولی این آرزو و انتظار، به معنای ترک عمل برای برپایی فرایض و کم‌کاری در مسیر یاری دین نیست.» (حمش، ص ۲۳۳-۲۳۶).

﴿ ۱۴۶ ﴾

سلسلة الأحاديث الصحيحة

تألیف: شیخ محمد ناصر البانی (م ۱۴۲۰ ق.). ریاض: مکتبة المعارف، ۱۴۱۵ ق. (چاپ جدید و منقح)

البانی در چند موضع از این کتاب، در مورد مهدی سخن گفته، و از جمله حدیث‌های ۷۱۱، ۱۵۲۹، ۲۳۷۱، ۲۳۳۶، ۲۲۹۳، ۲۳۷۱، ۲۷۴۳ را ذکر کرده که آن‌ها را صحیح دانسته است: حدیث ۷۱۱: «يُخْرَجُ فِي آخِرِ أَهْلِ الْمُهَدِيِّ، يَسْقِيهِ اللَّهُ الْغَيْثَ...»؛ ذیل حدیث ۱۵۲۹: «تَمْلَأَنَّ الْأَرْضَ جُوراً وَ ظُلْماً»، که آن را متواتر می‌داند؛ حدیث ۲۳۷۱: «الْمُهَدِيُّ مَتَا يَصْلُحُهُ اللَّهُ فِي لَيْلَةٍ» (حمش، ص ۵۱-۵۳).

﴿ ۱۴۸ ﴾

ترقبوا ظهور المسيح الدجال و المهدي عليه السلام

تأليف: فائق محمد داوود

چاپ: عمان (اردن)، دار الاسراء، چاپ سوم، ۱۹۹۹ میلادی،
۱۵۲ صفحه.مؤلف در دو موضع (ص ۵۴ تا ۵۶ و ۹۳ تا ۱۰۰) در باره‌ی مهدی
و تواتر احادیث مربوط به او سخن گفته و کلام سعید ایوب را نقل
کرده است (حمش، ص ۵۴).

﴿ ۱۴۹ ﴾

صحيح أشراط الساعة و وصف ليوم البعث و أهوال القيامة

تأليف: شيخ مصطفى ابوالنصر شلبي

چاپ: جدّة (عربستان)، مكتبة السوادي، چاپ دوم، ۱۴۲۰ ق.
۴۰۸ صفحه.نویسنده، عقیده به مهدی منتظر را نخستین علامت از
اشراف الساعه، ذکر می‌کند (ص ۱۸۵ تا ۲۰۰) و در باره‌ی ویژگی‌های
او و تواتر احادیث مهدویّت به بیان سفارینی، برزنجی، صدیق
حسن‌خان، شوکانی، کتانی و البانی سخن می‌گوید (حمش، ص ۵۴-
۵۵).البانی در کلام خود (سلسلة الأحاديث الصحيحة ۴ / ۴۲-۴۴) به این
نکته اشاره می‌کند که انتظار ظهور مهدی، به معنی ترک تلاش و کوشش در
راه اقامه‌ی اسلام نیست. همچنین از گروهی یاد می‌کند که به بهانه‌ی ادّعی
مهدویّت توسط برخی از مدّعیان فاسد و مفسد، به گمان خود می‌خواهند
ریشه‌ی این فساد را خشک کنند و از این‌رو آن را انکار می‌کنند. البانی پاسخ
می‌دهد که این مطلب، مانند انکار نزول حضرت عیسی ۷ به بهانه‌ی ادّعی
برخی دجال‌ها یا انکار الوهیت خداوند متعال به بهانه‌ی ادّعی الوهیت
فرعون است (حمش، ص ۲۳۶-۲۳۷).

﴿ ۱۴۷ ﴾

أشراط الساعة

تأليف: دكتور يوسف بن عبدالله بن يوسف وابل

چاپ: دمام (عربستان)، دار ابن الجوزي، چاپ نهم، ۱۴۱۸ ق.=
۱۹۹۷ م، ۴۸۳ صفحه.اصل کتاب، پایان‌نامه‌ی مؤلف است که در سال ۱۴۰۴ ق. در
دانشگاه ام‌القری از آن دفاع کرده است. به عقیده‌ی مؤلف، خبر واحد
در عقاید حجّیت دارد. وی، اشراف الساعه را به دو گروه تقسیم
می‌کند: ساعت بزرگ و ساعت کوچک. آن‌گاه مهدی، مسیح، دجال،
یأجوج و مأجوج را از علایم ساعة‌الکبری می‌شمارد و در مورد
مهدی، در فصل اول از باب دوم، ۲۵ صفحه سخن می‌گوید که به
عقیده‌ی جازم نسبت به مهدی می‌رسد (حمش، ص ۵۳-۵۴).

﴿ ۱۵۰ ﴾

أشراط الساعة في مسند الإمام أحمد وزوائد الصحيحين

تأليف: خالد بن ناصر غامدي

چاپ: رياض، دار ابن حزم و دار الأندلس الخضراء، ۱۴۲۰ ق.، در دو جلد، ۷۷۰ صفحه.

اصل کتاب، رساله‌ی پایان‌نامه‌ی مؤلف در دانشگاه محمد بن سعود (رياض) بوده است. مؤلف، ۷۳ فصل در اشراط الساعة آورده که فصل ۴۵ مربوط به مهدی منتظر است و نویسنده آن را از علامات اشراط ساعة الصغرى می‌داند. (حمش، ص ۵۵).

﴿ ۱۵۱ ﴾

أحاديث أشراط الساعة الكبرى

تأليف: دكتور شيخ محمد بشار محمد امين فيضي موصلي

پایان‌نامه‌ی دکترای مؤلف، از دانشکده‌ی علوم اسلامی دانشگاه بغداد، سال ۱۴۱۷، ۵۰۲ صفحه. وی در صفحات ۲۶۰ تا ۳۱۶، در باره‌ی مهدی سخن گفته و از دو کتاب - «البرهان» متقی هندی و «المهدی» دکتر بستوی - بهره گرفته است. موصلی، در تخریج و شرح و توضیح احادیث تلاش زیادی کرده و شماری از احادیث مهدویّت را صحیح برشمرده است (حمش، ص ۵۵ - ۵۷).

﴿ ۱۵۲ ﴾

ثلاثة ينتظرهم العالم: المهدي المنتظر، المسيح الدجال،

المسيح المهدي عليه السلام

تأليف: استاذ حمزه فقير

چاپ: عمان (اردن)، دار الاسراء، چاپ یکم، ۱۹۹۵ م.، ۹۶ صفحه. مؤلف، صفحات ۴۳ تا ۷۳ را به بحث مهدویّت اختصاص داده است (حمش، ص ۵۷).

﴿ ۱۵۳ ﴾

الأيام الأخيرة من عمر الزمن: قراءة معاصرة في أحاديث

الفتن و الملاحم

تأليف: عدنان طه

چاپ: عمان (اردن)، دارالبیارق، ۱۴۱۸ ق.، ۱۱۲ صفحه. مؤلف بخشی عمده از مبحث پنجم کتاب (ص ۶۱-۱۰۶) را به بحث مهدی اختصاص داده و احادیثی را که دو شیخ یا البانی صحیح دانسته‌اند، یاد کرده است (حمش، ص ۵۷-۵۸).

﴿ ۱۵۴ ﴾

تحقيق كتب الفتن و المهدي و الملاحم من سنن أبي داوود

تأليف: مهدي عبدالرزاق شاهين الجميلي

پایان‌نامه‌ی دانشگاه علوم اسلامی صدام (عراق)، ۱۴۱۹ ق.

مؤلف، بخشی از کتاب (۱ / ۱۶۰ - ۱۶۳) را به بیان این اختلاف در مورد مهدی اختصاص داده که آیا مهدی، فرزند امام حسن عسکری است یا محمد بن عبدالله الحسنی که در آینده متولد خواهد شد. دکتر حمش می‌گوید: با وجود این همه اختلافات میان مسلمانان و ضرورت اتحاد آنها، زمان رو کردن به این موارد جزئی نیست (حمش، ص ۶۱).

﴿ ۱۵۷ ﴾

منهج أهل البيت في مفهوم المذاهب الإسلامية

تأليف: سيّد ابوالحسن محي الدين حسني
چاپ: باريد (اردن)، دارالأمّل، چاپ دوم، ۱۹۹۸ م.
مؤلف در دو موضع از کتاب (ص ۱۹ تا ۲۱ و ۱۰۹ تا ۱۱۲) در مورد ظهور مهدی منتظر سخن می‌گوید که اندیشه‌ای تابناک و بشارتی صادق از پیامبر برای مسلمانان است؛ اما به عقیده‌ی او، نباید در این اندیشه به عقیده‌ی شیعه نزدیک شد تا شیطان یاری نشود.
به گفته‌ی حمش، این‌گونه تعصّب‌های بی‌دلیل، با روش علمی سازگار نیست (حمش، ص ۶۱ - ۶۲).

﴿ ۱۵۸ ﴾

المسيح المنتظر و نهاية العالم

تأليف: استاد عبدالوهاب عبدالسلام طويلة

۲۲۶ صفحه. شامل تخریج احادیث سه باب از سنن ابی داوود که جمعاً ۱۰۸ حدیث دارد و ۱۲ حدیث آن (ص ۳۸ تا ۴۹) به مهدویت اختصاص دارد. مؤلف، هشت حدیث را صحیح و یکی را حسن می‌داند. دکتر حمش می‌گوید: مؤلف از شاگردان فاضل من در عراق بود (حمش، ص ۵۸ - ۵۹).

﴿ ۱۵۵ ﴾

المسيح الدجال: قراءة سياسية في أصول الديانات الكبرى

تأليف: سعيد أيوب

چاپ: دارالاعتصام، ۱۹۸۹ م.، ۳۳۶ ص.
مؤلف، کتاب خود را در سال ۱۴۰۶ ق. (= ۱۹۸۶ م.) به پایان برده و صفحات ۳۰۷ تا ۳۱۸ را به بحث مهدی اختصاص داده است. وی با استناد به دانشمندانی همچون احمد حنبل، ابن تیمیّه، ابن قیم، شوکانی و شافعی، احادیث مهدی را صحیح یا متواتر می‌داند و منکران آنها را پیروان خاورشناسانی هم‌چون گلدزیهر و فان فلوتن می‌شمارد (حمش، ص ۵۹ - ۶۰).

﴿ ۱۵۶ ﴾

مع الشيعة الأثني عشرية في الأصول والفروع

تأليف: دكتور علي سالوس

چاپ: مصر، دارالتقوى، ۱۴۱۷ ق.، چهار جلد.

چاپ: قاهره، دارالسلام، چاپ یکم، ۱۹۹۹ م.، ۳۶۷ ص.
صفحات ۵۷ تا ۸۹ از این کتاب به بحث مهدی اختصاص یافته و
در باره‌ی ویژگی‌ها، علایم ظهور، غزوات مهدی، ملاحم و فتوحات
سخن می‌گوید (حمش، ص ۶۲).

﴿ ۱۵۹ ﴾

مختصر الأخبار المشاعة في الفتن و أشراط السّاعة

تألیف: شیخ عبدالله بن سلیمان مشعلی

چاپ: مطابع الرياض، بی تاریخ.

صفحات ۱۱۵ تا ۱۳۷ این کتاب به مسأله‌ی مهدی اختصاص یافته
است (حمش، ص ۶۳).

نمایه پدید آور

- ابن ابی الحدید، موفق‌الدین ۱۲۱	- ابن زکی سلمی شافعی، یوسف بن
- ابن ابی خیشم نسائی، احمد بن زهیر بن	یحیی بن محمد بن علی ۱۸، ۷۱
حرب ۳۷، ۱۰۲	- ابن صباغ سفاقی مالکی، نورالدین
- ابن بریده نجدی ۱۰۰	علی بن محمد بن احمد ۱۳۴
- ابن جوزی قرشی تیمی، ابوالفرج	- ابن طولون دمشقی، شمس‌الدین محمد بن
عبدالرحمن بن علی ۱۱۷	علی بن محمد ۶۶، ۱۳۷
- ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی ۴۲، ۵۳،	- ابن عراقی رازیانی، احمد بن
۱۳۳	عبدالرحیم بن حسین ۳۸
- ابن حجر هتیمی، احمد بن محمد بن علی	- ابن عربی، محی‌الدین ابی عبدالله
۲۴، ۴۲، ۴۶، ۴۷، ۵۳، ۷۲	محمد بن علی طائی ۲۲، ۶۸، ۱۱۸
- ابن حجر هتیمی، رضی‌الدین بن	- ابن قییم جوزیه، ابو عبدالله محمد بن ابی
عبدالرحمن بن احمد بن محمد ۳۹	بکر ۵۰، ۹۵، ۱۲۸
- ابن حمدون عراقی فاسی، ادیس بن	- ابن کنیر ۵۱، ۱۲۹، ۱۳۰
محمد ۵۶، ۹۴	- ابن کمال پاشا رومی حنفی، شمس‌الدین
- ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد ۱۳۲	احمد بن سلیمان ۳۵، ۹۱
- ابن خلکان، احمد بن محمد بن ابراهیم	- ابن منادی بغدادی، ابی‌الحسین احمد بن
برمکی اربلی ۱۲۳	جعفر ۵۲

- ابن مؤید حموئی، ابوالجماع ابراہیم بن سعدالدين محمد ۱۲۵
- ابن وردی معری حلبی، ابی حفص عمر بن مظفر بن عمر ۱۲۷
- ابوالنجاح مینینی عدوی، احمد بن علی بن عمر بن صالح ۱۴، ۲۰، ۷۴
- ابوزرعہ عراقی، ولی الدین ۱۰۷
- ابوزید بلخی، احمد بن سهل ۱۱۵
- ابو نعیم اصفهانی، احمد بن عبداللہ ۲، ۴۱، ۶۲
- ابی العلاء عطار ہمدانی، حسن بن احمد ۳۱
- ادریسی مغربی، ابوالفضل عبداللہ بن محمد بن صدیق حسنی ۲۶، ۷۶
- اسدآبادی معتزلی، عبدالجبار بن احمد بن خلیل بن عبداللہ ۱۹
- البانی، محمد ناصر ۱۴۶
- امیرش حسینی ازہری، محمد صالح ۱۴۲
- امیر الیمانی، محمد بن اسماعیل ۲۸
- انصاری قرطبی، شمس الدین ابو عبداللہ محمد بن احمد بن ابی بکر ۱۲۲
- ایوب، سعید ۱۵۵
- بدرالعنزی، عبدالمحسن بن حمد ۸۲، ۸۳

- برہی، احمد ۱۰۴
- بربر دمیاطی، احمد بن عبداللطیف ۷
- برزنجی مدنی، جعفر بن حسن بن عبدالکریم بن محمد بن عبدالرسول ۱۳، ۵۸
- برزنجی مدنی، محمد بن عبدالرسول حسینی ۱۳۹
- بستوی ہندی، عبدالعلیم عبدالعظیم ۸۰
- بشار محمد فیضی موصلی، محمد امین ۱۵۱
- بلیسی مصری، محمد بن محمد بن احمد ۱۷
- بیومی، محمد ۸۷
- تاذفی حلبی، رشید راشد ۹۸
- تریمی عید روس، وجیہ الدین ابوالفضل عبدالرحمن بن مصطفیٰ ۱۶
- تفتازانی ہروی، سعدالدین مسعود بن عمر بن عبداللہ ۱۳۱
- تویجری، حمود بن عبداللہ ۸۱
- جمال الدین مصری، امین محمد ۸۸
- جورقانی ہمدانی، ابو عبداللہ حسین بن ابراہیم ۱۱۶
- حامد حموی، محمد محمود ۱۴۴
- حجاب، محمد فرید ۸۴
- حجاج، عبداللہ ۱۰۹

- حسین، محمد خضر ۷۹
- الحصان، عبدالرزاق ۱۱۴
- حلوانی خلیجی، شہاب الدین احمد بن احمد بن اسماعیل ۲۳
- حموئی، سعدالدین ۶۰
- حوی حموی، سعید محمد ۱۴۵
- خواجہ کلان قندوزی، سلیمان بن ابراہیم ۱۴۰
- داوود، فائق محمد ۱۴۸
- دہلوی نجاری، عبدالحق بن سیف الدین ۶۵
- ذہبی، شمس الدین محمد بن احمد ۱۲۶
- رواجنی عصفری اسدی کوفی، ابوسعید عباد بن یعقوب ۲۹
- سالوس، علی ۱۵۶
- سبط ابن جوزی بغدادی، یوسف بن قزاوغلی بن عبداللہ ۱۲۰
- سخاوی، محمد بن عبدالرحمن ۱۳۵، ۱۳۶
- سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن ۱۵، ۳۴، ۴۴، ۷۸
- شاہین الجمیلی، مہدی عبدالرزاق ۱۵۴
- شعرانی شاذلی، عبدالوہاب بن احمد بن علی ۱۳۸

- شلبی، مصطفیٰ ابوانصر ۱۴۹
- شتیطی جکنی، محمد حبیب اللہ ۳، ۹۹
- شوکانی یمینیف نخندبت علی ۳۶، ۸۹
- صابونی، محمد علی ۱۰۱
- صادق پور ہندی، ولایت اللہ ۱۱۰
- صالح، جلال الدین محمد ۱۱۳
- طبری فقیہ، محب الدین احمد بن عبداللہ ۱۲۴
- طویلہ، عبدالوہاب عبد السلام ۱۵۸
- طہ، عدنان ۱۵۳
- علی منصور، محمد احمد ۸۶
- عیسیٰ، عبدالرحمن ۸۵
- غامدی، خالد بن ناصر ۱۵۰
- غماری مغربی، ابوالفیض احمد بن محمد بن صدیق ۱، ۷۵
- فقیر، حمزہ ۱۵۲
- قاری ہروی، علی بن سلطان محمد ۱۲، ۲۵، ۱۱۱
- قرشی عدوی نصیبی، ابوسالم محمد بن طلحہ بن محمد ۱۱۹
- قطب بکرمی دمشقی، مصطفیٰ ابن کمال الدین بن علی صدیقی ۶۷، ۶۹، ۹۷
- قنوجی ہندی، صدیق حسن بن اولاد علی ۱۰، ۱۴۱

- قونوى، صدرالدين ٤٩
 - كرمى مقدسى حنبلى، مرعى بن يوسف ٢١، ٤٨، ١٠٨
 - گنجى شافعى، فخرالدين محمد بن يوسف ٥، ٧٠
 - ليمود، حامد محمود ١٠٦
 - ماورانى، احمد بن حيدر ٥٥
 - مبارك پورى هندی ١٤٣
 - منتقى هندی، على بن حسام الدين ٤، ٨، ١١، ٧٣، ٩٣
 - محدث بغدادى قزوینى، سراج الدين ٣٢
 - محى الدين حسنى، ابوالحسن ١٥٧
 - مرشدى، حنيف الدين عبدالرحمن ١٠٣
- مشعلى، عبدالله بن سليمان ١٥٩
 - مشوخى، ابراهيم ٦٤، ٧٧
 - مقدم مصرى، محمد بن احمد بن اسماعيل ٥٤، ١١٢
 - ميلى جمالى مغربى، على بن محمد ٣٣
 - نابلسى مصرى، بدرالدين حسن بن محمد بن صالح ٣٠، ٦٣
 - نوبى، احمد ٩
 - وهيبى، محمد بن عبدالعزيز ٦، ٩٠
 - الهادى، صلاح الدين عبدالحميد ٤٠، ٩٢
 - يوسف وابل، يوسف بن عبدالله ١٤٧

نمايه عنوان

- الاباطيل والمناکر والصحاح والمشاهير / ابو عبدالله حسين بن ابراهيم جور قانى همدانى ١١٦
 - ابراز الوهم المکنون من كلام ابن خلدون / ابوالفيض احمد بن محمد بن صديق غمارى مغربى ١٠، ٧٥
 - احاديث اشراط الساعة الكبرى / محمد بشار محمد امين فيضى موصلى ١٥١
 - الاحاديث القاضية بخروج المهدي / محمد بن اسماعيل الامير اليمانى ٢٨
 - الاحاديث الواردة فى المهدي / ابن ابى خيثمه نسائى، احمد بن زهير بن حرب ١٠٢
 - الاحاديث الواردة فى المهدي فى ميزان الجرح والتعديل / عبدالعليم عبدالعظيم بستوى هندی ٨٠
 - الاحتجاج بالانتر على من انكر المهدي المنتظر / حمود بن عبدالله تويجرى ٨١
 - اخبار المهدي / ابوسعيد، عباد بن يعقوب الرواجنى العصفري الاسدى الكوخى ٢٩
 - اخبار المهدي / بدرالدين حسن بن محمد بن صالح نابلسى حنبلى ٣٠
 - الاذاعة لما كان وما يكون بين يدي الساعة / محمد صديق حسن خان قنوجى هندی ١٤١
 - الاربعون حديثاً فى المهدي / ابونعيم احمد بن عبدالله اصفهانى ٢
 - الاربعون حديثاً فى المهدي / ابى العلاء حسن بن احمد عطار همدانى ٣١
 - الاربعون حديثاً فى المهدي / سراج الدين محدث بغدادى قزوینى ٣٢

- الاربعين فى اخبار المهديين / ولاية
الله صادق پور هندی ١١٠
- الاساس فى السنة (بخش عقايد) /
سعيد محمد حوى حموى ١٤٥
- استجلاب ارتقاء الغرف بحب اقرباء
الرسول ذوى الشرف / محمد بن
عبدالرحمان سخاوى ١٣٦
- الاشاعة لا شرطا الساعة / محمد بن
رسول حسينى برزنجى ١٣٩
- اشراط الساعة / محمد بن
عبدالرحمان سخاوى ١٣٥
- اشراط الساعة / يوسف بن عبدالله بن
يوسف وابل ١٤٧
- اشراط الساعة فى مسند الامام احمد و
زوائد الصحيحين / خالد بن ناصر غامدى ١٥٠
- اشراط الساعة و خروج المهدي /
على بن محمد ميلى جمالى مغربى مالكى
٣٣
- اصح ماورد فى المهدي و عيسى /
محمد حبيب الله شقيقى جكنى ٣
- الايام الاخيرة من عمر الزمن قرائة
معاصرة فى احاديث الفتن والملاحم /
عدنان طه ١٥٣
- البدء و التارخ / ابوزيد احمد بن سهل
بلخى ١١٥

- البرهان فى علامات مهدي آخر الزمان /
على بن حسام الدين متقى هندی ٤، ٧٣
- البرهان فى علامة مهدي آخر الزمان
/ جلال الدين سيوطى ٣٤
- البيان فى اخبار صاحب الزمان /
فخر الدين محمد بن يوسف گنجى شافعى ٥،
٧٠
- تحديق النظر فى اخبار الامام المنتظر
/ محمد بن عبدالعزيز محمد بن ابراهيم
وهيبى ٦، ٩٠
- تحفة الاحوذى شرح جامع الترمذى
/ مبارك پورى هندی ١٤٣
- تحقيق ظهور المهدي / احمد بن عبد
اللطيف البربير دمياطى ٧
- تحقيق كتب الفتن والمهدي
والملاحم من سنن ابى داوود / مهدي
عبدالرزاق شاهين الجميلى ١٥٤
- تذكرة خواص الامة فى حصائص
الائمة / يوسف بن قزاوغلى بن عبدالله
بغدادى (سبط ابن جوزى) ١٢٠
- التذكرة فى احوال الموتى و امور
الآخرة / ابو عبدالله محمد بن احمد بن ابى
بكر انصارى قرطبى ١٢٢
- ترقبوا ظهور المسيح الدجال
والمهدي / فائق محمد داوود ١٤٨

- تفسير القرآن العظيم / ابن كثير ١٣٠
تلخيص البيان فى اخبار مهدي
آخر الزمان / على بن حسام الدين متقى
هندي ٨
- تلخيص البيان فى علامات مهدي
آخر الزمان / ابن كمال پاشا، شمس الدين
احمد بن سليمان رومى حنفى ٣٥، ٩١
- تلخيص البيان فى علامة مهدي
آخر الزمان / جلال الدين عبدالرحمن
سيوطى ٧٨
- تلخيص البيان فى مهدي آخر الزمان
/ حنيف الدين عبدالرحمان مرشدى ١٠٣
- تنبيه الوسنان الى اخبار مهدي
آخر الزمان / احمد نوبى ٩
- تنوير الرجال فى ظهور المهدي
والدجال / رشيد راشد تاذفى حلبى ٩٨
- التوضيح فى تواتر ما جاء فى المنتظر
والدجال والمسيح / علامه محمد بن على
شوكانى يمنى ٣٦، ٨٩
- ثلاثة ينتظر هم العالم: المهدي
المنتظر، المسيح الدجال، المسيح المهدي /
حمزه فقير ١٥٢
- جمع الاحاديث الواردة فى المهدي
/ ابن ابى خيثمه نساى، احمد بن زهير بن
حرب ٣٧

- جمع طرق حديث المهدي / ابن
عراقى احمد بن عبدالرحيم بن حسين كردى
رازيانى مصرى شافعى ٣٨
- الجواب المقنع المسحر فى اخبار عيسى
والمهدي / محمد حبيب الله شقيقى ٩٩
- حاشية على القول المختصر فى
علامات المهدي المنتظر / رضى الدين
شافعى ٣٩
- حقيقة الخبر عن المهدي المنتظر /
صلاح الدين عبدالحميد الهادى ٤٠، ٩٢
- الدر المنصود فى ذكر المهدي
الموعود / سيد صديق حسن بن اولاد على
قنوجى ١٠
- ذخائر العقبي فى مناقب ذوى القربى
/ محب الدين احمد بن عبدالله طبرى فقيه
١٢٤
- ذكر المهدي و نعوته و حقبة مخرجه
وثبوتها / ابى نعيم احمد بن عبدالله اصفهانى
١٤
- الرد على من حكم وقضى ان المهدي
الموعود جاء ومضى / على بن حسام الدين
متقى هندی ١١، ٩٣
- الرد على من حكم وقضى بان
المهدي الموعود جاء ومضى / على بن
سلطان محمد قارى هروى حنفى ١٢

- الرد على من كذب بالاحاديث
الصحيحة الواردة فى المهدي /
عبدالمحسن بن حمد العباد آل بدر العزى ٨٢
- ردود على اباطيل وتمحيصات
لحقائق دينية / محمد محمود حامد حموى
١٤٤
- رسالة فى المهدي / مجهول المؤلف
١٠٥
- رسالة فى تحقيق ظهور المهدي /
احمد بربى ١٠٤
- الروض الوردى فى اخبار المهدي /
جعفر بن حسن بن عبدالكريم برزنجى مدنى
١٣
- سلسلة الاحاديث الصحيحة / محمد
ناصر البانى ١٤٦
- سيد البشر يتحدث عن المهدي
المنتظر / حامد محمود ليمود ١٠٦
- سير اعلام النبلاء / شمس الدين
محمد بن احمد ذهبى ١٢٦
- الشذرات الذهبية فى تراجم الائمة
الائنى عشرية عند الامامية / ابن طولون،
شمس الدين محمد ١٣٧
- شرح المقاصد فى علم الكلام /
سعدالدين مسعود بن عمر بن عبد الله
تفتازانى هروى ١٣١
- شرح قصيدة الفوز والامان /
ابوالنجاح منينى احمد بن على بن عمر بن
صالح عدوى طرابلسى ١٤
- شرح نهج البلاغه / ابن ابى الحديد
معتزلى، موفق الدين ١٢١
- صحيح اشراط الساعة و وصف ليوم
البعث و احوال القيامة / مصطفى ابوالنصر
شلبى ١٤٩
- طرق حديث المهدي / ولى الدين
ابوزرعه عراقى ١٠٧
- الطريق الهادى الى حقيقة المهدي /
محمد احمد على منصور ٨٦
- العرف الوردى فى اخبار المهدي /
جلال الدين سيوطى ابوالفضل عبدالرحمان بن
ابى بكر بن محمد خضيرى ١٥
- العرف الوردى فى دلائل المهدي /
وجيه الدين ابى الفضل عبدالرحمان
مصطفى تريمى عيدروس ١٦
- العطر الوردى فى شرح القطر الشهدى
فى اوصاف المهدي / محمد بن محمد بن
احمد مصرى بلبيسى ١٧
- عقد الجواهر والدرر فى علامات
ظهور المهدي المنتظر / ابن حجر ٤٢
- عقد الدرر فى اخبار المهدي المنتظر
/ ابن زكى، بهاء الدين ابى الفضل يوسف بن
- يحيى بن محمد بن على سلمى شافعى ١٨،
٧١
- عقود الدرر فى شأن المهدي المنتظر
/ مجهول المؤلف ٤٣
- عقيدة اهل السنة والاثر فى المهدي
المنتظر / عبدالمحسن بن حمد العباد آل بدر
العزى ٨٣
- علامات المهدي (رسالة فى...) /
جلال الدين سيوطى عبدالرحمن بن ابى بكر
٤٤
- علامات المهدي (رسالة فى...) /
مجهول المؤلف ٤٥
- علامات المهدي المنتظر / ابن حجر
هيمتى مكى شافعى ٤٦
- العلل المستنافية فى الاحاديث
الواهية / ابوالفرج عبدالرحمن بن على بن
الجوزى قرشى يتمى ١١٧
- عمر اممة الاسلام او قرب ظهور
المهدي / امين محمد جمال الدين مصرى
٨٨
- العواصم من الفتن القواصم / ابن
بريده نجدى ١٠٠
- الغيبة (مسالة فى...) / عبد الجبار بن
احمد بن خليل بن عبد الله بن اسدآبادى
معتزلى ١٩
- فتح البارى بشرح صحيح البخارى /
ابن حجر عسقلانى، احمد بن على ١٣٣
- فتح المنان فى شرح وسيلة الفوز
والامان مدح صاحب الزمان / ابوالنجاح
سنينى احمد بن على بن عمر طرابلسى ٢٠،
٧٤
- الفتوحات المكية / ابن عربى،
محيى الدين ابى عبدالله محمد بن على طائى
اندلسى ١١٨
- فرائد السمطين فى فضائل المرتضى
والبترول والسبطين والائمة من ذريتهم /
ابوالمجامع ابراهيم بن سعدالدين محمد بن
مؤيد حموينى ١٢٥
- فرائد فوائد الفكر فى الامام المهدي
المنتظر / مرعى بن يوسف كرمى مقدسى
حنبلى ٢١، ١٠٨
- فريدة العجائب و فريدة الغرائب /
ابن وردى، ابى حفص عمر بن مظفر بن عمر
معرى حلبى ١٢٧
- الفصول المهمة فى معرفة احوال الائمة
و فضلهم / ابن صباغ مالكى، نورالدين على بن
محمد بن احمد سفاقسى ١٣٤
- قصيدة فى المهدي / ابن عربى،
محيى الدين ابى عبدالله محمد بن على طائى
اندلسى ٢٢

- القطر الشهدى فى اوصاف المهدي
(قصيده) / شهاب الدين احمد بن احمد بن
اسماعيل حلوانى خليجى ٢٣
- القول الصحيح فى الرد على من انكر
خروج المهدي وسيدنا عيسى المسيح /
محمد صالح امريش حسيني حنفى ازهرى
١٤٢
- القول الفصل فى المهدي المنتظر /
عبدالله حجاج ١٠٩
- القول المختصر فى علامات المهدي
المنتظر / ابن حجر هيثمى، احمد بن
محمد بن محمد بن على ٢٤، ٧٢
- مختصر الاخبار المشاعة فى الفتن
واشراط الساعة / عبدالله بن سليمان مشعلى
١٥٩
- مختصر القول المختصر فى علامات
المهدي المنتظر / اصل كتاب (القول
المختصر...)، تاليف ابن حجر هيثمى ٤٧
- مرآة الفكر فى المهدي المنتظر /
مرعى بن يوسف كرمى مقدسى حنبلى ٤٨
- المسيح الدجال : قرائة سياسية
فى اصول الديانات الكبرى / سعيد ايوب
١٥٥
- المسيح المنتظر ونهاية العالم /
عبدالوهاب عبدالسلام طويلة ١٥٨

- المشرب الوردى فى المهدي /
نورالدين على بن سلطان محمد قارى صنفى
هروى ٢٥
- مطالب السؤول فى مناقب آل
الرسول / ابو سالم محمد بن طلحة بن محمد
قرشى عدوى نصيبى ١١٩
- مع الشيعة الاثنى عشرية فى الاصول
والفروع / على سالوس ١٥٦
- المقدمة فى علم الاجتماع والسياسة
/ ابن خلدون، عبد الرحمان بن محمد ١٣٢
- المنار المنيف فى الصحيح و
الضعيف / ابن قيم جوزيه، ابو عبدالله
محمد بن ابى بكر ١٢٨
- منهج اهل البيت فى مفهوم المذاهب
الاسلامية / ابو الحسن محى الدين حسنى ١٥٧
- المهدي / حافظ ابو نعيم ٦٢
- المهدي / شمس الدين ابن قيم
جوزيه ٥٠، ٩٥
- المهدي / صدرالدين قونوى ٤٩
- المهدي (جزء فى...) / ابن كثير ٥١
- المهدي (جزء فى ماورد فى...) /
ابن حجر ٥٣
- المهدي (جزء فى ماورد فى...) /
ابى الحسين ابن المنادى، احمد بن جعفر
حافظ بغدادى ٥٢

- المهدي (رسالة فى...) / احمد بن
حيدر ماورانى ٥٥
- المهدي (رسالة فى...) / ادريس بن
محمد حمدون عراقى فاسى ٥٦، ٩٤
- المهدي (رسالة فى...) / جعفر بن
حسن بن عبدالكريم بن محمد بن عبدالرسول
برزنجى مدنى ٥٨
- المهدي (رسالة فى...) / سعدالدين
حموئى ٦٠
- المهدي (رسالة فى...) / مجهول
المؤلف ٦١
- المهدي (رسالة فى...) / مجهول
المؤلف ٥٩
- المهدي (رسالة فى...) / مجهول
المؤلف ٥٧
- المهدي (كتاب فى...) / حسن بن
محمد بن صالح نابلسى مصرى حنبلى
٦٣
- مهدي آل الرسول / ملا على بن
سلطان محمد قارى حنفى ١١١
- المهدي المنتظر / ابراهيم مشوخى
٦٤، ٧٧
- المهدي المنتظر / ابوالفضل
عبدالله بن محمد بن صديق حسنى ادريسى
مغربى ٢٦، ٧٦

- المهدي المنتظر (رسالة فى...) /
عبدالحق بن سيف الدين دهلوى بخارى ٦٥
- المهدي المنتظر عند الشيعة الامامية
الاثنى عشرية / جلال الدين محمد صالح
١١٣
- المهدي المنتظر و ادعاء البايبة /
محمد بيومى ٨٧
- المهدي الى ماورد فى المهدي /
شمس الدين ابن طولون ابو عبدالله محمد بن
محمد حنفى دمشقى صالحى ٦٦
- المهدي المنتظر بين العقيدة الدينية و
المضمون السياسى / محمد فريد حجاب ٨٤
- المهدي حقيقة لاخرافة / محمد بن
احمد بن اسماعيل مقدم مصرى ٥٤، ١١٢
- المهدي... قيادة و فكر و وعد حق /
عبدالرحمان عيسى ٨٥
- المهدي و اشراط الساعة / محمد
على صابونى ١٠١
- المهدي و المهديوية: نظرة فى تاريخ
العرب سياسى / عبدالرزاق الحصان ١١٤
- النجم الثاقب فى بيان ان المهدي من
اولاد على بن ابيطالب / مجهول المؤلف
٢٧، ٩٦
- نظرة فى احاديث المهدي / محمد
خضر حسين ٧٩

- النوافح القرية، الكاشفة عن
 خصائص الذات المهديّة / قطب بكرى،
 مصطفى بن كمال الدين بن على صديقى،
 ابوالمعارف بكرى دمشقى ٦٧
- النهاية فى الفتن والملاحم / ابن كثير
 ١٢٩
- الوعاء المختوم فى السرا المكتوم فى
 اخبار المهدي / ابي عربى، محى الدين
 محمد بن على بن محمد بن احمد بن محمد بن
 عبدالله طائى حاتمى اندلسى ٦٨
- وفيات الاعيان وانباء ابناء الزمان /
 ابن خلكان، احمد بن محمد بن ابراهيم
 برمكى اربلى ١٢٣
- الهداية الندية للامة المحمدية فى ما
 جاء فى فصل الذات المهديّة / ابوالمعارف
 مصطفى بن كمال الدين بن على صديقى
 بكرى دمشقى ٧٩، ٩١
- ينابيع المودة / سليمان بن ابراهيم
 (خواجه كلآن قندوزى حنفى) ١٤٠
- اليواقيت والجواهر فى بيان عقايد
 الاكابر / عبدالوهاب بن احمد بن على
 شعرانى شافعى شاذلى ١٣٨